

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXIV

МАРТ 1903

БРОЈ 3

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

ОДЛИКОВАЊА

Његово Величанство Краљ благоволео је, превисоким указом Својим од 22. фебруара о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, одликовати

Орденом Св. Саве трећим редом :

Косту Главинића, професора Велике Школе;
др. Михаила Петровића, професора Велике Школе;
Миленка Марковића, управника Државне Штампарије;
Михаила Банића, директора Гимназије Кнеза Михаила;
Љубомира Јовановића, библиотекара Народне Библиотеке.

Орденом Св. Саве четвртим редом :

Мијалка Ђурића, професора Велике Школе;
др. Стевана Марковића, професора Велике Школе;
др. Михаила Гавриловића, државног Архивара;
Љубомира Протића, референта за основну наставу;
Ивана Протића, протојереја из Каменице;
Сретена Пашића, управитеља В. Женске Школе Краљице Драге;
Петра Павловића, професора Гимназије Вука Ст. Караџића;
Сретена Аџића, управитеља Учитељске Школе у Јагодини;
Стевана Мокрањца, вишег учитеља Гимназије Краља Александра I.

Орденом Св. Саве петим редом :

Анту Милосављевића, протојереја из Зајечара;
Димитрија Томића, свештеника из Риђака;

Миљина Зариќа, професора ваљевске гимназије;

Мишу Петровиќа, професора Гимназије Господара Јована Обреновића;

Светозара Обрадовиќа, школског надзорника за окр. нишки;

Павла Швабиќа, професора Богословије;

Ненада Станојевиќа, свештеника из Прњавора;

Саву Ђорђевиќа, свештеника из Д. Црнуће;

Анку Анастасијевићеву, наставницу В. Жен. Школе Краљице Драге;

Драгу Ђурићеву, наставницу В. Женске Школе Краљице Драге;

Катарину Павловићеву, наставницу В. Жен. Школе Краљице Драге;

Ђорђа Поповиќа, свештеника из Корбова;

Миљугина Николиќа, учитеља Грађанске Школе у Крагујевцу;

Љубу Станојевиќа, сталног члана Народног Позоришта;

Илију Станојевиќа, сталног члана Народног Позоришта;

Мићу Ивовиќа, учитеља у пензији;

Михаила Грујићића, учитеља у Београду;

Стевана Поповиќа, учитеља у Тврдојевцу;

Мила Декиќа, учитеља у Власини;

Милована Бабиќа, трговца из Корбова;

Косту Бреговљанина, трговца из Кладова;

Илију Радоњића, председника општине подвршке;

Вучића Димитријевиќа, економа из Љубића.

Ордеиом Таковског Крета четвртим редом:

Николу Радојкића, благајника Министарства просвете и црквених послова.

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ОТПУШТАЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 8. марта о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, отпуштен је из државне службе на основу § 76. закона о чиновницима грађанскога реда

др. Владимир Радовановић, писар треће класе.

ВЕЛИКА ШКОЛА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 1. марта о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је

у правничком факултету: за ванредног професора за кривични поступак *др. Божеидар Марковић*, писар Министарства правде.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Његовога Величанства Краља од 8. марта о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављени су:

у Гимназији Краља Милана I: за професора *Димитрије Алексијевић*, професор лесковачке гимназије, по молби;

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

у **Гимназији Кнеза Михаила**: за професора *Лука Јевремовић*, школски надзорник за срезове пожаревачки, моравски и хомољски, по службеној потреби;

у **Гимназији Лесковачкој**: за професора *Живојин Хаџић*, школски надзорник за округ топлички и врањски, по молби.

ОТПУШТАЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 6. марта о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, отпуштен је из државне службе на основу § 76. закона о чиновницима грађанскога реда, с тим да му се на име издржавања издаје годишње 30% од његове плате

Добривоје Букчић, сунденат Гимназије Краља Александра I.

НАРОДНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Његовога Величанства Краља од 8. марта о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављени су:

за школског надзорника I класе за округ врањски и топлички: *Петар Ј. Петровић*, професор Гимназије Краља Милана I, по службеној потреби;

за школског надзорника II класе за срезове пожаревачки, моравски и хомољски, окр. пожаревачког, *Милош Димић*, професор Гимназије Кнеза Михаила.

ДУХОВНИ СУД

ОСТАВКА

Указом Његовога Величанства Краља од 3. марта о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, уважена је оставка на државну службу *Михаилу С. Недићу*, члану Духовног Суда Епархије нишке.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова постављен су:

у **округу крајинском**: *Петар И. Косић*, пређ. учит. заступник, за заступника учитеља III и IV разр. мушке школе у Миланову;

у **округу крушевачком**: *Јован Радовић*, учит. заступник у Коњу-сима, окр. крушевачког, за учитеља III и IV разр. у истом месту; *Сава Ј. Поповић*, сврш. богослов, за заступника учитеља сва четири разреда у Лучини;

у округу нишком: *Десанка Мојашевићка*, учитељица у пензији, за учитељицу I разр. у Мозгову;

у округу пиротском: *Радисав Пешић*, сврш. богослов, за заступника учитеља III и IV разр. у Стрижевцу;

у округу подринском: *Милутин Т. Поповић*, пређ. учит. заступник, за заступ. учитеља сва четири разреда у Доњ. Тријешници; *Милан Љ. Поповић*, свр. богослов, за заступника учитеља II и III₂ разр. у Јадр. Ђешници;

у округу пожаревачком: *Сава Милојковић*, сврш. богослов, за заступ. учитеља сва четири разреда у Зеленику; *Станоје Бугарски*, пређ. учит. заступник, за учитеља II, III и IV разр. мушке школе у Кучеву; *Драгољуб Марјановић*, сврш. богослов, за заступника учитеља сва четири разреда у Златову;

у округу рудничком: *Јеврем Маринковић*, учитељ у пензији, за учитеља II и IV разр. у Бањанима;

у округу смедеревском: *Бождар Спасић*, сврш. богослов, за заступ. учитеља сва четири разреда у Радовању;

у округу тимочком: *Милија Ристић*, сврш. богослов, за заступ. учитеља III и IV разр. у Мариновцу; *Сава Савић*, сврш. богослов, за заступ. учитеља I разр. мушке школе у Кривељу.

ПРЕМЕСТАЈИ

(по молби и казни)

Претписом г. Министра просвете и црквених послова премештени су:

у округ београдски: *Милосав М. Петровић*, заступ. учитеља сва четири разреда у Зеленику, окр. пожаревачког, за заступ. учитеља I разр. у Вел. Иванчи;

у округ врањски: *Милан Б. Исакловић*, учитељ I₂ и II разр. у Влад. Хану, за учитеља сва четири разреда у Кални, по казни;

у округ крагујевачки: *Јован Рафаиловић*, учитељ сва четири разреда у Горњој Трешњевици, окр. крагујевачког, за учитеља у Грбицама; *Тома Костић*, учит. заступ. III и IV разр. у Белушићу, окр. мравског, за заступ. учитеља I и II разр. у Реснику;

у округ крајински: *Десанка Спасићка*, учитељица сва четири разреда женске школе у Кладушници, окр. крајинског, за учитељицу сва четири разр. женске школе у Тамничу; *Даница Бурићева*, учитељица II и III разр. женске школе у Михаиловцу, окр. крајинског, за учитељицу женске школе у Видровцу;

у округ крушевачки: *Наталија Карамарковићева*, учитељица I од. I разр. у Влашкој, окр. београдског, за учитељицу I разр. у Медвеђи;

у округ нишки: *Владимир Илић*, заступ. учитеља сва четири разреда мушке школе у Поповици, окр. крајинског, за заступ. учитеља сва четири разреда у Доњ. Љубецу; *Церка Милковићева*, учитељица I и II разр. у Добрујевцу, окр. нишког, за учитељицу II разр. женске школе у Алексинцу;

у округ подрински: *Надежда Петровићева*, заступ. учитељице II и III разр. у Јадр. Љешници, окр. подринског, за заступ. учитељице I и II разр. у Штитару;

у округ пожаревачки: *Јелена Милутиновићева*, заступ. учитељице припр. и II разр. мушке школе у Дубокој, окр. пожаревачког, за заступ. учитељице припр. и I разр. у Буковској; *Вукосава Николићка*, заступ. учитељице I и II разр. у Миљковцу, окр. нишког, за заступ. учитељице сва четири разреда у Златову;

у округ смедеревски: *Злата Живковићева*, учитељица I и II разр. у Ливадици, окр. пожаревачког, за учитељицу I и II разр. у Дубони;

у округ ужички: *Марта Вукезовићева*, учитељица I и II разр. у Костојевићу, окр. ужичког, за учитељицу I. од. I разр. мушке школе у Пожези.

ОСТАВКЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова уважене су оставке на службу:

у округу пиротском: *Славку Ђ. Поповићу*, учитељском заступнику у Стрелцу;

у округу пожаревачком: *Христивоју Јовановићу*, учитељском заступнику у Војилову; *Вукосави Николићки*, учитељској заступници у Златову;

у округу смедеревском: *Јовану Б. Буричићу*, учитељском заступнику у Радовању.

РАЗРЕШЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова разрешени су од дужности:

у округу крушевачком: *Стеван Бојовић*, учитељски заступник у Лучини; *Сава Ј. Поповић*, учитељски заступник у Лучини;

у округу смедеревском: *Јелисавета Вучковићева*, учитељица у Плани (на осн. чл. 50. закона о народ. школама);

у округу тимочком: *Драгиша Милетић*, учитељски заступник у Кривељу.

УПРАЖЊЕНО МЕСТО

Претписом г. Министра просвете и црквених послова упражњено је место:

у округу београдском: *Сими Благојевићу*, учитељу у Вреоцима.

УМРЛИ НАСТАВНИЦИ НАРОДНИХ ШКОЛА

у округу крагујевачком: *Јевросима Стевановићка*, учитељица у Реснику (3. марта о. г.).

у округу ужичком: *Јосиф Вуковић*, учитељ у пензији (2. јануара о. г.).

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

РАСПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима школским надзорницима

Г. Министар финансија писмом од 26. пр. м., ДРБр. 236, известно ме је, да је по мојем тражењу препоручио свима окружним начелствима, да се школски прирез од сада брже и тачније прибира и да је начелствима издао потребно одобрење, да се учитељима народних школа плата може издавати и из окружних приреза у недостатку довољно прикупљеног школског приреза.

Извештавате се о овоме ради знања и даљег свога управљања.

ПБр. 2472.

3. марта 1903. год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Л. Лазаревић, с. р.

Свима школским надзорницима

Опазило се да се у Београду и окружним варошима на по неким местима скупиљају дечаци без занимања, па се ту често заједно са појединим ученицима основних школа играју, а уз то и бију, свађају, грде и пеују. То је дало повода многим жалбама појединих грађана.

Да би се ови немиле и по ђаке основних школа штетни појави отклонили, писано је г. Министру унутрашњих дела да нареди подручним му полициским органима да строго паже на ову децу без занимања и да их одстрањују од ђака. А да би се ово што лакше извело, умољен је г. Министар унутрашњих дела да у исто време преко окружног начелства нареди да све градске општине одреде нарочита места за дечја игралишта.

Ви ћете живо настати да се ова игралишта по градовима установе и даваћете упутства да се она по могућству и уреде, како би што боље одговорила намењеном циљу.

О резултату Вашег рада по овоме предмету поднећете ми у своје време извештај.

ПБр. 2507.

4. марта 1903. год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова

Л. Лазаревић, с. р.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Управитељима Учитељских Школа

У вези чл. 6. измена и допуна у закону о уређењу учитељских школа наређујем Вам да у будуће примате у I разред Учитељске Школе само оне ученике, који су свршили четири разреда гимназије а доброг су владања, и то првенствено оне који су положили нижи течајни испит. Ученике, који су свршили више од четири разреда гимназије, можете примити у I разред само тако, ако су и у старијим разредима имали најмање добар успех и добро владање, а при том нису старији од осамнаест година. Ну ни у којем случају не допуштам да се примају и они, који су учили више разреде гимназије, па су отпуштени због слабог успеха или лошег владања, јер сам се уверио да овакви ученици често пута штетно утичу на правилан ток рада и ред у повереној Вам школи

Сваке године при пријему ученика водићете најстрожег рачуна да се ученици лекарски прегледају и на тај начин утврди да су здрави, да немају никаквих телесних недостатака и да се могу што боље усавршити и у певању и у свирању, како би позније могли са већим успехом вршити свој васпитачки задатак.

ПБр. 3052.

13. марта 1903. год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова**Л. Лазаревић**, с. р.

1. Свима директорима средњих школа 2. Управитељима Виших Женских Школа

Другим ставом расписа овога Министарства од 4. јула пр. године ПБр. 6574, објашњено је да половину школарине, према члану 24. закона о средњим школама, плаћају они родитељи који имају више од двоје деце у средњим, али не и у „стручним“ школама.

Како је поводом једне жалбе, Државни Савет протумачио да се израз „стручне школе“ не може односити и на две више женске школе, то Вам се овим скреће пажња на то да од сада половину школарине наплаћујете од оних родитеља који би имали више од двоје деце у средњим школама рачунајући у ове и Више Женске Школе.

ПБр. 3172.

17. марта 1903. год.

Београд.

Министар
просвете и црквених послова**Л. Лазаревић** с. р.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

837. РЕДОВНИ САСТАНАК

15. јануара 1903. год.

Били су: ПРЕДСЕДНИК **д-р В. Бакић**; ПОТПРЕДСЕДНИК **Ст. Ловчевић**; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: **д-р Марко Т. Леко**, **д-р Стеван Марковић**, **д-р Драг. М. Павловић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Љуб. М. Протић**, **Стеван М. Веселиновић**, **Ђока Анђелковић** и **Момчило Иванић**.

Пословое: **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 836. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 21. децембра прошле године, ПБр. 18878, којим се пита Савет за мишљење: да ли **Милан Ч. Мариновић**, правник III. године и питомац фонда пок. **Димитрија Николића-Беље**, може и даље бити благодејанац овога фонда, поред прописаних Правила о употреби прихода из фонда помешног просветног добротвора.

Према решењу г. Министра просвете и црквених послова од 6. јануара 1900. године, ПБр. 14, Главни Просветни Савет је мишљења: да **Милан Ч. Мариновић**, правник III. године, може остати питомац фонда пок. **Димитрија Николића-Беље** до свршетка свога школовања у Србији, само ако испуњава све погодбе означене у предњем решењу г. Министра просвете и црквених послова.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 15. овога месеца, ПБр. 460, којим се пита Савет за мишљење: да ли г. **Милан Б. Исailовић**, учитељ у Владичином Хану, према учињеним кривицама, заслужује да и даље остане учитељ народни и да ли га у опште треба и каквом казном казнити.

Савет је одлучио: да г. **Живојин М. Перић**, редовни члан Савета, проучи све акте по овоме предмету и да Савету реферује по предњем тражењу г. Министра.

IV

Прочитана су и у начелу примљена „Правила о штампању уџбеника Велике Школе“.

Затим су прочитани посебице сви чланови ових Правила и са незнатним примедбама усвојени.

„Правила о штампању уџбеника Велике Школе“, како их је Савет на овоме састанку усвојио, гласе:

П Р А В И Л А

за штампање уџбеника Велике Школе

Чл. 1.

Државним ће се трошком штампати и новчано наградити само они уџбеници за Велику Школу, које буду израдили — написали или превели — редовни професори Велике Школе.

Чл. 2.

Уџбеници које би за Велику Школу израдили остали наставници Велике Школе само ће се штампати државним трошком а неће се поред тога и новчано награђивати.

Чл. 3.

Уџбеник за Велику Школу штампаће се, пошто дотични факултет најпре донесе своју одлуку:

а) За дело *чији је аутор редовни професор Велике Школе*: је ли понуђено дело потребно за уџбеник у Великој Школи, и ако је потребно да ли га треба штампати у поднесеном облику и величини и у колико примерака;

б) за дело *чији је аутор који други наставник Велике Школе*: је ли научна страна понуђеног дела исправна, о чему ће дотични факултет донети своју одлуку на основу писмених реферата једнога или двојице редовних професора дотичног факултета Велике Школе, па затим приступити и процени осталих погодаба за пријем дела поменутих у тач. а) чл. 3.

Чл. 4.

Уџбеник за предмет који се предаје кроз више семестара мора у једној књизи обухватити бар сву научну грађу, која долази на један семестар.

Чл. 5.

Величина уџбеника не сме прећи 30 штампаних табака по семестру.

Чл. 6.

Писцу или преводиоцу награда се увек одређује одсеком, а величину награде предлаже Министарству просвете Академска Управа Ве-

лике Школе по саслушању дотичног факултетског Савета. Награда по могућству неће улазити у продајну цену уџбеника.

Чл. 7.

Награда се сматра као откупна цена за то издање и дело постаје својином Министарства просвете и црквених послова све док се штампани примерци тога издања не утроше (сем случаја поменутог у чл. 8.).

Чл. 8.

Једном примљен и штампан уџбеник не може се заменити новим издањем истога дела или другим каквим делом за исти предмет све докле, док дотични факултет Велике Школе не донесе о томе своју нарочиту образложену одлуку и потребу новог издања или новог уџбеника.

Али ово ни у ком случају не може бити раније од пет година од времена штампања оног уџбеника који се замењује.

Чл. 9.

Министарство просвете и црквених послова ће, према својој могућности, а на основу мишљења дотичног факултета Велике Школе, помоћи писце или преводиоце:

а) дела свију наставника Велике Школе која би, и ако не као уџбеници, ово као дела научне вредности могла посредним путем послужити науци и настави у Великој Школи;

б) дела која би могла послужити као уџбеници за Велику Школу, али им писци, одвосно преводиоци, нису наставници Велике Школе.

Ова помоћ може бити у бесплатној штампи највише од 5—800 примерака од којих десети део примерака Министарство задржава за себе, а остале примерке ставља аутору на слободно располагање.

У исто време Главни Просветни Савет, при усвајању ових Правила, изјавио је жељу да се она упуते на преглед и Академском Савету Велике Школе.

Овим је завршен овај саветски састанак.

838. РЕДОВНИ САСТАНАК

5. фебруара 1903. године

Били су: ПРЕДСЕДНИК **д-р В. Бакић**; ПОТПРЕДСЕДНИК **Ст. Ловчевић**; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: **д-р Марко Т. Лeko**, **Жив. М. Перић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Љуб. М. Протић**, **Ст. М. Веселиновић**, **Ђока Анђелковић** и **Момчило Ивачић**.

Пословое: **Миладин И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 837. састанка.

II

Прочитано је писмо председника надзорног одбора задужбине владине ујичког Вићентија Красојевића од 5. овога месеца, ПБр. 1737,

којим је спроведена Савету на оцену молба старалаца исте задужбине, који су молили за одобрење да се приход од фондовског капитала, који је код Управе Фондова на приплоду, може употребљавати на издржање сродника завештаоцевих који се школују.

Савет је мишљења: да не би требало за сад трошити приход од капитала задужбине владике ужичког Вићентија Красојевића, већ би требало од стручне комисије прибавити мишљење, да ли би се, са капиталом колико га сад има у Управи Фондова, према тач. 10. тестаментa овога просветнога добротвора, могла подићи кућа на његову плацу, од које би се приход трошио према поменутој тачки тестаментa.

III

Саслушан је реферат г. Жив. М. Перића, редовног члана Савета, о кривици г. Милана Б. Исаиловића, учитеља у Владичином Хану.

Према реферату г. Перића Савет је мишљења: да се у чланку: „Докле ћете нас денунцирати?“ који је одштампан у *Народном Листу* од 4. јануара ове године, г. Исаиловић изложио двојакој одговорности: прво, одговорности судској и то односно оних ставова реченога чланка у којима има клевете и увреде за Министарство просвете и црквених послова као јавно надлештво (чл. 28. закона о штампи); друго, одговорности дисциплинској, коју је навукао на се оним изразима у истој чланку у којима, и ако нема увреде ни клевете с тога што нема оклеветаног ни увређеног лица (било физичкога било правнога) нити јавнога надлештва, ипак има повреде дужности, која на наставницима народних школа лежи по чл. 64. закона о народним школама од 26. јула 1898. године, јер по тачки *e* истога законског члана поименце наставници су дужни: „владати се у служби и ван ове како то доликује образованим људима и учитељском позиву“ (види чл. 10. тач. 10. б, зак. о чинов. грађ. реда).

Повреде поменуте дужности има такође и у оном делу чланка у питању у коме, као што је горе речено, постоји клевета и увреда Министарства просвете и црквених послова. У томе делу чланка г. Исаиловић се огрешно о две дужности: дужност обичнога грађанина да не сме никога клеветати ни вређати, и дужност јавнога службеника, да се у служби и ван ове понаша онако како то приличи васпитаном човеку и положају који заузима.

Према свему овоме, у погледу на г. Исаиловића, г. Министру стоје на расположењу ове мере:

1., да га за клевету и увреду Министарства оптужи надлежном грађанском суду а на основу чланова 28. и 30. закона о штампи; и

2., да га, по чл. 65. тач. 3. закона о народним школама, сâм дисциплински казни за учињену кривицу из чл. 64. тач. *e*, истога закона.

Даље, што се дисциплинске казне тиче, Савет је мишљења: да г. Милан Б. Исаиловић, учитељ, може бити кажњен отпustom из службе, пошто су код њега испуњене погодбе које се за примену те казне траже по чл. 67. тач. *a*, закона о народним школама, јер је г. Исаиловић, као што се види из његовога службенога листа, више пута кажњаван мањим казнама.

У случају да г. Министар избере ову последњу меру, потребно је да се г. Исидловић поново саслуша, пошто при првом саслушању није дао одбрану односно главне ствари, већ се је само ограничио на то да каже, како је Министар ненадлежан да га за публиковани чланак узме на одговор. Одбрана у осталом нетачна, као што је горе казано.

Овим је завршен овај саветски састанак.

839. РЕДОВНИ САСТАНАК

19. фебруара 1903. год.

Били су: председник д-р В. Бакић; редовни чланови: д-р Марко Т. Лeko, Жив. М. Перић, Ср. Ј. Стојковић, Љуб. М. Протић, Стев. М. Веселиновић, и Ђока Анђелковић.

Пословое: Миладин И. Шеварлић.

I

Прочитан је и примљен записник 838. редовног састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 15. овога месеца, ПБр. 1470, којим се Главни Просветни Савет пита за мишљење о томе:

1., да ли, по чл. 49. закона о народним школама, г. Милан Љ. Поповић, свршени богослов, има квалификације за заступника учитеља основне школе;

2., да ли би се, по истом законском члану, свршени богослови могли постављати за учитељске заступнике, ако у прве три године школовања у Богословији имају врло добар а у последњој години добар успех;

3., ако само у четвртој години имају врло добар, а у ранијим годинама добар успех; и

4., да ли, при обрачунавању оцена успеха, треба узимати у рачун и оцене из вештина.

Према чл. 49. закона о народним школама Савет је мишљења: да се за учитељске заступнике у основним школама могу постављати они свршени богослови, чији је општи резултат оцена из наука и вештина врло добар у све четири године; а у случају недовољног броја учитељских кандидата и они свршени богослови, који имају бар врло добар успех само у четвртој години, рачунајући и при том оцене из наука и вештина.

Према свему овоме Савет је мишљења: да и г. Милан Љ. Поповић, свршени богослов, има квалификације за заступника учитеља основне школе, пошто му је за прве три године општи резултат оцена из наука и вештина врло добар.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 18. овога месеца, ПБр. 1958, којим је спроведена Савету на оцену молба

www.Школе Цвијановића, приватног учитеља страних језика из Пожаревца, који је молио за одобрење, да може полагати испит за учитеља немачког језика у средњим школама.

Савет је одлучио: да г. Ср. Ј. Стојковић, редовни члан Савета, проучи документа и молбу г. Цвијановића и да Савету реферује о томе, да ли он има права да полаже испит за учитеља немачког језика у средњим школама.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 18. овог месеца, ЦБр. 314, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Саве Рабреновића, кандидата богословља казанске духовне академије, који је молио за место предавача у Богословији.

По прегледу документа молночевих Савет је одлучио: да г. Сава Рабреновић има прописне квалификације за предавача богословских предмета у Богословији.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 18. овог месеца, ПБр. 2050, којим се Савет пита за мишљење о подизању нових зграда на фондовском плацу пок. Димитрија Николића Беље, просветног добротвора.

Савет је одлучио: да г.г. д-р Марко Т. Леко, Жив. М. Перић и Стеван М. Веселиновић, редовни чланови Савета, овај предмет проуче и о њему Савету реферују у смислу тражења г. Министра.

VI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 19. овог месеца, ПБр. 2053, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Жив. О. Дачића, секретара Велике Школе, који је молио за одобрење да се његова књига: „Дете у породици и школи“ може употребљавати за поклањање ученицима и ученицама народних школа о годишњим испитима.

Пошто је ова књига раније позната Главном Просветном Савету, то је Савет мишљења: да се она може употребљавати за поклањање ученицима и ученицама у старијим разредима основних школа.

VII

Саслушан је усмени реферат г. Стевана М. Веселиновића, редовног члана Савета, о књигама: „Библијске приповијетке старог завјета“ и „Библијске приповијетке новог завјета“ од протопресвитера г. Јована Петровића, професора из Загреба, који је молио за одобрење да се ове његове књиге могу набављати за књижице наших основних и средњих школа и да се препоруче за школску употребу.

Према реферату г. Веселиновића Савет је мишљења: да се ове књиге, поред осталих одобрених уџбеника ове врсте, могу употребљавати у нижим разредима средњих школа као привремени уџбеници за науку хришћанску, пошто се претходно добије одобрење надлежне црквене власти.

VIII

Прочитан је реферат г. Владимира Д. Стојановића, надзорника народних школа за град Београд, о књигама: „Пољопривредне поуке, књига I“ и „Пољопривредне поуке, књига II“ од Павла Т. Тодоровића, инспектора Министарства народне привреде, који је молио за одобрење да се ове његове књиге могу употребљавати као уџбеници или уопште као помоћне књиге ученика у III и IV разреду сеоских основних школа и за репетицију у продужним школама.

Реферат г. Владимира Д. Стојановића гласи:

Главном Просветном Савету.

Наставни програм тражи да се у III. и IV. разреду наших сеоских основних школа предају и *пољопривредне поуке*, поред других наставних предмета. По програму за тај предмет израдио је г. Павле Тодоровић, инспектор министарства народне привреде књиге: „Пољопривредне поуке, књига прва“ и „Пољопривредне поуке, књига друга“ и наменио их је за уџбенике III. и IV. разреда сеоских основних школа. Главни Просветни Савет ставио ми је у дужност да оба књиге с педагошке стране прегледам и да Савету о њима реферujem.

Ја сам свршио тај посао и част ми је поднети Савету ово мишљење:

Обе ове књиге написане су свакојако стручњачки, јер је т. писац стручан у свом послу. Па опет, ја не верујем да ће ове књиге као уџбеници помоћи да пољопривредне поуке као наставни предмет у овим разредима основне школе постигну задатак у оној мери, колико постижу остали предмети. И то просто зато, што овом наставном предмету и није место у основној школи, па ма то била и сеоска.

Истина, и наука о васпитању, поред осталих средстава, препоручује за основну школу и *рад у врту*, али не као наставни предмет, који ће се ту стручњачки обрађивати, него само као једно *васпитно средство* које треба да развије у васпитаника извесне посредне врлине. Основна школа је васпитна школа првога реда; она као таква има свој одређени задатак и тај је само у васпитавању. У том се она као васпитна и разликује од стручних школа, које спремају ученике за један извештај посао, позив, положај. Тек кад је она прва створила основу, на њој подиже свој рад ова друга — стручна школа. Ово има свога психолошког разлога: ученици основних школа још су у доба, које се зове детињство. Кад сврше основну школу, постану дечаки и умно и физички ојачају, кад почну да осећају и потребе практичног живота и да мисле и сами на своју будућност, на рад који ће их хлебом хранити, онда је време да се ти дечаки у разним стручним школама спремају за један нарочити посао, за позив један. Онда би тек сеоски дечаки, и то они који хоће да се одаду пољопривреди, требали да ступају у стручне пољопривредне школе, у којима ће им се пољска привреда предавати као један стручан предмет. Тек на овом ступњу развика они би били кадри и умно да разумеју ову теорију, и физички, да се вежбају у раду по њој.

Веровање пак да се опет све ово, што је програмом одређено за овај предмет у основној школи, може постићи уз припомаћ школске градине, чини ми се неосновано. Истина је да пољопривредна теорија не вреди много без практичног рада, особито у школи у којој се иначе хоће све и очигледно да покаже. Али питање је хоће ли наставник основне школе моћи да одржава једну градину онако, како би то требало баш по овом програму. Ако настав-

ници у основним школама занета раде по „захтевима модерне науке о васпитању“, као што то, по унутрству надзорницима, они морају од њих и тражити, онда они, без сумње, морају све своје време да посвете васпитачком послу, јер овај зацело тражи много размишљања и припремања. За овај други — стручно-пољопривредни посао, они не би могли ни стићи онолико колико се тражи. Или, ако би се више њему посветили онда би они занустили онај свој прави задатак — чисто васпитачки.

Сасвим је умесно што писац намењује обе ове књиге и продужним школама. У недостатку стручних пољопривредних школа, они би ученици у сеоским продужним школама могли да врше врло лепо свој задатак, само ако би се пољска привреда истакла за најглавнији предмет у њима, а остали предмети с њим довели у везу, и ако би та наставници умели предавати и практично. —

Па ипак, ако би издавач смањно или Главни Просветни Савет одреди мању цену овим књигама (јер је по 80 динара много за сеоско дете) могло би се одобрити да их и ученици сеоских основних школа *привремено употребљују као читанке за читање и објашњавање* из ових разлога:

1. Што немамо онолико стручних пољопривредних школа колико нам је потребно.
2. Што ће се ученици у основној школи упознати с овим књигама у опште, па ће се доцније, по свршеној основној школи, ако се у опште лађају још каквих књига, најпре латити ових, да их прочитају и по њима раде, јер ће их на то нагонити сам живот и свакидања потреба.
3. Што ће оне преко ученика ући у сам народ, па можда одмах скренути на се пажњу и одраслих.

15. јануара 1903. год.
у Београду.

Захваљан
Главном Просветном Савету
Влад. Д. Стојановић
школски надзорник за град Београд.

Према овоме реферату г. референта Савет је мишљења: да се ове књиге могу употребљавати привремено као читанке у III и IV разреду сеоских основних школа и у продужним школама, али свеска да не буде скупа од 0,50 динара.

Г. Владимиру Д. Стојановићу, у име хонорара за реферовање о овим књигама, одређено је *тридесет (30) динара*.

IX

Прочитано је писмо г. проф. д-ра Мапојла В. Смиљанића, којим извештава Савет, да му није могућно прегледати и Савету реферовати о „Земљописној Читанки“ проф. Годора Радивојевића, који ју је Савету у рукопису поднео с молбом за одобрење да се може употребљавати као помоћна књига при изучавању земљописа у свима средњим, грађанским и девојачким школама и да се може препоручити за књижнице народних школа.

www.unilib.rs Савет је одлучио; да се умоли г. Стеван Предић, професор, да ову „Земљописну Читанку“ прегледа и Савету о њој реферује у смислу молбе г. Радивојевића.

Овим је завршен овај саветски састанак.

840. РЕДОВНИ САСТАНАК

26. фебруара 1903. год.

Били су: ПРЕДСЕДНИК **д-р Војислав Бакић**; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: **д-р Марко Т. Лeko**, **д-р Стеван Марковић**, **д-р Драг. М. Павловић**, **Ср. Ј. Стојковић**, **Љуб. М. Протић** и **Стеван М. Веселиновић**.

Пословољ: **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 839. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 21. овога месеца, ПБр. 2098, којим је спроведена Савету на оцену молба г.г. Владимира Т. Симића, учитеља у Црнобарском Салашу, и Милана Храбреновића, учитеља у Бадовицима, који су молили за одобрење да се њихов „Земљопис Србије и српских земаља, за ученике и ученице IV разреда основне школе“, који су у рукопису поднели, препоручи за ручну књигу ученицима и ученицама IV разреда основне школе.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. Никола Лазић и д-р Стеван М. Окановић, професори, да овај земљопис прегледају и Савету реферују о томе, да ли се он може употребљавати као уџбеник у народним школама.

III

Прочитано је писмо г. Петра Ст. Павловића, професора, којим извештава Савет да му није могуће прегледати књиге: „Геологија за ученике средњих школа“ и „Минералологија за ученике средњих школа“ од професора Алексе М. Станојевића, који је молио за одобрење да се ове његове књиге могу употребљавати као уџбеници у вишим разредима средњих школа.

Савет је одлучио: да се умоли г. д-р Светолик П. Стевановић, професор, да поред раније одређеног референта г. д-ра Светолика Радвановића, професора Велике Школе, обе ове књиге прегледа и о њима Савету реферује у смислу молбе г. Ал. Станојевића.

IV

Саслушан је усмени реферат г. Сретена М. Стојковића, редовног члана Савета, о квалификацији г. Николе Цвијановића, приватног учитеља страних језика из Пожаревца, који је молио за одобрење да може полагаати испит за учитеља немачког и енглеског језика.

Према реферату г. Ср. Ј. Стојковића а на основу чл. 1. Правила о издавању учитељског испита из латинског с грчким, немачког и француског језика за средње школе, Савет је мишљења: да се г. Николи Цвијановићу може допустити да полаже испит за учитеља средњих школа само из немачког језика.

V

Прочитан је реферат г. Милутина К. Драгутиновића, професора, о књизи: „Два дива“ од Војислава П. Бошњакловића, у редакцији и издању г. Панте П. Симића, учитеља, који је молио за одобрење да се његово издање ове књиге може препоручити за књижице народних и средњих школа и да се може употребљавати за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима.

Реферат г. Милутина К. Драгутиновића гласи:

Главном Просветном Савету

Разгледајући спев *Два дива* од г. Војислава П. Бошњакловића, непрестано сам имао на уму друго постављено ми питање: може ли се ово дело препоручити за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима? Према том гледишту израдио сам и приказ, који долази.

Спев опева догађаје пре и после Таковског устанка, све до освојења града Чачка. Али одмах морам додати, да у овом спеву нема онако јаким и верних историјских слика, какве се налазе у драматском спеву *Кнез Милош* од Миленка Максимовића. Тако, овде је сасвим избачена она слика, како се Милош Обреновић вештином својом ослобођава ропства у граду београдском, а ти су догађаји не само карактеристични за оно доба и за самог таковског витеза, него су још врло погодни за увођење у свако причање о таковском устанку. Ето како је неумешан писац овога спева.

Знаменити догађај: сеча првака из Хаџи-Проданове буне испричан је после таковског устанка, а тај је догађај, као што знају и ученици III разреда народне школе, био управо први и најзнатнији узрок таковског устанка. Сеча се догодила јануара 1815. године, пред св. Саву, а таковски устанак био је на Цвети, 11 априла, две године. Ето како слабо познаје узрочну везу међу догађајима писац овога великога спева!

Кроз цео спев — на ово обраћам особиту пажњу — провлачи се чудна неодређеност у времену, па гдегде и у месту, те читалац не дознаје шта је било пре многих догађаја. Тако, у уводу овога спева нема помена ни о Хаџи Продановој буну, ни о састанку у Рудовцима. Поврх свега тога, у овом делу муке српскога народа пре другог устанка приказане су сувише површно, без ичега што би читаоца везивало за то доба и за разна места, — управо онако како су сличне догађаје цртали почетници-приповедачи пре педесет година.

По свему овом види се, да писац није дубље проучио догађаје, о којима пева. Нигде се не може опазити, да се користио *Историјом* Симе Милутиновића и објављеним изворима, него је свуда радио брзо, лако и врло површно.

Када сам утврдио све ово, приступам анализи композиције. Спев *Два дива* има пет делова. Први део пева о том, како је сам Бог одредио Милоша Обреновића да ослободи српски народ (страна 1—20). Други део слави Николу Луњевицу и износи његово заузимање за народне ствари и за Милошеву породицу (стр. 21—41). Трећи део описује сукобе с Турцима, спрему за устанак

ишћини код таковске цркве (стр. 42—78). Четврти део опева погибљу српскога робља у Београду (стр. 79—106). Пети део износи јуначке бојеве српских јунака, међу којима се особито истиче Милошева победа на Љубињу (стр. 107—165). — Сваки део има више глава: I—9, II—9, III—20, IV—17, V—22. — свега 77 глава. Вреди разгледати, како стоје те главе с погледом на предмет, о коме певају. О Милошу Обреновићу пева се у 21 глави, о Николи Лујевци у 13 глава, о разним епизодама већег или мањег значаја у 37 глава, а опису природе посвећено је 6 глава. Из овога очевидно излази, да је певање о споредним догађајима засенило главног јунака и главне догађаје. Радећи тако, писац није прославио само два јунака, два дива, него више јунака, као што су: Штитарац, Ломо, Рајић, свештеник...

Не оцењујући градиво по вредности, писац је извршио слаб избор: свака епитица за њега је знатна, све он уноси у спев, не обзирјући се, шта ће бити с јединством радње и са главним јунаком. Тако део IV део чини велику епизоду, која је врло слабо везана са главним догађајем. Иста је таква и епизода о Арсенију Ломи.

Због оваквога слабога, гдегде и нелогичнога распореда не онажа се при читању овога спева овај лени, смишљени ред догађаја, којим се увек одликују добри епски спевови. Ово је дошло особито од тога, што је писац узео сувише градива за обраду, те је имао мало места за обраду толиких јунака и слика.

Кад је овакав склоп спева, онда није чудо, што ни обрада појединих делова не одговара вредности њиховој. Тако, мени се при читању увек чинило, да је писац боље и пажљивије израдио споредну слику, како гуслар у збегу пева пејачи рудничкој (страна 63—66), него главни приказ код таковског грма (страна 76—78). Исто тако, мени се чини, да се писац овога спева ни у најзнагнијим, ни у споредним приказима није ни приближио оној силни и истини, која веје кроз целу драму Миленка Максимовића, нити оној пластичности и живости, што се налазе у познатим романцама г. Драгомира Брзака с истим предметима.

Због свега овога ја гледам на овај рад као на почетнички, дилетански. Почетник узео на се тежак посао, који га више притискује, него што му даје слободе у кретању. Почетник се трудио, да цео спев изведе у сликовима, да разради крупне песничке слике, да описе изрази пространо и да их окити што чешћом просопопејом. Али, сликови су често натегнути, те више кваре по што улепшавају; крупне песничке слике виде се слабе и без израза, а једнолики, одужени описи брегова и река замарају и машту и пажњу читаочеву, те постају обични и досадни као и оне многобројне просопопеје.

Као што се зна, почетник-стихотворац, немајући свога израза и стила, често пута обелодањује разна сећања из свога читања. Тако се у овом спеву често налазе места, која подсећају на српске песнике: Јакшића, Каћанског, Војислава Илића, Ненадовића, а понеки обрт позајмљен је од Гундулића. Још више се опажа, и још незгодније стоји, сећање на руске песнике, особито на Ђермонтова и Пушкина. Неки пут писац иде тако далеко, да у своје певање уноси и праве руске речи.

Почетник-стихотворац радо се повија према својим узорима: његово певање различно је као и узор његови. Тако се у спеву *Два дива* небо и природа описују идеалистички према Ђермонтову; душевни покрети пртају се по угледу на Пушкина, а јаки реалистички описи неких приказа подсећају на Гаршина. Али у овим копијама нема оне лепе мере и онога живота као у оригиналу, него се свуда опажа претеривање.

WWW.UNILIB.RC Тако исто познато је, да љубитељ песничтва у својим радовима често удара у новачење, како би се разликовао од дотадашњих песника. Овде се као новачење јавља врло чест прескок, — метрички појав, који се ређе налази у српском уметничком песничству. Прескок ипак даје неким местима овога спева потребну оштрину, али каква је корист од тога, када се овај обрт метрички употребљава и сувише често, те на многим местима мрачи смисао и отежава читање ових и иначе тешких стихова.

Још се у овом спеву опажа ретка почетничка смелост у томе, што се писац подухвата да напише спев од 5000 сликованих стихова, а пре тога није огледао своју снагу у мањим радовима. Шта је дало повода писцу за оводнку смелост? — Неуспех, који долази као награда за оводнки рад, савим је природна последица толиког прецењивања своје творачке снаге...

Овакав рад довео је као последицу то, што се у целом спеву од десет штампаних табака не може наћи ни једно веће место, које би било изведено равно, изразито, укусно, те да се може декламовати или лепо читати.

Цео овај спев одаје недовољну спрему за посао и оскудницу разбора, критике и укуса. Поред тога види се, да нису сви делови рађени с подједнаком пажњом: понека уводна места израђена су боље него велики призори, и споредности (особито предања) изведене су пажљивије него најглавнија места. Али правда захтева, да не прећутим, како на многим местима избија пишчева воља за рад и љубав к предмету и послу. Још се опажа, да су епска места много боља од лирских, што је знак, да писац има воље, па и дара, за епско песничство.

Кад сведем сва ова опажања, ја на постављено питање одговарам: овај спев не може поднети за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима. И овом приликом, као и пређе, изјављујем, да школекој омладини треба давати у руке узорита дела, која ће целокупном обрадом производити на младе читаоце најлепше, трајне утиске. Спев *Два дива* није такво дело.

Исто тако мислим, да овом спеву, који овако несмишљено и површно прича о знаменитом таковском устанку, нема места у књижицама ни народних ни средњих школа.

18. фебруара 1903. г.
Београд.

Захвалан на поверењу
Милутин К. Драгутиновић
професор Вукове гимназије.

Према овоме реферату г. референта Савет је мишљења: да се ова књига не може препоручити ни за књижице народних и средњих школа, нити за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима.

Г. Милутину К. Драгутиновићу, у име хонорара за реферовање о овој књизи, одређено је *четрдесет (40) динара*.

VI

Прочитани су реферати г.г. д-ра Душана Рајичића и Димитрија Ј. Путниковића о „Рачуници за III разред основне школе“ од учитеља Драгомира М. Тосића, који ју је у рукопису поднео и молио за одобрење, да се може употребљавати као уџбеник у народним школама.

Реферат г. д-ра Душана Рајичића гласи:

Главном Просветном Савету

Част ми је поднети Савету извештај о рукопису „Рачуници за III р. народне школе“ од Д. Косића, учитеља, који ми је Савет на реферовање поверио.

Овај је уџбеник, истина само у главnome, израђен по садашњем програму за предавање рачуна у III р. осн. школе, али не одговара битним захтевима савремене рачунске дидактике. Предговор ка овome рукопису, коме је задатак да изложи „којих се принципа (писац) држао при писању овог уџбеника“ писац је искитио многим фразама које нестручним читаоцу могу очи засенити, да не осети оскудицу онога што је за рачунски уџбеник важно а у овој га Рачуници нема. Тако се писац у предговору одушевљава у највећој мери хеуристичким методом и са особитим нагласком истиче важност ученике самосталности у рачунској настави; у уџбенику, међутим, у место да остави ученицима да разрешавањем задатака сами дођу до најпотребнијих правила за рачунање, он им пружа готове дефиниције, и то не само о најважнијим рачунским радњама, већ и о најбезначајнијим ситуацијама (нпр. „Сабирати се може и на памет (усмено), и на хартији (табли) — писмено.“) Писац правда уношење дефиниција у уџбеник овако: „Ја сам учинио овако е тога што је узајамност теорије и праксе доказана, према томе отпадају мишљења која искључују потребу теорије у рачуници. Напоменућу само да је теорија потребна за опште-образовање и умно развијање.“ Да је овако правдање од слабе вредности, јасно је по себи, и ја се само чудим како се може у оvolној мери „теоријом“ одушевљавати човек, који као учитељ основне школе мора добро познавати природу деце од 9 година, њихову моћ схватања и њихово поље интересовања. Од колике штете могу бити дефиниције у рачунском уџбенику, казао сам у свом реферату о Рачуницама пок. Стев. Д. Поповића (Проев. Гласник за 1902. год. стр. 574. 575).

Писац сматра да су рачунски уџбеници са више страна потребни, између осталог и зато, што се без њих „при предавању грешу у методу.“ Допустићу да добар рачунски уџбеник може бити од знатне користи оним наставницима који, не имајући одређеног гледишта, у своме практичном раду обично лутају док их какво упуство не изведе на прави пут; у Немачкој нпр. због доброг метода и јесу чувени рачунски уџбеници од Хартмана и Рузама. Али да сви рачунски уџбеници не морају имати ту добру страну, и да онда рачунски уџбеник може непоузданог наставника баш навести да „при предавању грешу у методу“, доказ је сама г. Косићева Рачуница. И ако писац у предговору велича начело поступности и изрично тврди да се у његовој Рачуници иде „по свима поступностима“ и то „психолошким редом — од лакшега к тежем,“ даје да је „најлакше схватити конкретан број, а то је онај који је везан за количину, затим, као друга поступност, долази: схватање броја замислене, апстрактне количине (чисти бројеви); и најзад, као најтеже, схватање уображене количине (цифре),“ — ипак у своме уџбенику по правилу полази од онога што је за децу теже, од рачунања са чистим бројевима, и тек после опширног излагања рачунских дефиниција прелази на задатке у примерима из живота. Писац не зна да ученике треба прво заинтересовати за једну стварну рачунску област, па из ове, као пример за разумевање рачунске операције која је на реду, узети један задатак, и тек пошто се реше овај и други слични задаци са наменованим бројевима прећи на рачунање са чистим бројевима. Да је овај ред у предавању имао на уму, писац би, без сумње, и свој уџбеник боље удесио.

С погледом на задатак рачунског уџбеника у опште и на његову употребу у неподељеним школама нарочито, требало би у овој Рачуници да има више задатака за писмено рачунање (и то како са наменованим тако и са чистим бројевима). Задаци су махом лаки за решавање, али има доста нејасних и неодређених а и неумесних захтева. Тако није показано како ученици да одговоре на питања на стр. 3, т. ј. да ли потпуним реченицама или на неки краћи начин (нпр. $250 = 25$ десетица); нејасно је шта се хоће задацима под г.) на стр. 5 (требало је у једном случају одређено захтевати да се цифрама обележени бројеви прочитају, а у другом да се писменима обележени бројеви цифрама напишу, као што је и учињено на стр. 6); нема смисла намерно погрешним потписивањем цифара вежбати ученике у правилном потписивању (стр. 20). Има и нејасних, непотпуних, па и погрешних дефиниција, нпр. о дељењу (стр. 66).

Стварни рачунски задаци у овој књизи допустићу да су истинити и природни, као што их писац у предговору препоручује (и ако их повине има за које се не може рећи да су такви, нпр. на стр. 76), али су махом без особите стварне вредности. Писац се трудио да задаци буду „што општији, с обзиром на мењање цене производима.“ Боље би учинио да је задатке узимао из области наставних предмета који се уче у III р. основне школе. Уџбеник би тада био употребљивији, јер се ти предмети уче у свима основним школама у Србији, а у исто време, што је много важније, задовољио би један захтев савремене дидактике.

У овој се Рачуници јако осећа оскудица у задацима из живота женског света. Ово је за осуду кад се зна да данас у врло многим селима и женска деца иду у школу.

У опште, моје је мишљење да господин Косићев рачунски уџбеник није бољи од Рачунице пок. Стевана Д. Поповића, и да се рачун у III р. основне школе може добро предавати и без овакве књиге.

21. фебруара 1903. г.

У Јагодина.

Главном Просветном Савету
захваљан на поверењу

д-р Душан Рајичић,
школ. надзорник.

Реферат г. Димитрија Ј. Путниковића гласи:

Главном Просветном Савету

Главни Просветни Савет послао ми је на преглед и оцену „*Рачуницу за III разред основне школе*“, коју је израдио г. Драгомир М. Косић учитељ. Ја сам прегледао ову рачуницу и част ми је поднети Савету своје мишљење.

Ова је рачуница рађена на основи пређашњег програма за основне школе, и у њој се у главном иде истим редом и начином као и у рачуници, која је државно издање и која се употребљава у нашим школама више од 20 година. Садашњи пак програм за основне школе у неколико се разликује од пређашњег, па је требало да је и ова рачуница израђена по програму садашњем. Писац, по свој прилици, није ово учинио зато, што и држава није свој уџбеник дотерала према новом програму, па је мислио, да ће бити довољно, ако се само потруди, да извесне ствари изведе боље него што су у садашњој државној рачуници. Он је донекле у овом и успео; али има ствари,

књигу сазибе у овој него у садањој државној рачуници. Ја ћу овде навести и добре стране и недостатке ове књиге; али ћу недостатке изложити мало опширније зато, да би Главни Просветни Савет видео зашто се не може ова књига пустити у школу оваква каква је и зато, да би писац лакше поправно свој напис, што свакако мора учинити, ако хоће, да се наше школе служе његовом књигом.

Рачуница г. Косића има три одељка:

У првом одељку је давање појма о бројевима од 100 до 1000, бројање и писање тих бројева.

У другом одељку су сва четири вида рачунања: с једноименованим и неименованим бројевима; а код сваког вида рачунања долази прво усмено рачунање, за њим су правила о том рачунању, после писмено рачунање и правила за исто, а потом има повише задатака за вежбање.

У трећем одељку је рачунање с разноименованим бројевима; а у овом одељку је прво давање појмова о разним мерама, па онда долази рачунање.

Оно пак, што је унето у ове одељке, има ове добре и лоше стране:

I

Појам о бројевима до хиљаде објашњен је тачкама одвојеним од стотине и десетице. То је добро и помоћи ће разумевању, у колико се такве ствари у опште могу књигом објаснити.

Писање бројева пак није најбоље објашњено. Каже се нпр. да се бројеви пишу овим редом како се изговарају. То не стоји. Јер се н. пр. код 318, после три стотине изговори 8 јединица, а не пише се после 3 одмах цифра 8.

Исто тако је незгодно објашњено о том кад се пишу нуле. Каже се: кад се *не изговори* стотина, десетица или јединица, онда се пишу нуле. Такво објашњење наводило би ђаке на погрешке, јер се код 318, 215 и т. под. не изговарају јасно десетице, те би ђаци писали нуле. Место таквог објашњавања, мислим, да је јасније и боље казати: да се нуле пишу *кад нема* јединица, десетица или стотина. А шта који брај има, шта нема, то се мора утврдити пре објашњавања како се пишу бројеви.

II

Други одељак није рађен с једнаком пажњом од почетка до краја. Сабирање је онајбоље израђено, одузимање већ има више погрешака, множење још више, а дељење највише. Кад овоме додам, да и одељак трећи има доста погрешака, онда изгледа, да се писац све више замарао или губно стрпљење, што је даље радио, те је отуда изашло у овој књизи што даље, све лошије.

Сабирање је у главном изведено добрим редом и задаци су већином добри.

Добро је и то, што је нарочито истакнуто да је лакше сабирати, кад се бројеви потписују један испод другог, јер не знам зашто се данас уобичајило, да се у основној школи већином сабира и одузима пишући бројеве у реду, кад је то теже и кад се у животу тако пише и рачуна само кад се мора, иначе сваки потписује једно испод другог, јер је тако прегледније и лакше.

www.unilib.rs добро је у овој рачуници и то, што има задатака у којима су сабирци погрешно потписани једни испод других, те да се ђаци вежбају, да такве погрешке запазе, па ће их после избегавати и неће их чинити сами. Али је боље било да су ова вежбања дошла мало напред, а не после многих ранијих задатака. Исто тако није добро, што су прво дошли задаци у којима се сабирци пишу у једном положеном реду на тек после задаци у којима се сабирци потписују један испод другога. Прво је теже, а друго лакше, па је требало, по познатом педагошком начелу, да дође и ово обрнутим редом.

Одузимање је изведено истим редом као и сабирање, али, као што рекох, овде има више грешака него код сабирања.

Правила, која су о одузимању изнета, нису сва изведена из примера, који су дотле рађени, него се за неке случајеве казује само правило, а објашњења примерима нема ни пре, ни после тога. Н. пр. каже се: да неки пут може бити непознат и умалитељ, и објашњава се како се он тада може израчунати (одузимањем остатка од умањеника); али се ово не објашњава и не изводи на примерима. То се пак могло врло лепо да објасни на примерима из живота, н. пр овим: Човек понео у варош 200 дин., а кад се после пазара враћао, видео је да му је претекло, *остало* само 45 дин. Колико је потрошио у вароши? Или: У бурету било 300 л., момак није добро заврнуо славину, а пиће текло и ишло у земљу. Колико је истекло не зна се; али кад је измерен *остатак*, видело се да је било само 125 л. Колико је истекло? На оваким примерима лако ће ђаци разумети кад и како то може доћи да је познат остатак, а непознат умалитељ; а врло лако ће се извести како се израчунава што је непознато. Без примера таквих казивати правила, нема вредности, јер са неће разумети ни запамтити.

Зна се, да се задаци одузимања могу израчунати и додавањем, а има задатака који у ствари нису никакво одузимање, него се тражи *разлика* између два броја. У овој рачуници само се у правилима помње да се остатак зове још и разлика, а зашто и кад се тако зове, о том објашњења нема. Исто тако нема задатака, где би се израчунавала разлика или остатак — додавањем. Писац је ову врсту задатака узео у сабирање, објашњујући да је ту познат збир и један сабирак, а други сабирак се тражи ($500 = 350 + ?$) И тамо је објаснио како се редом иде од мањег броја до већег (од 350 до 500). Оно је истина, да се у таквим задацима не одузима него додаје, али су опет то задаци који спадају у одузимање, јер се тражи *разлика* између два броја и израчунава се додавањем, а може и одузимањем. Но било да се овакви задаци узму у сабирање или одузимање, треба ту врсту задатака објаснити на примерима из живота, а не само на голим бројевима. (Н. пр. Човеку треба 500 дин., а он има 185 дин. Колико му још недостаје, колико треба да узјами?)

Писмено одузимање у овој рачуници није изведено поступно, а позајмљивање није довољно јасно престављено. Трбало је прво да дођу задаци у којима се не мора позајмљивати, па тек онда такви у којима се позајмљивање врши. Овде пак дошли су одмах задаци с позајмљивањем. Позајмљивање пак требало је извести редом како у ствари мора ићи, па тек онда се може казати, да се краће бележи позајмљивање тачкама. Писац је извео овако :

$\begin{array}{r} 10 \\ 1000 \\ - 649, \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 1010 \\ 1000 \\ - 649, \\ \hline \end{array}$	$\begin{array}{r} 101010 \\ 10000 \\ - 649. \\ \hline \end{array}$
---	---	--

Мени се пак чини, да је боље и деци разумљивије овако :

	10	9	9 9	
1000	1000	1010	101010	Или краће :
<u>649,</u>	<u>649,</u>	<u>1000</u>	<u>1000</u>	
	9 9		9	
	101010		21014	
	1000	или :	304	
	<u>649,</u>		<u>126.</u>	

На овај се начин и објасни и јаче истакне кад и како буду *од нула деветице*. И у почетку треба позајмљивање вршити овако прецртавањем пи-фара, преношењем и дописивањем озго, па тек, кад ђаци добро схвате, онда казати да се то бележи краће тачкама.

Множење није поступно изведено, а поједине радње нису довољно издвојене и објашњене.

Поступности нема у том, што нису дошли прво лакши па тежи задаци. Требало је прво узети задатке ове врсте: 2 пута по 30, 5 пута по 60, 3 пута по 200 итд. За тим: 2 пута по 34, 3 пута по 28, 5 пута по 126 итд. И тек после оваких задатака требало је да дође: 30 пута по 4, 50 пута по 6, 32 пута по 4, 120 пута по 5 итд.

У овој рачуници пак изгледа да писац узима одмах задатке са двоцифреним множитељем, јер код задатка: „59 пута 8“ објашњава да треба рачунати овако: 50 пута по 8, па 9 пута по 8. А тек после таквих задатака долазе задаци с једноцифреним множитељем, као што је н. пр. четири пута по 196.

По ономе како писац исписује чиниоце множења и како објашњава саму радњу, изгледа, да је њему свеједно 20 пута по 2 и 2 пута по 20. Оно јесте производ исти, али се у задацима и у животу зна кад је једно, а кад друго, и једно је лакше, а друго теже рачунати, па је требало узети прво лакше па теже.

Така иста је поступност и код писменог рачунања, где је први задатак: 35 јагањаца по 5 динара (а требало је прво узети 5 комада нечега по 35 дин.).

Ја мислим да је код множења најважније да ђаци разумеју и умеју казати у сваком задатку **колико је пута по колико**. А колико је пута по колико у задацима разним то треба с ђацима логички изводити. Кад је н. пр. кирија за један месец 35 динара, онда је за 6 месеци, *6 пута по 35 д.* А кад једно јагње стаје 6 дин, онда ће за 35 јагањаца бити *35 пута по 6 д.* И ако је производ исти и тамо и овамо, опет је бесмислица казати, да ће се за 6 месеци платити кирије 35 пута по 6; а за 35 јагањаца 6 пута по 35. Баке треба упути да мисле како је у ствари, треба пазити да мисле и говоре логички, па кад се то разуме и кад се каже правилно, може се после, ради лакшег рачунања, обрнути, н. пр. место 150 пута по 3 да се рачуна 3 пута по 150.

А па ово се не пази у многим школама. И ова рачуница не само да то не исправља, него подржава тиме, што се само узима да се множе по два броја, а све једно јој је који ће број бити множеник, који множитељ.

Дељење у овој књизи има добру поступност, али неке важне ствари нису одвојене нити довољно објашњене.

Пре свега ваља знати, да при дељењу долазе *две* врсте задатака: у једнима се тражи **део**, а у другима се тражи *колико се пута налази један број у другом*. Н. пр. Један човек има плате на годину 960 дин., а колико му долази на месец? — У једном магацину било је 960 цакова; то треба да се пренесе на колима, а свака кола товаре по 12 цакова; колико треба кола? — И ако ће количник у оба задатка бити исти, опет се јасно види да овде у оба задатка није једно исто, те не треба задатке ове објашњавати шаблонски по истом начину, истим речима. Јер у првом се тражи *дванаести део*, а у другом се тражи *колико има дванаестица*, или колико се пута *налази* 12 у 960.

У овој рачуници пак, нигде није обраћена пажња на те разлике у дељењу, нити је у опште што год о томе објашњавано, већ су само ређани задаци и на крају су изнета правила о дељењу. А ова правила, поред тога што нису изведена на основу разјашњених примера, још су непотпуна и погрешна. Н. пр. само се каже: „И делитељ може кад-када бити непознат, али је тада познат количник,“ а не објашњава се даље ништа ни примерима нити чиме другим. На другом месту се каже: „Дељеника има онолико, колико се пута дели један број“. А после овога се каже: „Делитељ је увек један у једном рачуну дељења“. По овакој одредби излази, да је у једном рачуну дељења делитељ један, а дељеника може бити више, што не стоји, јер је у једном рачуну дељења увек само један дељеник, један делитељ и један количник.

И само прво правило о дељењу погрешно је. Оно гласи: „Дељењем се израчунава, колико се пута који број налази у већем броју, те да би се знало колико је један број већи или мањи од другог“. По тој одредби у задатку: 3 брата хоће да поделе 600 динара, тражи се колико се пута три човека налазе у 600 дин., или колико су пута 600 дин. већи од 3 човека.

III

Рачунање с разноименованим бројевима чини трећи и последњи одељак ове рачунице. У њему се прво казују поједине врсте мера, претварају се веће у мање и мање у веће мере и онда долазе сва четири вида рачунања с тим мерама. Прво долази *метар* и остале мере за дужину, после *ар*, па даље: *динар*, *грам*, *метар* и *час* (сахат). Тиме, што је писац издвајао ових шест врста мера и што је у сваком таком одељку узимао четири вида рачунања, учињено је те се управо шест пута понављало сабирање, одузимање, множење и дељење разноименованих бројева. Па и после толиког и таког понављања истих радња, опет је остало необјашњено како се поједине рачунске радње врше. Место објашњења каквог, писац је само уз задатке стављао нека питања и наређења, као: помножите ово, саберите то, како ћете то израчунати? итд. Не знам зашто писац овде није унео никаква објашњења, кад је у почетку објашњавао и такве ствари, које су одвећ лаке, које су познате и које не морају ући у уџбеник ђачки.

Исто тако не знам зашто је у овој одељак унето само писмено рачунање, док сви остали одељци имају прво усмено, па онда писмено рачунање.

Осим тога овде нису побројане све мере (н. пр. код новаца не помињу се новци од 5 и 20 пара, нити банка од 100 динара, а помиње су дукат, као да је наш новац). Многе од побројаних мера нису објашњене какве су и колике су (н. пр. за *ар* се не каже шта је то, него се само каже како се зове мера од 100 ара).

Овим сам изнео шта је и како обрађено у поменути три одељка ове рачунице.

Осим онога што сам доведе напоменуто, има и других ствари о којима би се имало шта рећи, али су оне од мање вредности и лако се могу поправити. Н. пр. поред већине добрих задатака, има у овој рачуници и неколико незгодних, као што су: Једне године није се радило због празника 2 месеца 15 дана и 9 часова. Кад није казан неки број радних часова на дан, онда се дан мора рачунати 24 часа, али би овде изашло, да неки празник није трајао 24 часа, те су тако могли изаћи оних 9 часова. Или: Бакалин продао 105 л. и 36 сл., после још 168 л. 78 сл. гаса (место петролеума). На сантиметре код нас нико не продaje петролеум, јер се нашом ценом и монетом не може платити 18 пара и 39 пара, колика би била вредност 36 и 78 сл. петролеума.

Према свему што сам доведе рекао, моје је мишљење: да се ова рачуница оваква каква је не може примити за уџбеник у нашим основним школама; али се може у њој поправити оно, што није добро. Зато би требало вратити писцу овај рукопис, да га поправи и онда поднесе опет Главном Просв. Савету. При том треба писцу ставити у дужност да учини ове поправке:

1. Да своју рачуницу преради и поједине рачунске радње удеси оним редом и онако како то прописује садањи програм за основне школе.
2. Да изостави непотребна објашњења, којих има у првом делу; а да дода потребна објашњења, којих нема у последњим деловима ове рачунице.
3. Правила о рачунању да се изведу из примера довољно разјашњених.
4. Код сваке врсте рачунања да долазе прво лакше па онда теже радње.
5. Код рачунања с разноименим бројевима поједине мере да се тачније и потпуније објасне, па онда да се узму четири вида рачунања.

Главном Просветном Савету захвалан сам на поверењу, које ми је овом приликом указао.

7. октобра 1902. год.
у Београду.

Д. Ј. Путниковић
учитељ.

Према овим рефератима г.г. референата Савет је мишљења: да се „Рачуница за III разред основне школе“ од Драгомира М. Косића, учитеља, оваква каква је не може употребљавати као уџбеник у народним школама.

Г.г. д-ру Душану Рајичићу и Димитрију Ј. Путниковићу, у име хонорара за реферовање о овој рачуници, одређено је свакоме по *тридесет (30) динара*.

VII

Г.г. д-р Марко Т. Лeko, Жив. Перић и Стеван М. Веселиновић, редовни чланови Савета, чланови комисије за проучавање питања о подизању нових зграда на фондовском плацу пок. Димитрија Николаћа — Беље, просветног добротвора, моле Савет да им придода у помоћ још

једно техничко стручно лице, ради проучавања и оцене техничке стране овога питања.

Према овоме Савет је одлучио: да се умоли г. Андра Стевановић, професор техничког факултета Велике Школе, да у друштву са г.г. д-р Марком Т. Леко, Жив. Перићем и Стеваном М. Веселиновићем, редовним члановима Савета, проучи питање о подизању нових зграда на фондовском плацу пок. Димитрија Николића-Беље и да с њима о овоме предмету Савету реферује у смислу питања г. Министра просвете и црквених послова.

Овим је завршен овај саветски састанак.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

НАУКА И НАСТАВА

ПРОЦЕС ИСТОРИЈЕ ЧОВЕЧАНСТВА И ЊЕН ОДНОС ПРЕМА ДРУГИМ НАУКАМА

(НАСТАВАК)

V.

А да би се нешто разумело мора имати сталности, постојаности у кретању и тек ту има законитости. Природа је била достигла ступањ постојаности и законитости кад ју је човек почео посматрати и изучавати. И за цело време историјског живота човековог не само што се спољна природа није мењала, него ништа природно ни у човеку.

Човек и данас има пред собом ову исту природу са истим механичким и физичким, хемијским и биолошким појавима и процесима, која је била и који су били и пре толико хиљада година кад је човек први пут погледао слободним оком око себе. Природа се у главном није променила док су се људска мишљења о њој непрестано мењала. Кад та разна, сукцесивна мишљења човекова о природи и о себи не би била истинита т. ј. природна, значило би да су сва доба до данас, са свима системима друштва и ума, лажна, те по томе да их није требало ни морало бити. А пошто је таква неисторијска т. ј. неприродна поставка апсурдна, т. ј. немогућна, онда су промене људског мишљења о спољнем свету основане на законима саме природе човекове, т. ј. да је тих промена морало бити. Ум човеков морао је пролазити разне фазе свог развика, и те фазе морале су бити природни ступњи природног процеса. А пошто човек никад није могао видети битне промене у природи (јер се природа у главном не мења од како је човека на земљи) па да тек онда промени своје мишљење о њој, пошто је видео промене на њој и у њој, то су те промене мишљења човекова природне и законите, оне су само далеки рефлекс, апстракција промена у самој природи, те су промене које бивају у људским мишљењима морале бивати и у самој природи много пре него што је човек и почео мислити о при-

1.2. Фазе развитка ума човекова исте су које и фазе развитка природе, што би било само једна консеквенца примарног закона да исти закони владају и у природи и у уму људском, и да ништа не бива у уму што не бива и у самој природи. Те пошто се природа може разумети само из ума људског, то се и историја природе може разумети само из историје ума људског, јер су исте промене морале бивати и у природи и у уму људском, пошто исти закони владају у једном и у другом. Тако се мора са свим друкчије гледати на оно што се зове заблуда и истина; тако историја човечанства и ума његова постаје најшири и најсолиднији темељ све философије природе и историја ума људског постаје најјачи, најпоузданији критеријум сваке истине и сваког закона.

2.). Пошто се ни спољна природа ни природно у човеку нису мењали кроз цело време историјског живота човековог, то су се кроз историју човекову мењали само његови појмови и идеје. Најмања, најужа област душе, која се најдоцније развија и која је састављена из најтањих и најфинијих конаца, који се лако замршују и кидају, и која према томе има највећу и најзаплетенију историју, јесте област ума. Од свега људског највећу историју има ум; појмови и идеје највише су се мењали. Истина је најпрогресивнији елеменат историје духа људског, само у истини човек чини прогрес, само се мисао мења, само истина напредује, а с њом и правда и слобода, највиша добра човекова. По томе разлика између историјских времена у суштини је само у томе шта су она појимала као истину, пошто од тога зависи све остало у човекову животу и друштву.

Тако сва историја ума људског, историја религија, философија и наука није ништа друго него историја појмова, мисли и идеја, историја теорија и принципа. Истина је најпроменљивији и по томе најпрогресивнији елеменат историје; само се мисао мења и напредује од све веће до све мање заблуде, од све мање до све веће и потпуније истине.

3.). По томе сав напредак човеков у историји није ништа друго него напредак интелигенције и ума, пошто ништа друго и не напредује у историјском човеку, пошто су све друге снаге човекове одавно престале расти и напредовати. По томе и сав напредак човеков у историји, све промене политичког и социјалног живота зависе од промена мисли и појмова; само разумом добива човек све већу моћ над природом и над собом, само разум доноси поправке и напретке у друштву, само он ствара и доноси праву хуманост и племенитост, правду и слободу међу људе и у њихово друштво; никоја друга снага не може променити човека, пошто се никоја друга снага у њему не мења, пошто је природа људска кроз сва историјска времена остала непромењена. Само разум извлачи све више користи из ствари, гоњен потребама живота и извлачи користи из све више ствари; само разум од тих ствари чини

www.dobras и тим умножава добра људска и добро људско; само прогрес разума доноси и прогрес добра, као што само прогрес разума доноси и прогрес правде, слободе и истине, највиших добара човекових.

4.). По томе у процесу историје промениле су се само количина знања човекових и тачност његових појмова и идеја, али његова унутрашња природа остала је непромењена; од веће суме знања и тачнијих појмова није у човеку ни изумро нити се родио какав нов афекат или осећање, нити се променио какав орган у телу. Исти унутрашњи фактори делују кроз целу историју: спољашња природа и природни нагони, осећања и тежње у човеку; промениле су се само спољне прилике за рад тих фактора. Тако наслеђене особине и снаге, особине и снаге рода, не мењају се, мењају се само доцније добивене историјске особине и снаге, прилагођавањем разним, спољњим, друштвеним приликама. Тако и оне особине којима се народи разликују и које су добили на данашњим стаништима, јесу више спољне, које се доцније добивају и тим ће их брже и нестати, док су све сталне и мање променљиве особине добила племена још у првобитно, природно доба живота свог. Тако сав прогрес у историји, сви проналасци и открића врло мало или ни мало не мењају душу људску; с истим основним тежњама, расположењима, нагонима, осећањима и слабостима умреће човек, с којима је почео свој живот на земљи; зоолошки човек никад се неће променити док живи; мењаће се само социјални, историјски човек у разним временима.

По томе историју и прогрес човечанства не чине људи него духови, не чини људски род него род племенитих и мислилаца; само они васпитавају и дижу људе, само су они носиоци историје људске, само су они од највише вредности, пошто свега другог има више, пошто све друго лакше успева и добива се, и пошто је према томе све друго јевтиније. Огромна већина људи остаје на ступњу рода наслеђујући само тековине рода, тело и душу; и пошто су тело и душа брже готови и зрели него дух, то огромна већина људи брзо престају расти и напредовати, они брзо достижу границе свог образовања и развитака и брзо су зрели и паметни за цео живот и не дижући се никад до духа, не чине више никаква напретка нити се даљи напредак чини за њих.

VI.

Као што је ум човеков прво посматрао и изучавао природу и налазио законе у њој, тако је и процес везивања ум прво почео у природи. Ум је прво везао живот земље за живот сунца, скинувши земљу са висине самосталне целине до једног зависног дела једне много веће целине. И тек пошто је астрономија везала земљу за козмос, пошто је биологија везала животиње за земљу и човека за животиње, научној историји остаје да веже човека за човека. Мисао да је човеково порекло

животињско, која је, као и све човеково prošla кроз више фаза док није добила данашњу чисту форму своју и мисао да је порекло свих људи једно и заједничко, утрле су пут трећој великој вези — човека за човека у свима просторима и у свима временима. Разумевање историје све више везује природног човека за историјског човека; цивилизација човекова све се више везује јаким везама за прве мрачне почетке живота човекова на земљи.

Историја има да покаже и докаже да су првобитни живот човечанства и његова борба с природом основни темељ све потоње цивилизације његове, да је у том првобитном мраку положен темељ свега његовог прогреса, да су сви највећи и најтежи напретци учињени у то прво доба, да су тада учињени сви основни проналасци и открића, без којих се сав његов потоњи прогрес не би могао ни замислити, и од којих су сви потоњи проналасци, открића и напретци само последице и деривације. Историја има да покаже да је у то доба човек усавршио своју телесну организацију, вечити и непромењиви носилац његове душе, да је у то доба у главним цртама обележен цео потоњи пут човечанства кроз историју и да је сва цивилизација његова само цвеће и плод на оном истом дрвету коме је корен дубоко у мраку животињског, природног живота човековог.

2.) Кад историја буде открила оне јаке и дубоке везе које се никад жидале нису и које се неће и не могу никад прекинути, везе које везују првог човека за целу потоњу историју и цивилизацију човекову, везе које су дубоко затрпане у дебелом наносу историјског живота људског, у множини несталног и колебаљивог у животу људском, онда ће то везивање цивилизације за животињски живот човеков, везивање историјског човека за природног, све више и успешније обарати све вештачке преграде, којима су уски интереси и несвесно одвајали једно од другог поједине земље и народе, поједине религије, језике, интересе и поједина времена. Све већа цивилизација јесте све веће сродњавање човека с целом природом, са свима људима у свима просторима и у свима временима; цивилизација је фамилијаризација човека и природе; и генетичким тумачењем најпосле ће се увидети да је човек род свима стварима у природи и свима људима.

Тако ће разумевање историје све више доносити увиђање да се у свима појединим народима, земљама и временима врши само један једини непрекидни процес човечанства, да су сви народи и племена који су живели у историји једног заједничког порекла, да они сви раде на једном истом смеру, да су они сви браћа, и тако приближујући их једно другом и везујући их, све више брише мржње између племена и народа; идеја човека све више постаје централна тачка око које се обрћу сви поједини народи, племена и расе, све поједине цивилизације, све поједине религије, философије и науке.

Тако историја са њеним истинама, везујући свељуде у свима просторима и временима, и мирећи их, постаје највећа и најпомирљивија посредница међу људима и временима, и с најхуманијим и најправеднијим тежњама она постаје најхуманија од свих других наука; везујући и мирећи људе и времена, она ради оно исто што ради свака велика идеја и сваки геније. Откривајући једно исто порекло свих људи, племена и народа, откривајући једну исту судбу њихову, једне исте законе њихова живота, једне исте заједничке, узајамне везе њихове, она ће све више мирити људе свих времена и опраштати им њихове слабости, погрешке и заблуде по мрачном путу њихова живота. Испитавши пут од куд је човек дошао она ће показати природност свих људских слабости и грехова, а осветливши пут, којим ће човек у будућности ићи, она ће га сачувати од оних странутица по којима је до сад могао често у мраку лутати; нашав прави пут којим човек треба да иде, она ће уједно решити и велики проблем морала — којим путем човек да иде па да не греша.

Тако историја постаје највиши критеријум не само истине него и морала, јер свака идеја има тим више истине у себи што обухвата и везује више ствари, што је генералнија, а везујући све више ствари узајамним везама, она мири све више ствари; по томе је свака велика истина помирљива те што је већа истина, то више има хуманог, праведног те и моралног у себи. А пошто је историјска истина највиша истина то у њој највише и има помирљивог, хуманог, праведног и моралног; историја је наука опште правде и општег морала.

4.) Везујући се са свима људима у свима просторима и временима поједини човек, од првобитно самосталне целине све више постаје оруђе, орган једне огромне целине — човечанства, једно слово у великој књизи историје људске, које има и добија смисла само везујући се са свима другим људима у свима временима; и што год је виши дух он се осећа и сазнаје само као мален део све веће целине, те је само човечанство у својој историји потпун и савршен човек; само у њој развија човек све стране и снаге свог живота, своје душе и својега духа; дух човеков све је више само пасивно оруђе неке више неразумљиве васионске силе. Пошто је тако историјски живот човечанства везан за општи живот, то и дух човеков ослобођава се уских и кратких веза тела, околине, народа и времена свога; духом својим везује се човек далеким и дубоким везама за историју човечанства, за духове свих људи и свих времена. Што је првобитнији, нижи човек, он је све више везан кратким и тесним везама за своју непосредну околину и за своју садашњост; што је нижа душа човекова, све више сматра себе за целину, којој су све друго оруђа и средства; што је виша душа човекова, све се више везује за општу душу људску, светску, за историју целог човечанства. Душа се преноси наслеђем с оца на сина, дух се преноси само преко

www.istorije из века у век; тековину појединих умова не наслеђују њихови потомци, него поједини духови из целог човечанства, који из нагомилане такве тековине црпу своју храну; историја постаје област духа, област само духова људских, област чистоте, ведрине и слободе, и по томе четврта област општег живота, највиша и најмања. Као што је хришћанство продужило везе човекове до бога, тако и историја дужи везе човекове, везујући дух човеков за духове свих људи, у свима просторима и временима; дух човеков све је мање везан за спољну природу своју, за садашњост, за своје време, своје друштво, свој народ; те по томе nihil in intellectu quod non (ante) fuerit in sensu важи само за примитивног човека и за дете, који добивају утиске само с поља, из природе, из садашњости. Историјски дух све се више снажи, све се више ослобођава од свега спољњег и свих спољних подстрека. Што је виши дух, он је све мање израз и оруђе свог времена, своје садашњости, свога друштва и народа, а све је више израз и оруђе целе историје; отуд велики духови кидају везе које их везују за садашњост и пошто их не везују интереси свога времена, него далеки, дубоки, историјски интереси, то ти пролазни, ситни интереси садашњости обично се окрећу непријатељски према њима и отварају борбу против њих.

5.) Што је човек даље од тог првобитног живота кад човек добива утиске само из непосредне садашњости и спољне природе и кад је он израз само непосредне садашњости, — што човек улази дубље у историју т. ј. што је више везан историјским везама, тим је све мање у уму његовом онога што му чула и садашњост доносе а све више онога што му историја доноси; његово знање и његове идеје све су више резултат целе историје, све мање резултат мучног искуства, чулног живота и веза садашњости. Велике историјске идеје — монотеизам, гравитација, еволуција — нису резултати чула, ни садашњости, ни какве срећне телесне организације; оне су резултати целе историје човечанства; велики духови нису оруђа свога времена и свога народа, нису израз садашњости; они су оруђа историје човечанства, кратери на које избија унутрашња топлота њена, минути на сату историје, који време навија. Тако, што је даљи процес историје и човек виши с њим, у толико се и везе духа његовог шире и удубљују и дух му се све више ослобођава уских веза своје околине, свога времена и садашњости; отуд се развитак великих духова не може никако разумети из уске средине у којој су постали; из живота њихова друштва и племена; они су оруђа целе историје, зависе само од ње, и везани су само за њу; они су потребни историји а нису потребни само свом народу и само свом времену и својим приликама, у којима се тај дух родно; њихова тела и њихове душе јесу резултат њихове блиске прошлости, њихове околине, спољне природе, њихова друштва, времена и народа; али њихови духови јесу резултат само целе историје људског духа, само су за њу везани, само од ње зависе, само су њој потребни,

Универзитетској служе и само се из ње могу разумети. Нити су Јевреји родили Христа, ни Инглези Њутна и Дарвина, ни Немци Канта; њих је родила историја човечанства онда кад им је било време и кад су постали потребни, а њихове земље и времена били су само најзгодније тачке најмекша места, кроз која је историја духа људског могла најлакше наћи Водушке. Њих је родила историја, те припадају само целој историји, те и преживљују своје народе и своја времена, не умирући с њима, док мали духови које рађају поједини народи, поједина времена и њихове потребе, умиру са њиховим народима и временима, као што су само у њима и живели.

6.) Што је виши дух он се осећа све мања целина, све више само као део и као све мањи део све веће целине; везујући се са свима људима и свима стварима дух се све више сазнаје дужан све већем броју људи и ствари; ширећи и дужећи своје везе све даље, човек се све више сазнаје дужан козмосу, сунцу и звездама, свима физичким и хемијским снагама, дужан лету и зими, пролећу и јесени, дану и ноћи, ваздуху и води, земљи и њеном камењу и металима, дужан биљу и животињама, бреговима и равницама, морима и рекама; дужан својој породици, своме народу, својој земљи, својој религији и своме времену, дужан је свима људима и свима временима. Пошто је тако све човеково везано далеким и дубоким везама за целу историју човека, земље и козмоса, то је и сва садашњост само пена историје; све у свакој садашњости има свој корен дубоко у прошлости, те се појави садашњости могу разумети само из прошлости, те један од великих задатака историје јесте наћи и утврдити везе које везују сва времена историје, утврдити континуитет историјског живота човечанства. Кад се увиди да цела данашња цивилизација људска почива на цивилизацији Грка и Римљана, а цивилизација Грка и Римљана на цивилизацији оријенталних народа, а ова на мучним и крвавим борбама и напорима првобитног човека, — дакле да цела данашња цивилизација почива на тековинама свих прошлих времена, на резултатима многих претходних напора, бораба и болова, без којих би она била немогућна; кад се увиди да су све велике данашње теорије и идеје само завршни кодути у дугом ланцу мишљења људског, да је хришћанство само резултат и јасан израз дугих претходних слутњи и мишљења, нада и осећања, да су се Колумбо и Коперник дигли само на леђима класичких испитивача и мислилаца, да без Коперника не би било ни Кеплера, ни Галилеја, ни Њутна, — да је Дарвин само јасно изразио оно што су многи далеко пре њега слутили и увиђали, да су се све данашње науке и философије могле развити и цветати само на земљишту преораном дугим и мучним борбама у прошлости, заливениом многим крвљу и знојем људским, — кад се то увиди онда ће се сазнати да је цела данашња цивилизација модерних народа, тако много хваљена и узношена и тако

тврдо одвајана од свих претходних времена, само један мали део једне велике целине, само један моменат историје човека.

7.) Тако су све поједине ствари у историји, поједина племена и народи, поједине религије и философије, науке и цивилизације, поједини простори и поједина времена, само делови једне велике целине, историје човечанства, везане везама зависности и континуитета, органи једног великог организма, те све поједино у историји, народи, времена и т. д. прогресом историјског духа, губи своју привидну самосталност. Као што се у појединим народима врши процес историје човечанства тако се у појединим наукама врши процес историје ума људског. Све науке све више постају поједини делови и моменти опште науке историје, зависни органи и оруђа историје; губећи своју самосталну топлоту и светлост да би доносиле правог плода, науке све више добивају топлоте и светлости само од историје; историја све више постаје центар ума људског, око којег се обрћу све поједине области ума. Као што се само на рачун самосталности живота појединих народа диже самостална целина човечанства, тако се само на рачун самосталности живота, топлоте и светлости појединих наука диже самостална целина историје човечанства, историје ума људског, спунтајући све остале науке са висине самосталних организама до зависних органа и оруђа њених, везујући све науке за себе и служећи се резултатима свих наука. Цео велики резултат модерне биологије да је једно заједничко животињско порекло свих људи, улази само као један велики моменат у историју човечанства, осветљује само један део дугог далеког пута човечанства кроз историју; све велике идеје и резултати других наука постају само поједини моменти и фазе историје.

Тако историја стоји према наукама као разум према чулима; чула стварају партикуларне истине, разум ствара генералне законе; историја општи с природом преко наука, као човечанство преко народа, као разум преко чула; чула везују човека за садашњост и за поједине ствари, разум га везује са свима стварима у свима просторима и временима; свака наука има посла с појединим областима факата у садашњости, историја изучава прошлост и будућност ствари, и пошто је свака садашњост један мален део прошлости и будућности то је и свака наука само један део историје.

Тако ум човеков у свима наукама све даље шири везе ствари међу собом и са човеком и ширећи их он све више умножава везе човекове са све више ствари, те се човек све више интересује за све више ствари. И пошто се за све више ствари везује везама зависности, све ствари добивају све више вредности за човека, све му више ствари постају сродне, потребне и корисне, те је дужан све већем броју ствари и по томе све се више мири са свима стварима, те се првобитно уски круг човекових симпатија све више шири све даљим и дубљим везама на све

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

www.ubelarsbroj ствари. Тако везама зависности, која је основни услов свега реда и прогреса, везати човека за све ствари и по томе све ствари међу собом, јесте један од великих задатака научне историје, јер само се тако ствари и могу разумети, јер разумети значи везати. Разумети неку ствар значи видети ту ствар у вези са другим стварима у простору и времену, видети њену зависност од других ствари и зависност других ствари од ње, наћи јој њено право место међу другим стварима у простору и времену; те, што се нека ствар више разуме она се све више види као део веће целине, и по томе са све већим ширењем и умножавањем веза ствари т. ј. са све већим разумевањем, све више нестаје мистериозног т. ј. усамљеног, невезаног, неразумљивог; човек је резултат земљиног живота и живи животом свих њених ствари, те је везан за све ствари на земљи и у космосу. Идеално стање ума људског било би кад би све ствари у историји човека и природе биле тако међу собом везане да би се егзистенца и кретање сваке од њих видели као резултат егзистенце и кретања свега прошлог, претходног; по томе свака велика идеја има телескопскога у себи; заслуга свих великих умова јесте у томе да приближују ствари, људе и времена и да их миरे.

8.) Тако историја има да веже све народе и сва времена, да их приближи једно другом и да их помири једно с другим; и везујући се за природу и њене ствари и појаве, разумевајући законе живота њена, човек јој се кроз историју све више приближује и мири се с њом пошто првобитно природа одваја људе, као што је Атлантис који је прво одвајао светове, постао доцније главни посредник светске историје и везује данас најдаље области земље. Тако атракциона снага историје све више расте; она све више привлачи себи све раскомадане делове човечанства и ума његова и данас је кроз њу примитивни човек ближе цивилизованом човеку, него што су до скоро били савремени народи један другом. Пошто се све јачим везама везују сва времена живота човекова и живота природе, све се више утврђује континуитет ствари и људи; идеја континуитета обара све вештачке преграде којима су поједине науке оградиле поједине области факата, и проводећи идеју човека кроз целу историју, обара све вештачке, историјске преграде, којима су се оградиле поједине расе, племена, народи и времена. По томе, философији је један од главних задатака извођење континуитета у стварима; што је тачнији и даљи континуитет и философија је виша. А пошто је историјско разумевање ствари највише разумевање, то је и историја највиша философија, и континуитет ствари јесте један од њених главних задатака, један од првих принципа.

Везујући ствари везама зависности увидеће се да што је нека ствар у скали времена виша т. ј. доцнија, то јој из све веће дубине долази живот и кретање, све јој је дубљи корен. Пошто је ум човеков највиша

Тачна ствари то је уму и најдубљи корен; по томе и великим духовима корен је дубоко у историји, те свој живот и своје кретање не добивају они од садашњости, од свога времена, него од историје, те њихова садашњост често, не разумевајући их, гони их. Пошто је тако мишљење човеково далеки процес природе, козмички процес, то се и историја ума човекова може разумети само из историје свих ствари, из историје космоса. По томе за разумевање природе потребне су све науке; све природне науке морају бити довољно зреле да својим резултатима дигну историју на висину науке. Као што без чула не може бити мишљења и разума, тако без природних наука не може бити историје; чула су први ступањ разума и историја природних ствари и појава јесте прва фаза историје ума људског; чула су органи духа, науке су органи историје. Као што је чудни живот само један део живота историјског духа људског, тако је историја природе само један део историје ума људског; све науке само су поједини моменти историје, поједине фазе историјског духа, и као што оштрина чула мора отупети да би настало право мишљење, тако науке морају изгубити од своје самосталне топлоте и светлости да би настало историјско разумевање. Историја духа људског све више постаје синтакса оног истог језика којим природа говори.

Везујући све више све народе и сва времена у једну велику целину, човечанство све више постаје свесно само себе, све се више снажи једно јединствено ја човечанства, човека; цивилизација народа тежи све више да постане цивилизација једног човечанства и река човечанства добија све дубље корито и све мирнији и снажнији ток. Као што ум људски све више тежи да све поједине системе мисли, све поједине законе редуцира на један једини највиши универзални принцип, који ће обухватити све поједине стране духа — и религију, и философију и науке, тако и процес историје тежи да се сви поједини системи народа сведу на један једини принцип човечанства, од којег ће сви народи добити топлоте и светлости и у коме ће сви народи наћи свој заједнички основ и заједнички смер, и чији ће интереси обухватити и помирити све поједине интересе свих појединих народа.

9.) Цивилизација човечанства постаје све више само једна, историја човечанства иде све више само једним путем и ка једном смеру. Конач историје човечанства везује се за Египат и преко Азије, Грчке и Рима води модерним народима и, везујући све крајеве на земљи, он везује и све остале цивилизације и народе, који су до данас били ван историје. Сви посебни кругови самосталних цивилизација појединих народа постају зависни делови једне велике целине — цивилизације човечанства. А да је човечанство само једно види се из тога што су се само један пут из првобитних слика развила писмена, на којима почива данашња цивилизација и то у Египту и само се за ту једну тачку и везује по-

www.univerzitet-ska.com

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

Товај прогрес човечанства и што су у целој историји само једанпут изнесене све велике идеје и учињени сви проналасци и открића.

Пошто је човечанство само једно то је и историја његова само једна, то је и цивилизација његова само једна, јер само једанпут живи човечанство у својој историји; само су једанпут учињени сви велики проналасци и открића и изнесене све велике теорије и идеје. Бивајући све више само једна, цивилизација човечанства не постаје по ново у разним временима и у разним просторима. Пошто су осушени многи корени из којих је цивилизација појединих народа расла и развијала се, цивилизација човечанства развија се само из једног корена, на једном темељу.

Бивајући све више само једна цивилизација човечанства, све се више шири по целој земљи, тражећи све нове и јаче хране. А да цивилизације појединих народа нису самосталне целине за себе, него зависни делови једне велике целине — цивилизације човечанства — види се и по томе што је у историји једног народа све мање чистог органског развитка и самосталног живота; конци историје све су више испреплетани тако да се историја и цивилизација једног народа не могу разумети без историје других народа, и једновремених и старих. Ни један данашњи европски народ није почео из нова, из првих основа своју цивилизацију, нема своју самониклу цивилизацију; цивилизацијама свих данашњих европских народа основ је у класичкој и античкој ступини. Само су оријенталне цивилизације примарне и оригиналне; све остале, потоње само су секундарне и деривативне. Само су оријенталне цивилизације постајале у органској хармонији са спољњом природом; за потоње историјске цивилизације природа је и сувише дубок слој да се може одмах видети, те се морају одгрнути многи слојеви цивилизација и народа да би се видела природа као темељ све историје и цивилизације човекове.

Нови народи ступају у историју с религијом једног бога, а њом завршује цела античка цивилизација; ни један нови народ није почео писање у сликама, језик ни једног новог народа није почео од првих почетака, ни један није прошао прве економне фазе живота људског, ни један није почео са фамилијарним животом; сав социјални и духовни живот њихов јесте само резултат дугог, претходног историјског процеса, све модерне цивилизације само су настављања и продужавања онога што су стари народи основали и почели.

Човечанство је само једно, само је једанпут постало и само један пут живи, те је и цивилизација његова само једна а цивилизације свих појединих народа само су зависни делови и органи њени; само су се једанпут органски природно развили први елементи историје тог једног човечанства; само је једанпут положен основ цивилизацији његовој;

www.Saib.net
 УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

штоњи живот народа, све доцније цивилизације само су даље зидање на том једном темељу.

VII.

Као што живот и човека и земље, првобитно и поглавито, зависе озго, од сунца, од неба; као што је ум човеков прво везао живот земље за живот сунца; као што је ум човеков прво у горњим областима дошао до закона те се астрономија прва дигла до науке, тако је и историја човекова почела на небу, кад су се богови уплетали у људске ствари и кад су звезде одређивале људску судбу. И кад је сишла с неба на земљу, историја је прво посматрала и описивала висине људске, горње области човекова живота, врхове друштва људског, који су сијали изнад површине, више слојеве друштва, краљеве и јунаке, њихове животе и радње, битке и ратове. И тек у последње доба историја са висине владе силази све више у дубину друштва, обухватајући све више целокупни живот народа и човечанства и испитујући све више тихе и дубоке снаге историјске — идеје религиозне, философске, научне и социјалне.

И као што је сва историја човекова почела на небу, тако су с неба долазила прво сва усавршавања, сви напретци и сва добра човекова; језик, писменост, ватра, земљорад, оруђа — све је то првобитно било поклон озго, све су то богови доносили и учили људе, и тек доцније се видело да су сва та добра човекове тековине, резултати дугих напора, бораба и искустава.

Првобитном уму земља је насељена озго с неба; велики духови њему се не рађају природно него долазе с неба, неприродним путем; царство божје, одмор од земаљских мука и несрећа, првобитно је гледано и тражено горе на небу. И сам човек прогресом ума свог силазио је све више од некадашњег анђела и изабраног створа божјег до прве животиње озго. Тако су и све данашње опште и обичне радње за живот биле првобитно свете радње — процес генерације, произвођење ватре, земљорад и т. д. — па тек доцније са висине светиње силазе оне до општих животних потреба и постају тако обичне место светих.

Тако је ум људски силазио све више са висина необичног и светог у низије обичног и профаног.

2.). Исти је ход и у друштву људском. Из првобитне хаотичке масе друштва дижу се прво виши слојеви аристократије и код ње је прво концентрисано све богатство, сва власт и сва образованост. Сва образованост и литература биле су у античко доба аристократске, као што је и имање земље било привилегија виших класа. Тако је аристократија појезија друштва људског, први ималац и први чувар највећих добара жародних и људских — слободе, закона, права, образованости, имања; она је први представник историјског човечанства, први носилац националне историје и судбе народа. Светлост историје прво је обасја-

www.vlada.gov.rs
 Уради врхове друштва људског, док је у низијама његовим још дуго владао умрак неисторијског живота; и тек доцније процесом историје све велике историјске тековине људске — слобода и образованост, политичка и социјална права, закони и моралност, — силазе са висине привилегија у низине опште потребе, силазе са висине друштва и све више постају опште добро друштвених маса, као што је и врлина била првобитно привилегија виших класа, док су нижи слојеви имали само обавезе.

Тако и сва цивилизација, сва светлост историје силази са висина друштва у низине његове.

3.). Као што су култура и цивилизација људска ишле у путу свом по земљи оним истим редом којим и сунце загрева и осветљује земљу, тако и светлост свести никад не осветљује од један пут све представе и све делове друштва, као ни сунце сва места на земљи. Као што сунце обасјава прво врхове земљине и са њих светлост силази у долине и равнице, тако и светлост свести људске обасјава прво највише врхове ума људског. Свака нова идеја осветљује прво висине разума и свести, људе од духа и ума, па се после спушта у дубине душе, живота и друштва. Као што се земља формисала и груписала прво око високих планина, које су се прво уздигле из воде, те као што континенти воде порекло од планина, тако и све велике социјалне идеје, које крећу масе друштва, воде порекло од појединих узвишених умова, у којима прво сазревају велике мисли, које прво обасјава светлост њихова, и тек са њихове висине силази светлост нове свести у све ниже долине и дубине масе друштва.

Као што свако посматрање и мишљење силази са спољних предмета и појава на човека и његову унутрашњост, са објективног на субјективно, тако и светлост сваке нове истине обасјава прво највише тачке душе, разум и свест и с тих висина силази у дубину душе, у масу воље и осећања, те и сваку нову истину прво примају људи од разума и свести, па је тек много доцније прихватају и масе друштва, људи од осећања. И као што се из даљине виде прво само врхови предмета, тако и ниски, обичан ум масе друштва види само врхове друштва, поједине узвишене личности по положају и по уму као носиоце све историје народа и друштва; тек кад се зрео ум историје приближи тим врховима друштва, тим узвишеним појединцима, онда види и њихово тело, и земљиште на коме се они дижу.

4.). И као што се оне прве високе планине, које су се прво уздигле из океана као главе континената, око којих се груписало и формирало доцније цело тело, — данас само мало уздижу изнад површине континената тако су и они први високи духови, око којих су се груписала прва људска друштва, који су износили и утврђивали прве типове свих великих историјских добара људских — језика, писмености, земљорада; који су прво пројектовали путеве, којима ће ићи цело потоње човечан-

www.istorija.rs први инжињери који су пројектовали архитектонику целе историје људске, — данас су ти узвишени умови, ти први центри свега историјског људског потпуно заборављени, не зна им се ни имена ни завичаја, или се у далекој магли прошлости једва нагађају и слуте; њихове висине спрало је време, док се имена свих потоњих појединаца, који су износили и формисали нове социјалне, религиозне и научне идеје, издижу високо изнад површине континената друштва, као што су и све данашње високе планине, млађе од континената, на којима су се уздигле, постале револуцијама земљине коре. Тако су сви потоњи велики појединци, чија се имена данас високо дижу на површини историје, дигла тек на готовој, формисаној маси друштва, те су и млађи од масе друштва, која се формисала око оних првобитних, прометејских природа људских, које су се прво уздигле из хаотичког океана животињског живота људског.

5.). Као што се са астрономске висине не виде ни највиши брегови на земљи, те изгледају равни са њеном површином, тако се са висине историјског разума не виде све оне величине људске, које су се у својим временима дизале високо изнад масе друштва људског. Историја све више постаје последња и највиша тачка са које ум људски може посматрати све ствари, природне и људске; разумевање историје јесте последњи и највиши ступањ свега разума људског; на већу висину ум људски се не може попети; историјски разум јесте последњи и највиши разум. Са висине историје не виде се многе ситнице које занимају обичног човека садашњости, не виде се многи ситни конци, из којих су исплетени животи појединих народа и времена, не виде се оне ситне величине људске које занимају своју садашњост и чују се у њој; до њене висине не допире хука освајача и клицање победилаца, али са њене висине јасно се види велики и дуги пут човечанства у његовој прошлости, садашњости и будућности, на који скрећу све странпутице појединих народа и времена; са њене висине чује се само брујање опште хармоније, законитости људског живота у времену и простору.

И тек са висине историје силазиће све више разум у дубине и долине друштва и времена, у облику хуманости, правде, слободе, љубави.

6.). Као што је, пошто су исцрпане земљина сопствена топлота и светлост, сунце почело будити сав, нижи и виши, живот на земљи, тако ће тек, пошто се исцрпе топлота и светлост појединих народа и појединих времена, разум, са висине историје, будити све више форме живота људског, хуманост и љубав, слободу и правду; као што ће и све науке тек онда почети доносити правог плода, права људска добра, кад се исцрпе њихова одвојена, засебна, сопствена топлота и светлост, и кад своју потребну топлоту и светлост буду добијале само од историје.

И као што се сунце није видело догод је и сама земља била сунце, док је и сама земља просипала своју сопствену топлоту и светлост, тако се ни историја није до данас видела, догод су поједине науке имале своју сопствену топлоту и светлост, у прво доба свог дизања у историји; и што се више поједине науке гасе и хладе, губећи своју сопствену топлоту и светлост, то се више види историја човечанства и ума његова и све више историја постаје једини извор топлоте и светлости у систему ума људског.

(Наставиће се)

Б. Кнежевић.

ПОСТАНАК ЈЕЗИКА

— В. Вунт —

(СВРШЕТАК)

4. Теорија чуда.

Теорија чуда, у својој опште познатој форми, у којој нарочито наглашује необјашњив постанак језика, управо није никаква теорија, већ одрицање теорије. Пошто, пак, и у самом овом случају обично није без ближег одређивања усвојенога гледишта, може се и овде говорити о некој врсти теорије. То се одређивање обично састоји у указивању на то, да је функција језика у најтешњој вези са целокупном природом човековом, и да, онда, појмити чудо стварања језика значи исто, што и појмити чудо стварања самога човека. Докле год принцип развића није био доспео до врховне власти у својој примени на органску природу у опште, а пре свега на човека, могло је ово гледиште одиста да важи као оправдано. Ако је човек са свима својим особинама родова и раса постао *на један пут*, како су то још замишљали природњаци као Кивије и Агасиц, онда би се мучно могло одбити усвајање, да је међ тим првобитним особинама био и језик. Још би он овде чинио онда и један проблем, који се иначе одваја од чуда стварања, кад би се, некако, ослањајући се на бајке о златном старом веку, претпоставио натрашки развитак. Онда би се теорија чуда везала с теоријом проналаска, и претпоставка да су прастари богови или хероји створили језик, као да би чак могла донекле да отклони тешкоће обичне теорије проналаска. Како било да било, тек је према таквим митолошким представама био напредак, кад је Хердер у својим „Идејама“ нагласио тесну везу језика са целокупном телесном и духовном организацијом човековом, која као што је различита од животињске, исто тако тражи средство за изражавање мисли, које је само човеку својствено.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

www.unilib.rs Тиме је био Хердер, заиста, далеко одмакао од покушаја, који је предузео у свом младићком спису, да објасни постанак језика из подражавања гласова. Али поред недостатака којих је морало бити у овом покушају, због психолошког гледишта његова доба и без основа општије примене мисли о развићу, ипак су погледи „Идеја“ били зрелији и, у светлости општих научних мисли тога доба посматрани, и правилнији, пошто је пређашњи спис сматрао језик у неку руку као накнадно стварање, које приступа целокупној психолошкој организацији човековој, што је у доцнијем делу, с довољно разлога, било обележено као непоуздано. С освртом на погледе меродавне за оно време, ово је, дакле, представљање у Хердеровим „Идејама“, у главном, једна форма трансцедентне теорије, која се, управо, сама од себе јавила пре господарства мисли о развићу. Па тако је и В. Хумболт у великом уводу к свом главном делу начелно остао у суштини на овом доцнијем Хердерову гледишту. Ма колико он да увлачи непосредне и посредне ономамене, гласовне метафоре и гласовне аналогije, не би ли показао везу између гласа и значења: ипак му ови моменти увек остају само помоћна средства, да би објаснио стварне особитости у језику; ни из далека неће он тим да у опште објашњава његов постанак. Шта више, за њега се он поклада са додељивањем разума човеку, са првобитним чудом стварања, које је нашем сазнању исто тако мало приступачно, као постанак ствари у опште¹.

Ну већ код Хумболта кроз ову мистичну таму, која обавија почетке језика, победоносно продире овда онда мисао о развићу. Одиста, и историја као и упоредно проматрање језика свуда силно указују на ову мисао, ма да је она, што не би требало заборавити, у језиковној настави и у другим историјским областима (не без утицаја Хегелове историјске философије) још давна била ухватила корена, пре него је у самој природној науци доспела до признања у погледу на физичку страну човекову. Али тим се уздрмала и теорија чуда у свом старом облику. Чак, што је појмљиво, увиде језиковна наука, да није кадра да својим средствима, само на основу историјских језиковних факата, који увек досежу само до сразмерно блиске прошлости, продрети до поузданијих погледа, који се могу сложити с психологијом и општом културном историјом. Тако се, дакле, створи, најпре искључиво у науци о језику, па онда из ње постепено у шире кругове продирући, особита измена теорије чуда, која је, пола романтичког пола скептичког карактера, у овом једињењу противречних особина верна слика борења мотива, под којима је постала. На име, с једне је стране покушавала наука о језику да из себе избаци све наговештаје, који се пењу у трансцедентност. Често је она с тога,

¹ Über die Versch. des mensch. Sprachb. Werke, VI. (Упореди нарочито уводна проматрања).

Herder „Ideen zur Th....“ трећа књига III.

чак са неким извесним потцењивањем, гледала доле на старије тежње, које су хтеле да објасне постанак језика. С друге стране, пак, видело се, да се мора поћи од каквих било претпоставака о оним почетним стањима, која би се морала узети место фактичког историјског развића језика. А у тим претпоставкама још су веома осетно дејствовале романтичне мисли, које су са стране помагале при постанку новије науке о језику. Тако се, онда, сложило у суштини на овај образац: сам постанак језика је трансцедентан проблем и на сваки начин, као такав, не тиче се науке о језику, јер она има посла са оним, што се може историјски доказати, не са оним, што претходи историјском искуству или консеквенцама, које из њега треба изводити. Последње, пак, што је историја језика кадра да докаже, као крајњу тачку сваког развитка речи, јесте корен речи. Треба претпоставити, да су према томе, „корени“, ти последњи значајни саставни делови језика, као нешто првобитно дато, као речи неког прајезика, из кога је, везивањем, дотеривањем, отпадањем и поновним склапањем, постепено постао језик у свом историјском животу. Питање о постанку језика своди се, дакле, на доказивање корена, који чине основ речима, и у дознавању првобитних значења, која су им придавана. А питање, како су сами корени постали, трансцедентно је и не може никада да буде предмет научног говора.

Сада је, ето, јасно, кад се сетимо раније поменутих хипотетичких корена, да ова теорија долази са самом собом у неразмрљиву противречност, јер тим, што нарочито наглашује ограничење на факта, одбацује сваки корак, који би ишао даље од њих, као трансцедентно спекулација, а овамо претпоставља једно почетно стање, које није ни више ни мање већ дато, а које, по свему ономе што знамо о истинском животу језика, никад и нигде није постојало. Корени су производи граматичке анализе, не праречи истинског језика. Њима придати значења резултат су логичких апстракција, нису првобитни појмови; и културна слика, коју би пружала ова тобожња значења о стању човека у доба хипотетичнога коренитог језика, сасвим је немогућна, јер она потпуно изврће оно право развиће, колико га из искуства познајемо, тумачећи саме корене као производе неке културе, која би била могућна једино на основу развитка, који је дуго претходио, а који се не може ни замислити без језика¹. Основ, пак, тих очигледних противречности лежи на крају крајева, у томе, што је ова теорија, која се тако брижно труди да избегне међе трансцедентности, сама кроз и кроз трансцедентна. А и то није у релативно допуштеном смислу, у коме се оно, што се претпоставља да је изван искуства, придаје ономе, што је емпирички дато, као завршни члан, који га допуњује и хармонише с њим, већ у оном лажном смислу фантастично-романтичне трансцедентности, која уз оно

¹ Упор. Гл. VIII, § 460.

што емпирички постоји конструише „надемпирично“, по принципу супротности, па му надовезује све такве особине, које не приличе фактима из искуства. Као што у старој филозофији историје стоји златни век према борбама, беди и невољи историјских доживљаја народа, тако стоји према истинском језику са никад неодморним током унутрашњег и спољашњег развитка његова коренита периода, као прастање само по себи без развитка и савршено у својој врсти. Историја се језика, онда, распада на две периоде: прво долази преисторијско, коренито доба, у коме је човек исказивао своје мисли само изолованим коренима, а при том, пошто је корен глаголске природе, давао имена предметима не као самим предметима, већ као из њих анстрахованим појмовима радње. За овим после иде историјско доба, у коме се може посматрати супротност свему ономе, што се тврди о том прастању језика. И тако се ту посведочава, да је цело ово схватање једна врста теорије чуда, коју, бар по мотивима што су код ње у надмоћности, можемо означити као њезин скептично-романтични облик, а чији се најкарактеристичнији унутрашњи белег зацело у томе састоји, што по психолошкој немогућности има у теорији проналаска равноправну другу, док теорија подражавања и природнога гласа, ако ништа друго, а оно теже да пођу од истинских факата искуства.

III Општи резултати психолошког испитивања.

Теорија развића.

Ако, на супрот ове четири теорије, које су, мање више, далеко од психолошке анализе језиковних појава, треба да назовемо теоријом извођења и претпоставке, којима води психолошко проматрање, онда би се она, зацело, најпростије могла назвати теоријом развића. Јер и ако се и у до сад поменутих схватањима полагала вредност на извесне истините или уображене моменте развића, ипак се код свију њих може рећи, да су далеко од основне мисли истинске теорије развића. Ова основна мисао мораће се и овде састојати у томе, што се не усваја какво било могућно, или чак произвољно замишљено, развиће, из кога би човек могао замислити да је постао језик, већ се за једину основу проматрања узима, с једне стране, фактично развиће језика у колико нам је оно приступачно у посматрању промена садашњег језика, или постанка нових језиковних форма из старијих, а, с друге стране, оне особине људске свести, што их одаје на својим ступњевима, који су непосредно приступачни нашим посматрањима. То, пак, у истини, не чини ниједна од поменуте четири теорије, у пркос сваке тежње извесних појава, с којима се у искуству сусрећемо, да јој обезбеде право. Од теорије проналаска и чуда то се не може ни у напред очекивати: та оне, у неколико, у начелу постављају своје гледиште изван истински дате људске свести. Али се и теорија подражавања и теорија природног

Глас захватају само за малобројне појаве самог језика, па се труде, да помоћу њих конструишу *могућан* постанак, а не питају, слаже ли се та конструкција са психолошким погодбама, које су фактички ту. А кад би то учиниле, онда би, н.пр., теорија подражавања одмах увидела, да се не може, као првобитан, усвојити нагон: *гласовима* подражавати спољашњим предметима или процесима, јер говорни гласови, у опште, не могу бити примарне функције свести, већ увек само дејства, која су подређена извесним функцијама кретања, да, дакле, теорија, у овом смислу, претпоставља као узрок оно, што, по природи човекове свести, тек ако је као дејство могућно. Да је гледиште теорије природнога гласа психолошки слабо, очигледно се види и у питању, којим она, у својим новијим покушајима, обухвата и сам проблем постанка: на име, у питању, да ли је разум пре језика, или, обрнуто, језик пре разума. Пошто се људски језик и људско мишљење увек и свуда истовремено развијају, ово је питање у опште погрешно постављено. Развиће људске свести неминовно обухвата у себи развитак изражајних покрета, израза лица, језика, и на сваком од ових ступњева испољује се представљање, осећање и мишљење у форми, која је њему потпуно адекватна: само то испољавање припада психолошкој функцији, оно је њен белег, који се може оназити, али нити јој следи, нити претходи. Од онога тренутка, кад се јави језик, он је, дакле, објективно мерило за развитак мишљења који се у њему испољује, али је то само зато, што је и сам он саставни део функција мишљења. Пошто је производ развића, морало је, даље, и за њ, баш као и за форму мишљења која њему одговара, да буде погодба у претходним развићима, и није могућно да је он постао наједанпут и без припреме. Баш због тога и нема апсолутне међе између језика и безговорног природног стања. Посматрач, коме би било дато, да својим властитим онажањем, стопу по стопу, прати развитак језика, не би никад дошао дотде, да каже: овде, у овом тренутку почиње језик, а тамо, у непосредној прошлости, још га није било. Као изражајни покрет, а то остаје на свима ступњима свога развитка, истиче он, без икаква прекида, из целокупности изражајних покрета, којима се, у опште, одликује анимални живот. Тим се, у исто време, објашњава, као што је већ у уводу ове књиге напоменуто, да сем општег појма изражајних покрета нема ниједног специфичног обележја, по коме би се друкчије, а не на произвољан начин, могао језик да омеђи. Деси ли се, да се где било стекну психички процеси, дакле свест, ту се налазе и покрети, који те процесе испољују. Ова спољашња обележја психичког живота прате га са ступња на ступањ, и она се, наравно, усавршавају са садржином, којој су подређена. Но за нас, на сваки начин, између свести баш и најниже људске расе и оне код најсавршеније животиње постоји провалија, коју нисмо кадри никаквом претпоставком директно да испунимо. Али ова провалија није таква, као да развића, што почињу у човеку, не би већ

близу код животиње у многостручним претходним ступњевима припремљена. Што, у овом погледу, важи за психолошке функције у опште, важи и за изражајне покрете, који им припадају као њихове природне допуне, и језик, према томе, није ништа друго, већ овај вид изражајних покрета, који је адекватан ступњу развитка људске свести. Та се људска свест може без језика тако исто мало замислити, као и језик без људске свести. Зато је обоје једно с другим и једино помоћу другог постало; питање, да ли је ранији разум или језик, има исто тако мало смисла, као чувена препирка, да ли је старије јаје или кокош.

Пема томе, проблем о постанку језика може само у толико да има вредности, ако се човек ограничи на питање, како су ти изражајни покрети, својствени и адекватни ступњу његове свести, постали говорним гласовима и тим, постепено, симболима мислене садржине, а код којих се само у извесним, изузетним, случајевима може познати неки однос према њихову значењу. Узимајући, да се језик развио из простијих облика изражајних покрета, код којих се, особито код покрета на лицу, који су језику најближи, може познати још и непосредна веза с њиховим значењем, смемо закључити, да и говорни глас, првобитно, није нигде био без такве везе. Али овај закључак још не допушта, да се ова веза одмах сматра као директна, како то чини теорија подражавања. Шта више, још у напред, не само што је индиректна веза, у двојном смислу, сама по себи могућна, већ је, управо, једино могућна: прво и главно, што је најближи израз психолошких процеса кретање говорног оруђа, а не глас, он је, дакле, увек тек у индиректној вези с њима, афинитетом између говорних покрета и гласа; а друго, што гласовни покрет налази у пантомимском и мимичком кретању, које га прати, тако јаку потпору, те ће бити, да је глас, првобитно, у многим случајевима тек помоћу ове узгредне мимике, на неки начин, добио своје значење. Према томе, код првобитног говорног изражаја, није сам глас оно што је важно, већ гласовна мимика, покрет органа за говор, што се, као и други мимички покрети, јавља, било да на нешто укаже, било да нешто прекопира, и који се, пратећи мимичку игру руку и осталог тела, у суштини придружује целокупном изразу осећања и представа само као једна особита врста мимичких покрета. [Део I, стр. 326]. Онда је говорни глас тек последична појава гласовне мимике, и, наравно, да због веза између покрета говорног оруђа и стварања гласа може имати још неку сродност с оним, што се њом изражава. Али та сродност остаје увек индиректна, далека. Он би се, дакле, баш у толико мање, још унапред, схватао као потпун израз својега значења, што је, њему ближа, сама гласовна мимика чини тек један део мимичког и пантомимичког целокупног израза, који другима одаје тренутно стање свести, тако да је, свакако, првобитно добила поуздано значење тек ослањајући се на ову позадину општег мимичког језика. Томе кроз и кроз одговара улога, коју још

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.digbib.rs

ма мимика, као помоћно средство језика, у језику примитивних народа као и у развиту језика код деце.¹ Смемо, дакле, примити, да се гласовни језик првобитно развио са мимичким језиком и на њему, и да се тек постепено, под утицајем трајног заједничког живота, од њега одвојио и осамосталио. Ако је првобитни говорни глас гласовна мимика, која је у позапашном делу добила своје значење тек помоћу других мимичких и пантомимичких покрета, што су је пратили, али када није никада било између гласа и значења чврсте везе, која, сама по себи, не би била двосмислена. Зацело, биће да су у свако доба, кад се каквим било новим утиском јавила нова гласовна мимика, исто као и друга мимика, у тадашњем кругу посматрања осећали, као израз одређених комбинација представа и осећања, и онај који је говорио и његова околина, исто онако, као што се то још и данас дешава код извесних ономато-поетских гласовних стварања. Таква нова стварања ипак јасно показују, како не чини свуда излазну тачку ових процеса „гласовно подражавање“ већ гласовна мимика. Онај што говори удешава своје властите артикулационе покрете према утиску, који на њега чини предмет. Ту још сад понајвише припомаже и остала мимичка игра. Кад је једном постало, онда значење гласа остаје трајно, па и кад отпадне узгредна мимика, па баш и кад су гласовна мимика и глас изгубили свој првобитни афинитет с предметом. Ну баш и тада не бива ретко, ако утисак на то потакне, ако је нагон јак, да се гласовном покрету даје нов афинитет према ономе што он изражава: тако постају многостручне појаве секундарне ономатопеје.

Није, дакле, случај произвео говорни глас, већ му је узгредним мимичким и пантомимичким покретима првобитно потпуно одређен однос према ономе што означава: мимичким покретима непосредно, јер је и гласовна мимика само једна особита форма мимичких покрета; пантомимичким посредно, јер према њему гласовна мимика и говорни глас, који од ње зависи, представљају сапокрет (Mitbewegung), зависан од осталих саставница целокупног изражајног покрета. Испружење руку даје н.пр. повода друкчијим сапокретима него њихово грчење, енергичнији покрети праћени су јачом гласовном мимиком и т. д. Тако се кроз и кроз јавља говорни глас као природан немипован резултат психофизичких погодаба, које су од утицаја при његову стварању, а које се, сем у понеком случају, понајвише отргну, те их не можемо доказати, било што се по себи не могу више пронаћи, било што је сам говорни глас подложен непрестаним променама како у гласу тако и у значењу. Као производ тренутних психофизичких погодаба, говорни глас ипак није никакав механички рефлекс, већ управо само најпростија реакција у сфери покретних процеса: нагонска или са једним одређеним значењем

¹ Упор. Гл. II. стр. 141 и Гл. III. стр. 281

радња воље. Пошто је још с почетка, не само физички, већ и психички мотивисано, језично развиће, које се на ово надовезује, излази сада као један непрекидан низ процеса, у којима се веома верно огледа духовни развитак самога човека, а, пре свега, његових представа и појмова. У свему што чини његову суштину, у стварању речи, слагању реченица и мењању значења, језик је, дакле, не само спољашњи отисак општих процеса свести, већ њихова неминовна делимична појава. Ето у том се смислу покушало у претходним главама¹ да схвате понајглавније језичке појаве: као функције људске свести, у којима се испољавају основни закони развитака те свести.

Селидбе језика и мене у њему.

Проблем постанка језика у својој досадашњој форми наслања се на две претпоставке, које се, психолошки још с почетка слабе, постепено нису могле одупирати ни дубљем испитивању пренестиоријског језика. По једној од тих претпоставака, човек као да је, мање више, напрасно дошао до језика; по другој би требало да је постојала једна извесна прарериода језика, „Коренита периода“, којом је проживео неко неодређено доба, а чија је прва излазна тачка њеног даљег развића, која се историјски још може да нађе — њен прелаз у периоду стварања речи. Из ове друге претпоставке излазила је последица, да за сваку област језика, довољно испитану по гласовној промени и промени значења, мора бити могућна реконструкција једног прајезика, који би био приближно веран оном почетку његове историје. Сродство извесних група једнородних језика, како по изобиљу корена, до којих уназад доводи анализа речи, тако и по законима у састављању речи, а, у неком погледу, и реченица, само би по себи онда водило закључку, да се из сваког језика, што се на овај начин реконструише, постепено, у току времена, развило силно мноштво језиковних синова и унука, налик на оно, као што генерације деце и дечје деце, пореклом од једних родитеља, у извесним општим карактерним цртама личе на своје прародитеље, а ипак је сваки члан опет многобројним обележјима везан за оне који су му ближи род.

Од ових је претпоставака најпре пала она прва, о напрасном постанку језика, пошто стоји у опреци са свим оним, што знамо иначе о човекову развићу, и, на који било начин, води дакле назад к теорији чуда. Али тим се подрива и она друга, да је у развићу језика било напрасног прелаза од једног коренитог прастања ка стварању речи, као што и са гледишта језичне анализе излази само као гола фикција. Бад су тако одстрањене главне подлоге, на којима је почивао проблем постанка у свом ранијем облику, онда нема говора, да су и даље последице изло-

¹ Мисли се на раније одељке целог дела.

жене оправданим сумњама. Ако није никад било корените периоде, ако је материјал, од кога су саздани наши данашњи језици, заједно с формом у којој је тај материјал, постао постепено у дугој преисторији, онда како да буде могућно у опште реконструисати какву било језичну форму, која би се, према некој већој групи сродних идиома, рецимо према индогерманским или семитским, имала да сматра као истински говорен прајезик? Баш и да узмемо, да више речи својим подударањем у разним члановима индогерманске породице воде назад на речи, које су већ могле припадати једном индогерманском основном језику, ипшито још из тога не излази, да су оне у том основном језику и у исто време једна поред друге постојала; а кад два језика исте породице имају једну извесну реч заједничку, онда ће се мучно одлучити с потпуном поузданошћу, да ли је један позајмио од другог, или је и једном и другом дошла из једнаког матерњег језика. Нека се ова алтернатива и клони више и више другој претпоставци, ако расте број појединих језика у којима има те речи, али ипак, по природи ствари, многостручно залазе једна у другу међу између наследства и позајмице. А позајмице, и то не само оне у речима, већ и у утицајима на гласове, у прављењу речи, нагласку и склапању реченице, могу се, на крају крајева, наћи баш и између језика, који се у главном не свде на један исти основни језик, већ је то узајамно дејство дошло само због географског суседства оних, који их говоре. Такве везе као да се одиста нашле између н.пр. финског и североевропских грана индогерманског, а и између аријских чланова овог последњег и туранске гране алтајских језика. Упореди-вањем речи и појединих граматичких особитости разних главних грана индогерманске породице, Јован Шмит је даље доказао, да додуше извесни од ових језика имају више узајамних веза него други, али да и између оних, који су иначе удаљени, није сасвим без нечег заједничког што је само њихова особитост, и да је, јасно, географско суседство, ако је дуже потрајало, важан фактор таквих веза¹. Тим се, наравно, не може одрећи факт, да индогермански језици, онако исто као, на свој начин, семитски, чине неко јединство, чији чланови стоје у неупоредљиво много ужој вези, него ма које друге туђе области, између којих се, овда онда, нађу везе; а баш тако исто ће се мало моћи у оном случају да свде поклапање на го утицај додира. Али баш под тим приликама посматраће се појам једног „индоевропског језика“ још само као хипотетски гранични појам, у коме се опште особине целокупне говорне породице, по упуту гласовних закона, што важе за сваку од ових грана, могу дотерати до своје вероватне опште излазне тачке.

¹ Johannes Schmidt: Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogerm. Sprachen, 1872. Упореди још и за релативно оправдање критичке генеалогске хипотезе напомене од А. Лескина: Die Declination im Slav.-Litauischen und Germanischen, 1876. Увод.

Али ипак то нипошто не допушта закључити да је одиста некад постојао језик, у коме су биле сједињене све ове особине, јер не само што поједини елементи, нађени на овом уназадном путу, могу припадати веома различним временима, већ је, сем њих, могло да буде још неодређено много других, од којих нису остали никакви трагови. Најзад, по свему што знамо о узроцима и законима мењања значења, до крајности је непоуздан посао по доцнијим значењима гласовних комплекса, очуваних у нашем језику, закључивати уназад о значењу, које су имали у неко време, кад су још припадали једном истом језику, јер су баш на мењање значења имале најодсуднијег утицаја оне конкретне историјске погодбе, које би се тек имале да открију. С тога збиља треба отерати у област бајки све претпоставке о примитивној култури хипотетичких Индогермана, а неће се много друкчије моћи да мисли ни о многостручним покушајима да се пронађе прапостојбина ове народне породице. Могу ови покушаји до извесног ступња и да служе као очигледно показивање веза индогерманских стабала између себе и према другим расама народа, које из извесних факата излазе као вероватне — мучно да ће моћи добити карактер научних резултата, пошто су се баш они моменти, што би једино са неком поузданошћу могли да се употребе око одређивања места, у језику очувани одједи некадање природне околине, услед дејства мењања значења, или потпуно утрли, или су тако неодређени, да се по њима не може извести закључак, који би имао само један смисао.¹

Психологију народа интересују ови географско-етнографски проблеми само у толико, у колико код њих долазе у питање извесне представе о селидбама језика и променама у њему. Али сва мало час наговештена резоновања воде к једном резултату, који се слаже са оним што је већ добивен код проблема првобитног стварања речи. Постанак оних старијих језичних породица, чији хипотетични прајезик лежи за нас с оне стране свих односа који се историјски могу доказати, готово у свему нећемо моћи друкчије да замислимо већ као постанак новијих језичних група из њихових старијих форма, што се још очувале у самосталним литерарним споменцима.² Као што су данашњи романски језици постали из латинског, под јачим или слабијим утицајем језика пранасеља и пограничних народних стабала, тако ће се, ваљда, моћи да претпостави и за индогерманске идиоме један општи основни језик, који им је дао своје обележје, које се код њих подудара, само што је

¹ Упореди критички преглед хипотеза о овом предмету код О. Шрадера: „Упоредње језика и праисторија“ 1890., и Rossin-а: „Етнолошки положај источних Германаца“ (Indogermanische Forschungen VII 1897., стр. 276), А. Хедингера: „Прапостојбина Германа“ (Neue Jahrbücher für klass. Alterthum... III 1899. стр. 568), X. Хирта у истој књизи стр. 570, Неренберга у Globus-у LXXVII, 1900. No. 23., 24.

² Упор. Гл. V. стр. 626.

овде, збиља, како се по свему чини, гранање пало у доба, кад је језик био приступачан спољашњим утицајима, — и да је периода гранања јединог могућног начина текла спорије него постанак романских народности, који пада у доба крупних народних покрета у почетку Средњег Века. Али као што је општи основни језик за романске, латински, сам опет у раније доба постао од кога било дијалекта једне старије језичне форме, под утицајем језичних мешавина и унутрашњих мена, потпомаган сеобама и мешавинама раса, тако ће бити да је и тај индогермански основни језик, који можемо тек само у неодређеним опртим да откријемо, са своје стране не само почетна, већ баш опет завршна тачка једног развића, чији ће радни фактори зацело остати за сва времена отргнути доказивању. Тако и с те стране посматран, постаје постанак језика проблем, који се одмиче у бесконачност. Тек тај постанак није тренутан процес, већ развиће које обухвата цео живот језика, и као што и данас није прекинуто, већ траје у непрестаним новим стварањима и преиначењима, тако нема нигде краја ни у назад, већ се излива у опште развиће самога човека. У то, пак, развиће, одређујући га више од свега, задиру три погодбе, од којих, какав иначе буде утицај удеса у животу, пробија се напред час једна час друга: предавање говоренога језика од претходних генерација, мешање различитих језика у свом утицају на гласовне особине, саме речи и синтактичке особине, и, најзад, постепене, т.з. спонтане промене, којима је језик, као и све животне функције, подложен, а које су опет у блиској вези са општим културним утицајима. Задатак је историје језика да, колико је могућно, поиздваја све ове погодбе и да трага за њиховим узајамним дејствима. Што се при посматрању ових процеса, више обраћа пажњу у њеној природној вези с другима на ону прву погодбу, својеће на заједнички основни језик, у толико све више излази, да је нетачна и, на крају крајева, баш лажна генеалогска слика порекла и односа, слична крвном сродству чланова једне породице, делова једне групе једног према другом. Млађа генерација традицијом наслеђује језик од старије, дакле ни најмање каквим процесом, који би био на буди који начин сличан расађивању индивидуа. То наслеђивање може час да иде само од себе између индивидуа, које су и физички једна с другом сродне, час може, услед померања народа и језичних мешавина, да се маши и чланова другог порекла. С тога могу говорити сродним језицима и народи мало или нимало крвно сродни, и обратно, могу се крвно сродни народи прилично одмаћи један од другог у језику. Јер језик није живо биће, које води порекло од ког другог сличног бића и само се опет порађа, већ је он жива радиност људскога духа, која се, као и све друге духовне функције, мења са спољашњим и унутрашњим погодбама, што им је човек подложен. Али баш због тога, што не постоји ван човека, као нешто самостално, у толико је више веран отисак самог људског духа и у

сваком свом особитом облику носи на себи трагове природних и културних погодаба, којима је човек био подложен у својој властитој животној историји и у историји својих предака.

С немачког Јер. Живановић.

РАДОВИ РУЂЕРА ЈОСИФА БОШКОВИЋА

на пољу песничком, философском и егзактним наукама.

(Наставак)

I. ИЗ АСТРОНОМИЈЕ

Рад овога славнога Србина пружа се у много праваца, али ипак као по најглавније поље, на коме се велики дух његов заустављао, јесте поље егзактних наука. Физика, астрономија, математика и метеорологија, ето то су биле Бошковићеве забаве; проблеми из ових наука даваше уму његовом материјала за размишљање, и ми се можемо поносити, што су ова питања у лицу Бошковића нашла достојног раденика, тако да његово име на научном хоризонту XVIII-ог века може безазорно стојати поред имена других страних научара. Нама је овде главна задаћа да се упознамо са природом појединих питања из ових наука, којих се је Бошковић дотицао. Кад са овим будемо готови, онда ће нам бити савим разумљива она хвала, којом се обасипае Бошковић од странаца, а тако исто јасни ће нам бити узроци појединих пристрасних оцена његовог рада, на које nailазимо код неких.

Ми прелазимо прво на његове радове астрономске.

Торбар у расправи својој о Бошковићевом раду на пољу астрономије вели, да је он започео свој посао са питањем о аберацији светлости¹. Да би знали какви су радови Бошковићеви у овом питању ја ћу вам у кратко скицирати природу самога питања. Ова се природна појава, коју је први Брадлеј опазио, састоји у томе, што се звезде некретнице при проматрању њиховом са разних тачака земљине орбите не виде увек на истом месту. Због овога се звезде гледане дурбином не виде на правоме своме месту, већ померене у правцу у коме се наша земља креће. Ефекат овај производи се услед окретања земљиног и услед брзине простирања саме светлости. Према томе врло је важно било за астрономе откриће овог феномена, јер су овим могли лако изнаћи угао, за који је ваљало помакнути дурбин из онога правца у коме се извесна звезда види па да се иста види на своме правоме месту. Брадлеј је први израчунао константу аберације, т. ј. количину, која се ваља додати привидном месту извесне звезде, па да се реални положај њен добије.

¹ 340 стр. Rada

После овог чувеног и важног открића Брэдлејевог, астрономи су покушавали да пронађу методе којима се може израчунати права величина константе, као и начин да се параликс ефекат аберације. Међу раднике који су се бавили последњим питањем долази и наш Бошковић.

Бошковић је пошао са принципа, да се зрак светлосни простире различитом брзином при пролазу кроз различите медијуме. Само је поставка његова, која се оснивала на Њутновој емисионој теорији, била погрешна, јер он узимаше да ће се зрак светлосни кроз течност простирати брже но кроз ваздух. Ово је противно било самој ствари, а тако исто и ундулационој теорији, која је у оно доба имала већ значајнијих својих представника. Овде се вара Торбар, што вели да је могао Бошковић поћи од овог принципа, јер је он противан теорији ундулационој. То није случај, и нас се не тиче на овом месту само доказивање колико констатовање самога факта. Дакле Бошковић је пошао са погрешног принципа па према томе није ни могао доћи до тачних конзеквенца, што се најбоље огледа у томе, што је његова конструкција слаба одзива нашла у научноме свету. Но и ма да је његова конструкција на погрешној основи, ми ћемо се на њој зауставити, јер нам је задаћа да се са свима радовима Бошковићевим упознамо.

Полазна тачка Бошковића је да брзина светлости стоји у обрнутој размери према утпиви аберације. Ово је истина, и да би се отклонио утпив аберације, он је намислио да конструише један доглед у коме ће се између објектива и микрометра налазити каква течност, која ће слабијим (бржим) простирањем светлости одређивати право место посматране звезде. Овакав би доглед био поред једнога обичног догледа астрономског. Овим би се дурбином комбинованим опазила разлика брзине светлости, па према томе би се могла и аберација констатовати. Намера оваке справе састоји се у одређивању константе аберационе.

Нас се овде не тичу поједина његова детаљисања самога питања, ма да би то могло допринети бољем сазнавању његових дела, већ да, само бележимо правац и резултате његових радова. Ради допуне овог његовог рада напоменућу, да је константа аберација по њему $20''$ (секунда), што се данас на основу радова модерних астронома (Струве-а) зна да износи $20.4451''$.

Прецизност справа астрономских није била до тога степена у оном времену да су се паралаксе појединих звезда могле наћи, а то је врло важан и данас готово једини елеменат за опредељења даљина код звезда за то и код Бошковића не налазимо при посматрању аберације питање о одстојању појединих сталних звезда, и ма да је овоме проблему ту најзгодније место. Шта више Бошковић вели да паралакса код звезда и не постоји, следствено да су све звезде у бесконачној даљини. Ово не стоји, јер су данас за извесне од сталних звезда одређене паралаксе.

Друго важно питање, којим се бавио Бошковић, било је питање о микрометру. О важности ове справе нећу много говорити, само ћу споменути да се њоме мере врло мали делови једнога лука — $\frac{1}{10}$ од секунде и мањи делови, што је од великог значаја у астрономији, која већује огромне димензије са једном лучном секундом. Тек са његовим проналаском могла се је од примене телескопа опазити велика добит.

Питање о микрометру занимало је било научаре и 17-ог столећа. Azout, Picard, Malvaize Huygens и др. покушаваше да изведу теорију микрометра на чисто и да је усаврше. Од свију најзначајнији је Bouguer-ов микрометар, који се је употребљавао за мерење пречника сунчевог, и који је због тога добио назив хелиометар. Он је и данас остао у примени са малим изменама од чувеног немачког физичара Фраунхофера. Овај се микрометар састоји из два објектива, и ми га спомињемо за то што и Бошковић полази у својој расправи од истог Бужеровог хелиометра. Али свакако је на овај посао био постављен Бошковић Rochon-ом, који је тизао 1777 год. са својим микрометром. Монтукла сумња, и ако је Бошковић, што он вели, имао доста духа и бистрине, да је имао идеју о микрометру, о чему вели, Бошковић да је говорио г. Фонтану код војводе Рошефукола пре проналаска Рошоновога (Montucla 518, III.)

Интересантна је ствар о судбини Бошковићеве расправе о микрометру. Но да би оценили ово како ваља ми ћемо се зауставити прво на Рошоновој, а после на Бошковићевој расправи о микрометру. Рошон полази од комбиноване призме из две, које су саграђене од исландског шпата, који прелама зрак светлости у два зрака. Једна је од ових призама непомична док се друга може окретати и овака се призма стави испред објектива. За то што је призма комбинована из две призме исландског шпата, што се поцепани зрак при пролазу кроз другу призму поцепа опет на двоје — дакле у четири зрака, ми од предмета добијамо 4 слике. Подела у милиметрима је извршена на помичној призми, и помицањем се призме могу лако измерити дужине.

О овом проналаску Рошоновом чуо је Бошковић од свога пријатеља Фонтана, коме је казао да је лепа и срећна замисао, но да би се могла извести, кад би се само једна од призама употребила, и помицањем њеним у цев телескоповој могла би се извршити нужна мерења. Шта више вели Бошковић, да је истом пријатељу саопштио да је он на сличну мисао дошао, и да он употребљује за то призму од простог стакла.

После овога чује Бошковић од истог пријатеља да ће Рошон кроз који дан читати у париској академији своју расправу о микрометру, чувши ово, он пошаље рад свој о истом предмету своме пријатељу Лаланду чл. фр. академије, и овај га поднесе академији. Чим је рад прочитан, настане дрека академика и осуде Бошковића као плагијатора, и човека који полаже приоритет на проналазак Рошонов. Кад је пријатељ Бошковићев Фонтан, на кога се је Бошковић позивао у корист своје одбране,

био позван да реши ово спorno питање, рекао је само да Рошону није ништа говорио о своме разговору са Бошковићем односно микрометра. Ово је по свој прилици учинио да се не би замерио ни једној страни јер беше Рошону толико исто пријатељ колико и Бошковићу. Но нама неће бити неразумљив овакав одзив француских академика према Бошковићу кад се сетимо из биографског дела ове расправе, какав је положај заузимао према члановима париске академије. Бошковић и сам вели да признаје проналазак Рошону, али да задржава право на пријоритет у самој поправци његовој. Свакако ово ће последње бити истинито, јер и да није Фонтан ништа говорио Рошону о познатим примедбама Бошковићевим на Рошован микрометар ипак припада заслуга у открићу начина, којим су се уклонили недостаци на првом Рошованом микрометру, и нашем Бошковићу.

Оригиналноста извођења метода микрометарских, као и употреба просте призме све су то знаци да није било места онаквој осуди, какву изрекоше француски академици, јер и сам Бошковић својим радом упућеним на свога пријатеља Лаланда, не имао је намеру да му се ради чита у академији, нити да њиме побија славу Рошону. Колико је интересантан овај проналазак за саму науку, толико је интересна полемика, која је вођена између Бошковића и његових противника, но за нас је довољно ово што рекосмо, да можемо јасно увидети колика кривица пада на Бошковића као и колику је заслугу стекао за науку рад о микрометру.

Овим се радом обратио Бошковић лондонској академији. Но и овде није боље прошао. Пријоритет проналазак микрометра у Енглеској припадала је чувеном астроному Маскелену. Но да је од свију по најзначајнији микрометар Рошован види се из ових речи Арагових. Он вели да нису Бошковић и Маскелен, који се отимљу о проналазак микрометра показали какве год примене његове у астрономским мерењима, као што је ово учинио Рошован микрометар при мерењима на Марсу, Јупитеру и Сатурну. Свакако онај одзив, који је нашао проналазак Бошковићев у научноме свету могао је бити главни узрок, што је он напустио усавршавање свог микрометра (мегаметра како га зове Бошковић).

Бошковић се бавио испитивањем закона по коме се зраци светлосни управљају при пролазу кроз нашу атмосферу. Основи, са којих је полазио у овом свом испитивању били су му из Њутнове теорије о светлости, јер ундулациона теорија, која је онда била већ позната, није још могла поред многих својих очевидних и бољих тумачења светлости од емисијоне, срушити емисиону, једино за то, што је ова последња теорија имала за собом онога великог и најзначајнијег ума 17-ог столећа, чији се утицај у егзактним наукама још и данас опажа, а који беше њен творца. У овој расправи изналази Бошковић криву преламања зракова, као и коефицијенте нужне за астрономе да би се отклонила погрешка при-

ликом опсервација звезда, која погрешка долази услед овог преламања зракова у нашој атмосвери.

Крива линија, као представник закона преламања у атмосвери, по Бошковићу беше оскулаторни круг, и коефицијенат који беше он одредио, ослањајући се на радове чувених астронома онога времена, врло се мало разликује од данашње вредности.

Има једно друго важно питање у астрономији, које није ни до данас решено, кога се је Бошковић лађао. То је питање о висини наше атмосвере. Овим су се питањем бавили научари чувени и прошлих векова, но резултати се њихови веома разликују један од другог, што нам је потпуно разумљиво, кад се сетимо тешкоћа наћи основе од којих би ваљало поћи. Тако Ламберт, чувени астроном француски, 1759 год., пре Бошковића, на основу вечерњег сутона нашао је да висина наше атмосвере износи 3·95 миља као *minimum* а 5·1 миљу као *maximum*. Халеј, Смит, Кестнер нађоше независно један од другог да висина мора бити 9·5. Кеплер је држао да је висина 90 миља. Даламбр пак 9·5 миља и т. д. Бошковић, који се у својој расправи о висини атмосвере не позивље на радове астрономске из свога века, и полазећи од закона преламања сунчаних зракова у нашој атмосвери, нашао је да је њена висина 0·001933, ако се за јединицу мере узме полупречник наше земље. Како данас пак узимљу неки астрономи видеће се из радова Biot-ових и Liais-ових. По првом ће висина варирати од 1·12—8·88 георг. миља, по другом 200 миља или 60 георг. миља. Све су ово јасни докази, да наше знање о овом питању није још онако прецизирано, какво се обично ишчекују, те према томе и рад Бошковића као и радови осталих научара светских допринеће да потоњи раденици, ослањајући се на радове њихове, реше ово до сада нерашчишћено питање.

Научари 18-ог века беху заузети многостручним питањима научним, а међу овима астрономе јако занимаху поједине репатице, које изненада засветле на нашем хоризонту. Нарочито од доба Халејева, који беше предвидео појаву комете, која се по његовом имену и зове, научари се трудише да ако је могуће и осталим кометама нађу законе кретања, како им не би оне биле више изненадни гости. И међу првацима онога времена, какви беху Даланд, Мешен, Даламбра и др., виђамо да нису на одмет научарима европским ни лаке конструкције и методе Бошковићеве за опредељење путања кометских.

Радове своје о кометама штампао је Бошковић у делу *dissertatio de cometis* 1746 год. у Риму; у њему се налазе и поједине расправе о томе питању, које је он још као професор математике у колежу римском, овда онда, читао.

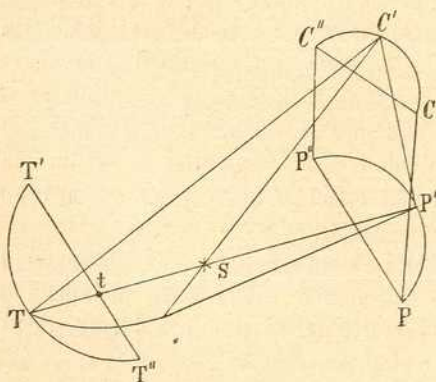
Методе Бошковића у истраживању путања кометских врло су елементарне, и баш то је карактеристика његова што је у сваком случају одступао од правила и метода инфинитезималног рачуна при оваким про-

блемима, имајући више намеру да очигледније ствар представи. Овај жанр његов дао је повода једном немачком писцу, те је изрекао суд о Бошковићу као медиокретету, што се не сме ни мало одобрити, јер простота излагања то је у неку руку карактерна црта генијалних људи, и што је ми опажамо на Бошковићу само нам може служити као доказ величине његова ума, као што је то свесно оценио астроном Лааанд (Le Pere Bos-
 covic ne faisait pas autant de calcul integral que d'Alembert, mais il avait bien autant d'esprit).

Ми ћемо сад рећи коју о начину Бошковићевом за одређивање путања кометских. Он вели да треба посматрати комету бар три пута у разним положајима на небеском хоризонту, и поћи од претпоставке да је њена путања параболничка. Ово треба да буде у крајним размацима времена. Тако исто треба да су нам позната места наше земље на еклиптици, која одговарају нађеним местима кометским. Ако се ово врши у кратким размацима, онда пређене путове, како земљом тако и кометом каквом, можемо узети да су једни другима одговарајући. Па онда из одношаја тетива, које луковима пређеним ових небеских тела одговарају, ми смо у стању изнаћи тачно елементе путање небеског тела. Овде помињем, како је Бужер, полазећи од Бошковићеве теорије, дошао до резултата погрешног, т. ј. до хиперболе као путање кометске. Али Бошковић проматрајући Бужеров рад нађе да погрешка лежи не у основима Бошковићеве теорије, већ у томе што је Бужер хтео израчунати елементе из одношаја лукова, које пређу комета и земља, а не као што је Бошковић предлагао из тетива тих лукова.¹

Из ових једначина као полазних долази се до општег једног метода за одређивање кометских путања.

¹ Из Бошковићевог писма упућеног Cesaris-у видимо ово о повратку комете 1779 год.

(Сл. 1.)

$$Sc'^2, ST'^2 = 1: T't \text{ и } C'C = \frac{T't}{Sc'^2} \text{ и т. д.}$$

Овде се излаже један начин одредбе путања кометских.

Нека је у S сунце; T, T', T'', различите позиције земљине на путањи њеној. C, C', C'' су позиције кометске, P, P', P'' су пројекције тачака C, C', C'' на еклиптику; t, c, p су пресеци радијуса ST', Sc', SP' са тетивама одговарајућих лукова.

Узмимо подупречник земљин за јединицу; нека је посматрања вршена у времену t и t', ..., целом времену t = t' = t''

$$T't = \frac{4tt'}{7''t''}$$

На основу гравитације имамо:

При појави звезда репатица од 1773 и 1779 год. Бошковић је при-
 www.unicnibos
 своју методу, на основу података астрономских, које је добио од
 свога пријатеља Месјера, и резултати које му је давала теорија врло
 су се добро slagали са посматрањима добивеним.

Бошковић, говорећи о начину на који се одређују путање кометске,
 упушта се у питање о постанку њиховог репа, о томе шта су оне, као
 и о другим важним питањима, која су занимала астрономе од вајкада. Но
 о свему овоме његови радови нису значајни, као ни свију његових са-
 временника, јер се ми данас држимо теорије Скиапарелија о постанку
 комета, и Целнерове о узроцима репа кометског. По првome су комете
 састављене из метеора, а ово се по најбоље да доказати тиме што је
 Бјелова комета од 1872 године била сасвим изгубљена а на место њено
 појавио се читав рој метеорски, чије је падање пало баш у оно време
 кад се је ишчекивала појава Бјелове комете. Ово је било 1885, и то је
 било предвиђено Kirkwood-ом, Schiapparelli-ом, Weiss-ом, Hind-ом и др.
 По Целнеру се тумачи пружање репа у правцу сунца развијањем маг-
 нетских и електричних акција услед положаја блиског између комете и
 сунца, јер онда се и опажа реп на самој комети. Но оставимо само ту-
 мачење ових појава, пређимо на друге расправе Бошковићеве.

Сад имамо да прегледамо Бошковићев рад на једном проблему,
 који је интересовао јако астрономе онога доба. Велики Хершел¹, опази сво-
 јим телескопом једну малу звезду и прозва је из почасти краљу Ђорђу III.
 Sidus Georgium, и он је сматраше за комету. Научари онога времена

Примедба, Астрономија Montucla (122 IV)

¹ 1782 год Хершел је писао да је својим телескопом, који увеличава 6.000 пута
 нашао малу једну звезду, о којој је мислио да је комета; ускоро после тога на основу
 тачних посматрања и одредбе њене путање нађе да није звезда, пошто је променила
 своје место. О овој сумњи известио је Маскилена, који у друштву са Меснером обрати
 пажњу на ву. Лемоније, Лаланд, Мешен, продужише посматрање у Паризу, Рађио де
 Цезарис у Милану, Поалдо у Падови, Воде у Берлину, Варгентин у Штоколму и
 многи други. Посматрања су изазвала рачунања по претпоставци да је комета по на-
 рабочичкој путањи. Мешен и Бошковић, Лаплас, Лексел чинили су покушаје, али се
 нису slagали са тим, да се ова комета може налазити на одстојању 18 пута већем
 по сунце. 8 маја 1781 год. Десарон увери их проматрањем да је ова звезда далеко од
 нас и вађе да је 12 пута даље од сунца, и рачуни се све више почеше поклапати да
 је то комета.

Бошковић, Лексел, Лаплас и Лаланд одредише елементе ове планете и нађоше
 да је путања циркуларна, према чему се мора сматрати за седму планету у нашем
 сунчаном систему. На годину дана доцније нађено је да је њена револуција 73 год.
 и дато је име тој планети Уран.

Комете, Монт. (252 IV)

Хале и Њути још су покренули питање о кометама, и о повратку оних, које
 су се јавиле год 1552, 1682, 1707, 1758, 1759. 1759 год. доиста се и видеше комете,
 чиме се потврдила теорија Халејева, која је публикована још 1705 год. У 18 веку пи-
 тање о кометама занимало је све чувеније астрономе, и изношени су методи о прона-
 лажењу орбита њихових, од којих метода су значајни Бошковићеве.

почеше одређивати њене путање и испитивати законе њеног кретања полазећи од Хершеловог гледишта да је то комета. Но после кратког времена астрономским рачунањем уверише се астрономи да то није комета, већ планета и дадоше јој име Уран. Сви су астрономи, полазећи од хипотезе да је комета, држали да је њено перихелно одстојање 4 пута веће од одстојања наше земље од сунца. Bochart de Saron први доказа да се то одстојање мора узети да је 19 пута веће од средњег одстојања земљиног од сунца. Бошковић је радио на овом питању у овом правцу. Пошао је био од своје теорије, коју смо мало час видели, па му се резултати нису слагали. После се служно рачуном вероватноће, но и овде му резултати не беху тачни. Бошковић је дошао независно од других астронома да путања овога тела не може бити параболична, већ више кружна, и према томе да је то планета. И он се лати посла око израчунавања елемената нове звезде. Овде се послужио својом теоријом о изналажењу параболичких путања кометских, са малим неким изменама за елиптичке путање планетске. Овај његов метод, онако готово као и цео рад Бошковићев, кроз је прост и елегантан, тако да су се брзо и на основу знања елементарне математике могли одредити елементи за путању звездину.

О овом своме чувеном методу писао је прво на француском, после је изашло на латинском језику и на талијанском у журналу *memorie di matematica e fisica della Società Italiana*. Овај је његов метод нашао први пут примене, као што смо видели, приликом истраживања и рада на оној новој звезди. Мешен, који је први тачно одредио елементе ове путање, послужио се Бошковићевим методом, који му је Бошковић саопштио поред нађених резултата истим методом. Но и ма да је Бошковић, као што видимо, дошао сам на мисао о томе да путања звезда мора бити елиптична и то планетске природе, наука зна Лапласа и Лекседа као прве, који су учинили ово откриће у науци. Но свакако, нико не може одрећи да је Бошковић у овом питању с једне стране својим новим методом после, радовима око испитивања саме звезде као и резултатима до којих је дошао у овом раду, заслужио да му се достојна почаст ода.

Бошковић је испитивао Сатурна и чудан му онај прстен, који се према различитим положајима, које Сатурно може заузети на небу, пројецира час у линију час у елипсу. Кад је хелиоцентричка дужина Сатурнова 340° , у коме је случају Сатурно у констелацији риба, и кад се сунце налази у равни Сатурновог прстена, онда се прстен пројецира у правој линији. У близанцима достиже најбољи облик елипсе, док се у стрелцу не јави Сатурнов прстен на небеском хоризонту као права линија.

De Séjour је испитивао Сатурна и нашао услове променама, као и ближе одредбе природе њихове. Бошковић полазећи од познатих радова овог великог математичара трудни се да простијим методом реши ово

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИВЛИОТЕКА

питање. Но тако исто Бошковић се занима питањем о сунчаним пегама. Ово питање, које се протеже од Галилеја, преко Шајнера до Вилзона и најновијих раденика на овом питању какви су Секи, Жансен, Ламе и др., и које није још решено како ваља, интересантношћу својом привлачило је астрономе нарочито од оног времена, кад је примена телескопа ушла тек у употребу.

1777 год. Бошковић је посматрао сунчане пеге. Њега је нарочито занимала пега од 11-ог септембра, која му је послужила да одреди величину обртања сунчевог, које је одређивано већ на основу окретања самих пега на сунчевој површини. У овом се рачунању полази од Вилзонове хипотезе да су то удубљења на сунчевој површини, према томе, време које протече од дана кад пегу видимо на једном месту сунчеве површине, па све док се не врати у исти положај, даје нам величину обртања сунчевог око своје осе. Но због велике променљивости у сунчевој атмосфери, ово питање, које је још Шајнер 1611 године решавао, није још прецизно решено. Посматрајући Бошковић ово изнашао је елементе нужне да се потврди већ константовано окретање сунчево око своје осе.

Сунчане су пеге по Бошковићу на површини сунчевој или нешто мало изнад ње. Ово своје гледиште потврђује тиме што посматрањем једне пеге сунчане виђаше је 12 дана а осталих 15 није била видљива. Он доказује да су пеге на површини, па нам се може чинити, дакле сасвим је привидна ствар што их ми виђамо нешто мало уздигнуте над површином његовом. Ово своје тврђење поткрепљује тим, што би и ми са сунца извесно место на западној површини, па пр. као што Бошковић узимље Париз, видели за 8 сати изнад хоризонта, а шеснаест испод у оном моменту кад је земља у зимској солстицији. Споминьем да по њему окретање сунчево око своје осе траје $26\frac{3}{4}$ дана. Касини је нашао $27\frac{1}{2}$, но понајтачнији је Лаландов резултат који износи $25\frac{1}{2}$ дана *Торбар*¹ вели, да би се и из Бошковићевог резултата дао извести Лаландов, кад би се урачунале погрешке услед двојаког помицања, услед привидног помицања еклиптикиног и помицања које се проузрокује ротацијом сунчевом. Ево како се то да објаснити. Нека нам на слици 2 представља круг с привидно окретање сунчево слева на десно по еклиптици као и његово окретање око своје осе. Нека се наша земља налази у Т. Посматрач са земље опази у центру сунца какву пегу, и прати је док се она у другом положају сунчевом под П не јави у С. За ово нужно је од пралике $27\frac{1}{2}$ дана. У првом случају видели смо пегу у правцу ТС, у другом правцу ТС'. Но да се сунце није окретало привидно по еклиптици, ми би требали видети пегу сунчеву у положају П, под истим правцем СТ или под пр. С'Т || СТ. Како ово није случај, већ је правац виђења у овом другом положају С'V, са пређашњим заклапа угао V,CV,, то се

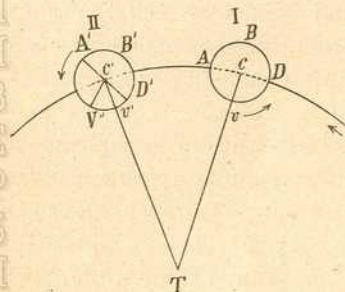
¹ Rad 450.

и виђење пега мора закаснити за $V_1 V_{11}$, што од прилике износи 2 дана.

Према томе кад се ово одузме од привидног окретања, које траје $27\frac{1}{2}$ дана, имамо $25\frac{1}{2}$ дана за окретање сунчево око осе. По Бошковићу треба $1\frac{1}{4}$ дана да се пређелук $V_1 V_{11}$. Но свакако овде се њему као и другим астрономима, који су се бавили испитивањем сунчаних пега и израчунавањем сунчеве ротације, може навести у оправдање грешака при њиховом израчунавању, то што је тешко и данас, а немо ли онда, учачавање праћења какве пеге, јер пеге сунчеве, које су једини ослонац за израчунавања ротације, немају све једнаку брзину при кретању, што ће рећи да има још каквог узрока а није само сунчева ротација што причињава њихово окретање.

Још нам остаје да оценимо неколике радове Бошковићеве из астрономије и метеорологије, који више имају историјске вредности но научне. Из тих ћу разлога бити врло кратак у њиховом прегледу. Тако Бошковић се занимао са корекцијом елемената планете Венере. Но овде му радови нису Бог зна колико значајни. Тешкоћа овог рачунања лежала је још у несавршеним аналитичким методама, које су полазне од трећег Кеплеровог закона само. Ово питање за време Бошковића још није било рашчишћено и ми га налазимо решено тек у години 1810 од Lindenau.

Чувеније дело Бошковићево, не толико по оригиналним мислима у њему, колико по каквоћи облика у коме је изнео неколике астрономске истине, био је његов чувени спис *De solis ac lunae defectibus*. У овом делу, где је главно опевање помрачења месеца, види се она главна особина Бошковићева духа, а то је јасно и прецизно излагање научних истина, што је само својствено великим умовима, какав беше Бошковић. Ово дело има 5508 хексаметара, а издао га је Бошковић у Лондону 1760 године. У овом иначе прекрасном спеву он указују на многе интересне ствари, које су драгоцене астрономима, а које се опажају приликом сунчевог помрачења. Овде нам скреће пажњу на кружан облик сенке при месечевом помрачењу, што служи као доказ о округлини земље. Тумачи протуберансе атмосфере сунчеве и др. што се по најбоље може приликом ових појава запазити. Но у овом последњем тумачењу далеко је од данашњег научног тумачења истих феномена. У песми овој показује методе и начине којима се одређују и предвиђају ове појаве, као и то која су места и кад најзгоднија за њихово посматрање. У своме спису спомиње чувене Далматинце, какав беше кардинал Валентин, Мартин Геталдић, за кога каже *inter geometras celebrem illo ipso tempore, quo nobilissima facultas a paucis admodum excolebatur*, Стјепана Градића,

(Сл. 2.)

WWW.CNLIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

Балдурића, Стаја, Кулића, који су се одликовали као државници или научари.

Још имамо да споменемо његово дело о атмосфери месечевој, које је изашло у Бечу године 1766. У овом делу Бошковић напомиње главне тачке полазне у теоријама астрономским, о природи месечеве атмосфере и лепо износи, како би морали опазити ефекат ове појаве при окултацији месечевој, чега до данас није било, према томе мора бити атмосфере, само је по густини много различитија од наше. Бошковић иначе вешт теоретичар у оптици изведе законе преламања зракова, кад би месечева атмосфера била ове исте густине и природе каква је наша. До своје хипотезе да ли на месецу има атмосфере, дошао је Бошковић по неједнаком осветљењу брегова месечевих. По њему би ова атмосфера била налик на нашу воду само опет много прозачнија од ње. Но ово питање данас је решено у астрономији и зна се да на месецу не може бити никакве атмосфере, и као полазна тачка данашњој астрономији служи тако исто примењено преламање зракова од звезда при месечевом окултовању. Но његово тумачење да на месецу постоји нека врста атмосфере није га одвела до заблуде да се та атмосфера пружа као и земска далеко над површином месечевом. Ово се види из тога што устаје против доказивања Euler-ова о егзистенцији такве атмосфере. Понајзначајнији рад на пољу астрономије јесте онај од године 1756, који је у Риму изашао под насловом *De inaequalitatibus quas Saturnus et Jupiter sibi mutuo videtur inducere.*

Овај је рад Бошковић почео писати после расписа награде од париске академије (1750) о решењу проблема о пертурбацијама између Сатурна и Јупитера. Његов рад се такмичио са радом великог Eulera, и овога последњег би примљен, а Бошковићев решен да се оштампа због дубоке замисли о узроцима овог феномена. Euler-ов рад доби награду једино због тога што имађаше више података на руци за поткрепљење своје теорије, а Бошковић не могаше попуњити недостатак овај због тога што је у том времену био заузет геодешким радовима око премеравања црквених добара.

II. ИЗ МЕТЕОРОЛОГИЈЕ

Бошковић је радио и на метеорологији. Свој посао на овом пољу почео је расправом о природи и узроцима велике олује, која је 11 јуна 1749 у Риму и околини донела велике несреће. У овом спису прелази и прво појаве ове у пређашњим епохама, па се после упушта у истраживање њиховог узрока. Бошковић налази узроке овој појави у оним истим агенсима у којима и Аристотело. Ово ће се потпуно моћи да разуме, кад се сетимо да метеорологија оног времена не беше Бог зна колико коракнула напред, но што је Аристотело оставио, а многостручност занимања Бошковићевог не дозвољаваше му да се из ближе упусти у пра-

вилну оцену узрока овој појави. Бошковић овде побија Декартову теорију о кретању ветрова која се оснива на притиску горњих слојева на доње. Но и Бошковић не тумачи како ваља. Он узимље да како ветрови тако и остале метеоролошке појаве имају узрока у подземном огњу, сумпорној и воденој пари и т. д. Бошковић се упуштао у израчунавање брзине ветрова. Полазна му је тачка била брзина, коју тело добије на површини земљиној, кад са крајње границе наше атмосфере падне. Ослањајући се на ово, он је после за специјалне случајеве — оркане и друга кретања у нашој атмосфери — израчунао да брзина износи од прилике 434 метра у секунди што се не слаже са данашњим тачним резултатима о брзини кретања ветрова (30—40 мет. у секунди).

1777 год. Месијер, чувени астроном француски и пријатељ Бошковићев, спази да су преко сунца прешли читави ројеви извесних црних тачкица, што је у њега изазвало особиту пажњу. Он о овоме извести свог пријатеља Бошковића и замоли га да о истој ствари размишља, чега се Бошковић прими, и ма да је имао великих тешкоћа у решењу овог проблема, јер се није ослањао на своје сопствене резултате посматрања, већ на Месијерове. Месијер је вели нашао, да су куглице ове имале у пречнику близу 2 секунде, што за одстојање сунчево износи прилично много. Месијер као и Бошковић мишљаху да нису то зрна града (туче), но Бошковић не само што је одмах одустао од ове своје замисли чим виде колике би биле димензије ових куглица, но тако исто обори гледиште Месијерово да су течне капљице, које су ветром изнесене између сунца и нашег поља вида. Ово је покушавао да реши оним путем, којим се на основу принципа оптичких за тумачење дуге то ради. У овоме се види велико и дубоко познавање оптике, као и практичка њена употреба. Но сви покушаји Бошковићеви као и Месијерови у овоме остали су безуспешни. Бошковић на једном месту примећује, да би то сматрао за какву илузију нашега ока, да случајно није ту појаву спазило око једнога Месијера, чија вредност у ономе времену беше цедоме свету позната. Данас се ово тумачи пролазом метеорских ројева у близини сунца, који бацају сенке на сунце, те отуда и оне тачкице на сунцу, које је Месијер први спазио.

Много су значајније и умесније примедбе Бошковићеве на узроке северној и зодијачкој светлости. О првој појави данас постоје две хипотезе: Деларивинова и Олмстедова. Први држи да узрок овој појави лежи на нашој земљи, други да су узроци козмичког порекла. Секи налази да ће узроци овој појави лежати у сунчаној атмосфери онако као и наш Бошковић, кога он спомиње у своме великом делу *Le Soleil*. Управо рећи Секи налази да узроци овој појави леже и на нашој земљи и у сунчевој атмосфери. Бошковић тумачи ову појаву тиме, што замисља да се сунчева атмосфера пружа до на близу земљине атмосфере, где као згуснута плане у северну светлост. Ово изводи Бошковић на основу тога,

што замишља такву поделу слојева, да су горњи слојеви врло ретки, који прелазе у сунчеви етерски зрак, те се отуда јавља на граници наше атмосфере северна светлост. Бошковић на основу ранијих радова о паралакси северне светлости (1637) израчунао је висину њену на 660 миља, што би значило да је место њеној појави далеко ван наше атмосфере. Но ово се да лако разумети, кад се сетимо да бивају велике промене у појави овој. *Торбар* вели, да се Бошковић у тумачењу ове појаве држао француског астронома Мераана, и да је оригиналност Бошковића само у јаснијем геометарском изражају узрока овој појави.

Бошковић се дотакао и зодијачке светлости, која се у тропима виђа у различним месецима на истоку или западу по заласку сунчевом. Ова појава још и дањ дањи није протумачена како ваља, и можемо рећи да се гледиште Бошковића о узроцима ове појаве као понајбоље и дањ дањи задржало. Ова светлост по Бошковићу долази од светлећег етера, који се подалеко од сунца и његове атмосфере пружа у облику једне елипсе. Неки пак астрономи држе да узрок самом појаву ваља тражити у метеорским ројевима, који преко сунца промичу врло често. Бошковић у примедбама на дело Језујита Ноцети-а о дуги улази по танко у претрес познатих закона о преламању светлости, који се узимљу за тумачење ове појаве, а овде се има приметити и то, да се је Бошковић показао према своме сународнику Маркантуну врло неправичан, јер готово багателише његове заслуге и пријоритет на тумачење ове појаве, што му признају готово сви велики умови, а нарочито Њутн.

Поред ових радова на пољу науке, има још много других, и ми ћемо од свију тих изабрати још неколико, при чему ћемо моћи видети не само смисао њиховог садржаја, већ и прави дух Бошковићев, јер ћемо се упустити у специјалније решавање, по старим синтетичким методама, које су се негде а и данас у науци задржале.

ТРЕЋА ГЛАВА

Радови Р. Бошковића на пољу физике и геодезије

І ИЗ ФИЗИКЕ (ОПТИКА)

Радови из ове врете налазе се у расправи: „*Opera pertinentia ad optica et astronomiam*“, која је расправа у целокупним делима његовим (*Opera omnia*) штампана у I и II том-у (Bassani 1785 год.). Расправа је ова писана поводом његовог постављања за директора у одељку министарства морине за оптичке ствари „*opticae pro re maritima*“ у Француској.

Најглавнији је део ове расправе његов рад о ахроматичким дурбинима. Сама појава ахроматизма састоји се у томе: да се добије разним сочивима преламање а да се уништи цепање светлости на спектралне боје. Ово је нужно да би се добио јасан лик код дурбина. У прво доба мислиоци налажаху да је немогуће уклонити боје а задржати преламање светлости, што је било нужно да се лик добије.

Међу овима је био и сам Њутн. Њутн је нашао овај закон о експонентима светлосних зракова. Ако је n експонент преламања за првени зрак а $m + dn$ за последњи љубичасти зрак, онда је однос $\frac{dm}{m-1}$ за сва могућа тела, што врше преламања, сталан и раван је $\frac{1}{2}$. Ово не стоји и оборено је у науци. Klingenstiern, угалски математичар, први је био, који је доказао да за веће углове не вреди овај закон.

Од свега овога Бошковићу су били познати радови Њутна, Dollond-a, Euler-a, Maskelyn-a., Clairault-a. Бошковић за покушаје Euler-ове да добије ахроматичка сочива помоћу двеју призама, између којих би била вода, вели да су остали безуспешни. О употреби сочива комбинованих из обичног и флинт стакла за грађење објектива код дурбина, што је први учинио Clairault, знао је Бошковић и спомиње га као изврстан. Но први, који је случајно дошао на мисао о овој комбинацији стакала за грађење сочива, био је француски научар Dollond. Clairault и Бошковић стајали су у преписци и он је писао Бошковићу да се за грађење ахроматичких сочива може употребити и једно стакло које је он из Немачке добавио које се називље Strass-ом, које од обичног стакла има два пута јаче цепање (дисперзију). О истом питању изашла је после тога преко Clairault-a Бошковићева расправа у листу Journal de Savants, у којој је он елементарним путем извео формуле Clairault-ове о употреби ових стакала за грађење ахроматичких сочива.

Сем радова Clairault-ових и двеју омањих расправа Klingestierne-a (1763), Бошковићу нису никакви други радови били више познати до 1763. год. Исте године 1763 Бошковић о истој ствари написао је две расправе и послао академији Вопоп-ској у чијим су монументима изашле прилично касно. Исте су расправе доцније штампане у I свесци његових целокупних дела. Прва је расправа г. 1765 преведена у Бечу на немачки од Scherffer-a са допунама његовим. 1767. изашле су обе расправе заједно поред још трију радова о истој ствари у делу Бошковићевом „Dissertationes quinque ad dioptricam pertinentes“.

У првој се од ових расправа износи елементарни доказ Clairault-ових формула и излажу методе за изналажење преламања и цепања помоћу сочива и призама. У истим је расправама изнесен метод, којим се може одредити подупречник кривина сочивима и експонент преламања. На крају је расправе изнет опис витрометра. Ово последње је справа којом се мери моћ стакла преломна и дисперзиона. У овој расправи Бошковић спомиње, како боје код дурбина долазе од окулара а не од објектива.

У другој расправи Бошковић излаже методе о грађењу ахроматичких сочива и призама. Он вели да се не може са свим постићи уништење боја овом комбинацијом, већ само приближно. Ако би вели он комбиновали два стакла у једно онда би могли учинити да се две боје спектралне униште а остале би остале; ако би се пак градила призма или

сочиво из трију стакала онда би се три боје сасвим уништиле а остале би такође готово биле уништене те би објективи од таквих сочива били готово сасвим ахроматички. Доцније је Бошковић покушавао конструкцију оваких објектива из флинт стакла које се је из Енглеске добивало, али му због рђавог стакла тај практички посао није најбоље испео за руком. Бошковић је за свој овај покушај налазио одобравање код научара па чак и код D'Alembert-a, са којим најбоље није никад живео.

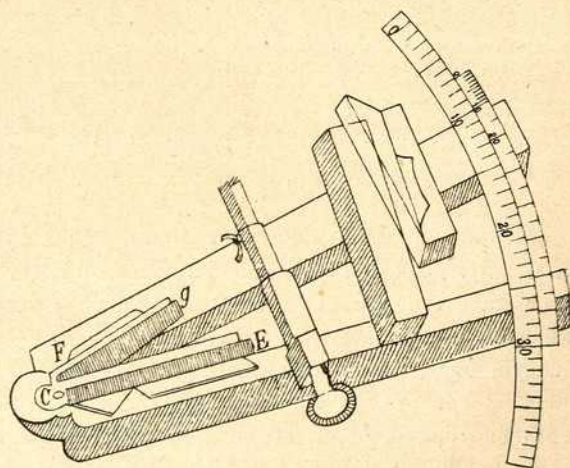
У трећој расправи говори Бошковић о сверној аберацији. Под сверном се аберацијом разуме данас појава нејасних ликова због природе кривине, које врше преламање. Des Cartes је први нашао кривину која не би имала сверне аберације, Њутн је определио простије геометријским путем ову кривину, а Бошковић је исту помоћу конача начинио, као што се од прилике врши конструкција слика. Сви ови радови па и Бошковићеве немају практичне примене само с тога што је сем свечичних сочива друга врло тешко израђивати. Главно је што Бошковић налази да сверна аберација јако утиче на ваљаност једног дурбина онако исто као и појава боја код дурбина.

II. БЛИЖЕ ПРОМАТРАЊЕ СПОМЕНУТИХ РАДОВА БОШКОВИЋЕВИХ

Најглавнији радови Бошковића су из оптике, у чему се слажу сви научари. Радови његови из ове гране физике налазе се у поменутом његовом делу *Dissertationes quinque ad dioptricam* (I Tom Opera V.)

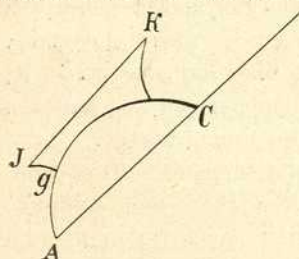
У овоме делу излаже Бошковић употребу призме са променљивим углом, која се употребљава за мерење углова. Проналазак ове призме припада другом, али проналазак справе, коју нам показује ова слика, која служи за употребу ове призме, пронашао је Бошковић и назвао витрометром. На овом апарату стоји споменута призма са чијом ћемо се теоријом упознати.

Ова је призма комбинована из две призме од којих је горња планконкавна, а друга планконвексна. Једна је од ових двеју стална и то доња, а горња је удешена да се може покретати. Угао код AGJ је променљив и варира од 20° — 0° . Обадве су ове призме учвршћене за стакломер, који је показан у слици 3).

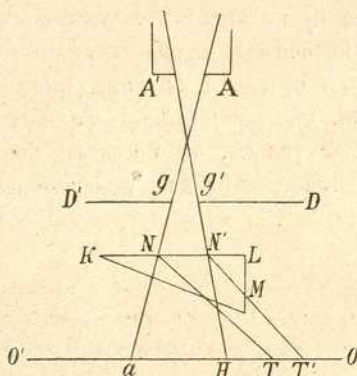
(Сл. 3.)

Ово се зове призма променљивог угла. Употреба ове призме је овака. Прво се доведе помицањем једне од ових призма угао AGJ да је раван нули. Зрак се сунчеве светлости упусти кроз малени отвор, и стакломером се удеси да површина призме JK стоји управно на зрак сунчани. Крак стакломера, на коме се налази призма GJK , учврсти се, а други се тако удеси, да се светлост при пролазу кроз призму не преломи што се лако да опазити по томе, што ће сунчани зрак погодити исто место на заклону, које би погодио и кад не би

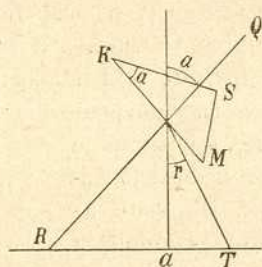

(Сл. 4.)

било призме. За овај положај паралелизма обележи се тачка за коју се је померио један крак, и ово служи као полазна тачка у осталим мерењима. Помицање кракова на витрометру равно је променљивом углу призме. И ово служи за израчунавање индекса преламања. Ово је само површно нацртан увод у саму операцију са Бошковићевом справом. Но да бисмо видели боље и сам начин на који се одређује индекс преламања, ја ћу узети у проматрање овај пример.

(Сл. 5.)

(Сл. 6.)

LKM представља нам саму променљиву призму на коју падају зраци Aa и AH . Aa стоји управно на заклону OO' . Рефлексијом се призма удеси да стоји управно на Aa , с тога се у томе правцу неће приметити никакво преламање; но ако зраци буду пали као што се то на слици показује онда имамо преламање и то у правцу NT црвених а N,T , љубичастих зракова. Ако би сад хтели да израчунамо индекс преламања за црвене зраке, онда би ваљало удесити да зрак сунчане светлости падне управно на призму KLM . После простих алгебарских операција налазимо, да је експонент преламања за црвене зраке $m = \frac{\sin(a+r)}{\sin a}$. За израчунање r служимо се мерењем одстојања Pa и Ta , што се врло лако

може постићи, и из тога имамо $\operatorname{tg} r = \frac{Ta}{Pa}$. Угао a призме знамо, према томе лако нам је наћи и експонент преламања. Овако ваља наћи и за љубичасте зраке; кад ово знамо, онда аритметиска средина између ова два експонента дала би нам вредност за моћ преламања променљиве призме. Но да би се при овоме постигла већа тачност ваља извршити што већи број опажања, под разним вредностима за угао a , јер до наше је воље мењање његово, као што смо то мало пре показали.

(НАСТАВИТЕ СЕ)

К. Стојановић.

РАЗВИТАК СОЦИЈАЛНЕ СВЕСТИ У ДЕЦЕ

По Will. S. Monroe

од

М. Евремова

Човек се рађа, живи и умире заједно са њему равнима. Човек, као засебна, потпуно самостална јединица, може се само замислити. И заиста, од самог свога рођења он је окружен својим родитељима, познаницима, друштвом, уопште ма каквом социјалном средином. У њему се зачеђују и мало по мало развијају, учвршћују извесна социјална осећања која одређују његов положај према њој, према средини која га окружава. Та осећања служе као основа целокупног друштва, као основа једног или другог социјалног склона.

Социологија се већ одавно занимала испитивањем таквога осећања. За то се, поглавито, користила испитивањем дивљака. Упоређујући та посматрања са неким историским, поузданим фактима и са посматрањем културних народа учињени су неки извиђаји и поставке у развићу напредка тих осећања.

Недавно је, у цели да пропрати развитак социјалних осећања, американски професор Монрое, употребио са свим други метод — метод колетивног испитивања примењујући га на децу. Већ ранији социолози и психолози су исказивали мишљење, да развитак социјалних осећања иде паралелно са развитком онога како је ишао развитак тих осећања у целим народним групама у току многих векова. Испитивање проф. Монроа потпуно је потврдило тај поглед и унело нови обилни материјал у социолошку и психолошку науку. Своја испитивања проф. Монрое чинио је преко учитеља и учитељица, који су ученицима задавали обично писмена питања на која су деца морала одмах самостално одговорити. На тај начин питано је преко 5.000 ученика оба пола аме-

риканских школа, поглавито државе Месачусеца у добу од 7—16 година. Цео овај богати и интересни материјал скупио је и издао проф. Монрое у виду мале брошуре у мало скраћену облику с врло малом количином извода а с позивањем на друге изворе и именованем сличне литературе.

Своја излагања Монрое почиње описима социјалних осећања несвесних животиња, код којих се та осећања јављају као прототип наших социјалних осећања.

Порекло социјалног осећања

1) код животиња; 2) код првобитног човека; 3) код детета

Као зачеци социјалног осећања код организованих створова могу се сматрати инстинкт и функције афеката који се опајају чак у животиња и који у вишим организмима већ прелазе у социјална осећања. У ширем смислу социјалним покретима називљу се сви покрети који се појављују у друштву. „Идеја друштва, по мишљењу Еспинаса, изазива представу о сталном, узајамном помагању у виду једног или другог рада међу живим, засебним личностима“. Посматрања живота животиња показују нам да многе од њих живе у друштву. Ако се узме класификација Рибоа, онда се друштва животиња могу поделити у четири главна облика:

1) Друштво, у коме се друштвена веза оснива на храћењу и самохраћењу н. пр. у хидрополита. Код њих се социјални инстинкт огледа у најпростијем облику — тражењу хране, заштити и нападу.

2) Друштва основана на размножавању — домаћи савези или породице; у њима налазимо прву појаву симпатије (нежног осећања) и алтруистичког осећања.

3.) Стадно стање, т. ј. стање оних животиња које живе у стаду или чопорима, оснива се на тежњи животињама себи равним без разлике пола и у тој тежњи испољавају се прве праве социјалне тежње. Тако стадно стање животиња на ниском ступњу јавља се у облику сталних или несталних спајања н. пр. кретања свилене бубе, скакаваца, сеобе птица итд.; на већем ступњу већ се примећују сталнија спајања која су драговољно извршена и одржавају се у виду какве опште цели. Овде се већ испољавају сви знаци друштва: заједнички рад и узајамне услуге. Тако гомови лове рибу заједно, образују ланац у коме је риба затворена. Вуци и дивљи пси лове у чопорима. Ну, та су друштва случајна и нестална и често се распадају при деоби добити. Сталнија су друштва она којима је цел заштита својих чланова општим напором. Питоми зечеви предупрећују један другог од опасности. Многи сисари постављају стражаре. Мајмуни се скупљају у друштва под заповедништвом једнога вођа и често бранећи свога друга стављају свој живот у опасност.

4) У вишим друштвима, као код осица и мрави, социјални инстинкти достижу свој виши развитак за царство несвесних животиња. Овде се

већ може посматрати подела рада, солидарност и сталност који се предају читавом низу нараштаја.

Испитивања социјалних тежња животиња доказују да се многи елементи социјалног осећања човека могу изводити отуда. Хербарт Спенсер указује да чавке живе у друштву у коме је примљен неки облик владавине, оне признају право властитости, кажњавају рушиоце постојећих правила па чак искључују из заједнице такве преступнике. Код мрва у поредо са поделом рада постоји читав систем знакова, који одговарају грубом језику; они имају израђене планове за грађење подземних ходника, уређење путова и подизање зграда. Спенсер вели да се у неким облицима стаднога живота могу јасно видети неки облици друштвене организације као: поковавање старешини, савез личних напора, постављање стражара и давање знакова, идеја властитости, замена услуге, усиновљење сирочади и напоследку указивање опште помоћи члановима, који су у опасности. Худсон и Грос, који су изучавали живот животиња, нашли су чудновату сличност између игара наше деце и многих животиња. Таква сличност дала им је могућност да претпоставе да је игра прави инстинкт и има велики значај у развоју социјалног осећања. Худсон приписује навику многих птица да се скупљају на једном месту и да учествују у играма и другим друштвеним забавама.

При прелазу од несвесних животиња у свет разумних створова т.ј. људи, видимо да се инстинкти и појави афекта јављају као зачеци социјалног осећања.

Нормални људи никада не живе усамљено ни на нижем ни на вишем ступњу развића. Нађени остаци боравишта преисториских људи утврђују факт да су они живели овако исто како живе сада цивилизовани људи — спојени социјалним групама, друштвима. Социјална осећања која су се први пут појавила несвесно, одржавају се, чувају се и, услед сталне њихове користи, у први мах такође се несвесно а за тим свесно васпитавају и предају по наслеђу.

Као први облик друштва — мала скитачка хорда — тако и друштвене јединице племена, родови, увек указују на тежњу човека живота друштву, и образовање те социјалне јединице јавља се као природни продукт физиолошке и психолошке послености индивидуа.

Свако испитивање социјалног осећања у његовом старом облику приморава нас да признамо његово далеко порекло, заједничко ширење и сталност карактера.

Ако се упореди социјално развиће у детета и првобитна човека видећемо потпуну једнакост. То се утврдило испитивањем Американца Џонсона који је своја испитивања вршио у једној земљоделској школи за дечаке.

Један Американац покљонио је граду Балтимору један део земље близу 800 моргова¹ с тим, да се ту васпитавају сироти дечаци од раног детињства до 17 година. Џонсону је пало на ум да изучи аграрне навике и организаторске инстинкте дечака којих је, у то доба, било 50. Он је нашао да у њих земљорадња, законодавство, суђење и занати носе примитивни карактер.

Њихови односи господарења земље прошли су следеће ступњеве:

1.) *Систем оштег господарења земље.* Земља се делила подједнако на све дечаке и сваки се користио својим делом и свим што се тамо налазило, као: питомим зечевима, веверицама итд. Сваке године била је нова подела земље. Сваки дечак је намештао замке и мреже за хватање птица и зечева на одређену месту и нико није имао права да их одатле дигне у току године; идуће године на том истом месту могао је метнути замке други дечак. Отуда је дошао

2.) *Систем привременог личног господарења.* Замке и мреже остају на једном месту неколико година, пошто је много угодније да замке и мреже једнога дечака остану на једном истом месту. Такав начин одржавао се много година и довео је до

3.) *Система трајног личног господарења.* Неколико дечака оставивши школу завештали су то својим милим друговима и, тим путем, после некога времена, земља је била у рукама три дечака. На тај начин појавио се:

4.) *Систем монополизације властитости.* Тада су се осталих 47 дечака побунили противу власника који су били приморани да првима уступе неплоднији део земље.

Што се тиче законодавства, оно је носило у вишој мери примитивни карактер. Закони су се издавали увек под утицајем потребе. Тако нпр. био је одређен дан за почетак жетве, пошто су неки дечаци почели прибирати храну раније од других и велики део добити пао је у руке њих неколико.

Њихово суђење напомињало је на суђење дивљака. Што се тиче новчаних послова то су, у почетку, као средство за размену служили природни производи: јаја, вишње, грожђе итд. Но погодбе су се тако сложиле да су деца ређе примењивали непосредну замену и завели усмену предају својих дужности. То је био као почетак сопствене менице. Даље, олако расипање неких дечака и немогућност да уштеде новац док је код њих навела их је на мисао о уређењу штедионица.

На тај начин, испитивање Џонсона доказало је да младићи у развићу својих социјалних, политичких и економских представа представљају историју својих предака и целога човечанства. И сваки ученик, прелазећи у одрасла човека, одличава прелаз из дивљег стања у стање

¹ Морг, дан орања.

цивилизованог створа и свака школа јавља се као снимак са историје развића човејег друштва.

Код детета се социјална осећања јављају први пут кад почиње упознавати и интересовати се лицима која га окружавају а то обично долази у четвртном месецу.

Сели сасвим умесно вели да деца инстинктивно воле друштво; она се заиста, у првим недељама свога живота, толико навикавају човејем боравку да исказују приметно незадовољство кад их удаљавају из друштва.

Прва своја познавања о друштвеним односима дете задобија у кругу своје породице, подражавајући утицајима лица која га окружавају. Дарвин вели да је приметно како је дете у осмом месецу свога живота отомбољило уста видећи сузе у своје дадиље. Доцније, кад дете наврши 3—4 године и ступа у однос са другом децом, круг његових социјалних интереса шири се. Образују се социјални интереси сложенијег карактера. Интереси и активност његових другова почиње се огледати на његовој властитој активности и његовим личним интересима. Ако дете расте усамљено, оно себи ствара замишљеног друга или претвара штап у човека, лутку у живо дете итд. Професор Бареле прича о једном детету које је имало читаву колонију калемова који су представљали људе. Они су били различна облика и боје и носили имена другова и зналаца.

Монрое прича о једној девојци која је себи створила фантастичну другарицу. Кад је малој Кати, тако се звала девојчица, било три године, у кући њених родитеља била је гошћа девојчица Марија. Ова фантастичка другарица играла је двојаку улогу: с једне стране она је била Катина другарица, која је била вољна да с њом говори, да је пошље час овде час онде, да се игра са њоме. С друге стране Марија као да је надахнула у себе морални идеал Кате. Кад се Ката нпр. шалила и била непослушна Марија је била увек послушна и тиха. Кад су Кату учили да буде учтива она је исказивала своју готовост говорећи: „Марија, учини једно или друго“. Покаткад се дешавало обратно: Ката је била послушна и учтива а њена другарица се рђаво понашала; у том случају очевидно сазнавање своје властите послушности узвишавало се путем разматрања тога замишљенога контраста. Девојчин отац придавао је велики значај тој замишљеној игри за морални развитак детета. Многи родитељи причају сличне случајеве; најчешће то бива са децом која расту усамљено. То доказује да је тежња у детета да исказује своје „ја“ као социјално биће толико јака да оно излази из круга породице, и немајући другова дете почиње стварати у својој машти односе који су потребни за развитак социјалног осећања, социјалних идеја.

Ново ширење круга социјалних појмова почиње са детињим ступањем у школу.

Овде оно налази нову социјалну околину, пред њега излазе небројни и разнолики интереси. Учитељ и школски другови отварају му велики

www.unipr.rs
 УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дружбу за социјалну активност. Писац у овом спису дотиче се поглавито тога периода.

Утицај социјалне средине. Другови. — Занимања. — Друштва.

Да би се одредили неки елементи, на којима се оснива социјално осећање у деце и објаснио утицај тих елемената на избор другова, деца је било предложено да опишу друга кога би хтели да имају. Питано је 2336 ученика у држави Месачузецу у добу од 7—16 година. Од њих је било 1068 дечака и 1268 девојчица. У већини случајева деца су потпуно јасно и одређено описали свој идеал друга. Сви писмени одговори ради упоређења били су размештени по рубрикама: узраст, пол, моралне, физичке и умне особине, навике и друге сувише „опште особине“. Најодређеније су се деца изражавала за разне душевне особине и овде прво место заузима жеља да има друга веселог карактера. „Веселог, живог друга,“ „Шаљивчину,“ „Друга који се лако не љути,“ „Љубазног“. Ну и моралним особинама деца придају важан значај: 478 желе љубазног, племенитог друга, 455 искреног, часног, савесног.

Љубав према правди заузима треће место међу тим особинама које су деца исказала, и у томе девојчице стоје над дечацима; уопште треба приметити: да се жеља да има праведнога друга у току година увећава. Један 13-то годишњи дечак пише „друг, кога бих ја желео имати не сме никад обмањивати у игри мача“. За тим долази сталност: „желео бих да имам таквога друга који би о мени добро говорио како преданом тако и иза мојих леђа“. То је идеал девојчице. Сталност и доброта су идеал чисто женске врлине и исказују је одраслија деца. Самопрегоревање заузима пето место међу моралним врлинама, затим долази љубав, скромност, послушност и храброст. 5 дечака и 23 девојчице исказују жељу за религиозним другом. Љубав према игри, као жељену особину, више исказују дечаци и она се у току година умањује. Што су деца старија тим се више среће жеља да добију „пристојног друга,“ „добро васпитаног;“ 36 дечака и 64 девојчице желе друга који уме „да сачува тајну;“ 91 дечак и 8 девојчица онога „који не пуши и не пије“ и 23 дечака и 17 девојчица оног „који се не свађа“.

Што се тиче узраста то се само њих 134 изјаснило: 107 су желели вршњака и 27 старијег или млађег.

Пол су означили њих 591: 235 дечака желели су себи другове дечаке и 20 девојчице, а 328 девојчица желе себи другарице — девојчице и 28 дечаке.

Вредноћа не игра велику улогу, али 38 девојчица и 23 дечака желе да имају вреднога друга.

Међу другим „сувише општим“ особинама налазимо „доброг друга,“ „милог друга“. Ти сувише неодређени изрази могу означити како једну

WWW.TAKO.IZ.NEKOЛИКО ОСОБИНА ОДЈЕДНОМ; ЊИХ ПОГЛАВИТО ИСКАЗУЈУ МАЛА ДЕЦА КАД СУ ИМ ПРЕСТАВЕ ЈОШ НЕЈАСНЕ И НЕОДРЕЂЕНЕ.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

На основи неких одговора може се закључити да се у добу раног детињства код деце води борба између властитог „ја“ и идеалног „ја“. Тако неки исказују жељу да имају друга који има особине које само дете нема, но које оно највише жели. Једна девојчица пише да би она желела да има две другарице: с једном би могла играти заборављајући на све о чему она тако мисли у њену присуству, с другом, која мора бити озбиљна, она би се могла занимати и та би јој могла помоћи у многоме. Нека деца именују лица која би им била другови зато што им она светле својим идеалима коме би хтели да се сами приближе. Да би познали децу склоност разним професијама а такође и мотиве који их руководе за избор једног или другог занимања постављено је 1755 ученицима — 873 деч. и 882 дев. државе Месачузеца — за писмени одговор ово питање: „Шта желиш да будеш кад порастеш и зашто бираш то занимање“.

У резултату се показало да су именоване све професије које су деци биле познате. Овде су била деца земљоделца; многа су била деца занатлија и фабриканата, родитељи многих били су економии или надничари, трговци а неки су припадали научној професији.

Не гледећи на то што су већина родитеља питане деце припадали надничарима или домаћој послузи, врло мало деце желело је да себе посвети том послу, свега 6% деч. и приближно толико девојчица. Нерасположење према физичку раду исказује се покаткад врло одређено: „нећу да се занимам пољопривредом“, „нећу да радим тај или други рад“; све то показује да су ученици нерасположени према физичку раду.

Већина деце изјаснило се за учитељску струку: 43% девојчица и 4% дечака како би желели да уче децу. При томе такву жељу поглавито исказују мале деветогодишње девојчице — 34%, а најмање шеснаестогодишње — 28%. Што се тиче дечака, њихов избор да буду учитељи увећава се до 10. године, почињући од тога доба њихов број поступно опада и до 15. године достиже само 1%.

Ако би се по дотичним одговорима могло без погрешке судити о будућем раду ученика, то бисмо могли рећи да ће се будућност учитељске професије налазити више у рукама женскиња но што је то данас.

За друге научне професије, као духовну, лекарску и правничку, изјаснило се 21% деч. и 8% девојчица. Даље, трговину и рад при трговини претпостављају дечаки, — за ту професију изјаснило се 32% деч. и 20% девојчица при чему девојчице претпостављају стенографију, књиговодство и рад са машином за писање а дечаки трговину у дућану. Струка машинисте, механичара, шваље, модискиње чинила је рубрику заната и за то се изјаснило 14% дечака и 20% девојчица.

Чудновато је да се девојчице не изјашњавају за економију, и међу свима девојчицама наша се само једна која је изјавила да буде добра домаћица и да уме добро да кува јело и да управља кућом. Такође ни једна од 900 девојчица није одговорила да место свака рада претпоставља удају, околност која је тим више чудновата што се нашло 4 дечака који су изјавили да ће се оженити чим порасту.

Интересно би било сазнати мотиве којима се деца руководе при избору једне или друге професије. Тога ради свако су дете питали због чега оно бира занимање. 30% деч. и више него 44% девојчица одговорили су на то питање: што им се то занимање допада; при томе неки су желели да својим одговором покажу да су до те одлуке дошли самостално, други су одговорили зато што нису могли наћи одређеније побуде. Други одлучни мотив је новац: 44% деч. и 24% дев. бирају занимање које им је најпогодније. Други радови по томе питању показују да новац заузима чак прво место међу мотивима којима се деца руководе при избору своје професије. Јасно је, да новац игра већу улогу у маштама и тежњама американке деце.

Као мотив, још ниже особине, јавља се лакоћа рада: 12% дечака и 14% девојчица мотивишу свој избор тиме, што изабрана професија не тражи велики напор. „Ја бих хтела да будем учитељица,“ пише четрнаестогодишња девојчица, „зато што је то лако“. Дечак би хтео да буде свештеник зато што ће тада радити само два часа дневно.

Даље 6% деч. и 9% девој. чине из хуманих разлога: они желе да помажу људима, да им умање патње, да свет буде бољи итд. Нека су деца одушевљена јачином, славом, слободом. И само 3% деч. и 20% дев. желе да изберу професију својих родитеља; то се у неколико објашњава тиме што се у породицама често говори: „нећу да моје дете буде што сам ја“. Ну ипак многа деца указују на очеву професију и то се најчешће примећује у 13-ој години кад деца свршавају школу.

То испитивање има веома важан васпитни значај за школу и може јој донети велику корист. Из њега познајемо какве тежње треба подржавати у ученицима и обратно, са којима се школа мора борити. Пре свега пада у очи лажан поглед на рад и одговорност која је с њим у вези. Према томе, школа мора учити ученика да правилно гледа на рад, да се труди да подигне значај многих поштених и корисних радова, да научи ученике да се с поштовањем понашају према сваковрсну раду а не само да теже личним угодностима и лакоћи рада. Школе су у том правцу већ много учиниле, али још много остаје да се учини. Личност учитељева без сумње има велики утицај на деци избор занимања; према том он може у томе много учинити упућујући децу свесном и здравом путу.

Х. Шелдан (Henry Scheldan), заинтересовавши се питањем о организаторским подобностима деце и њихову значају за развитак друштвене

свести, замолио је учитеље и учитељице да зададу својим ученицима да у облику приче опишу друштво које би сами хтели образовати, без помоћи одраслих. Да би отклонили сваки могући договор, задатак је био стављен свима разредима једновремено и учитељи нису смели помагати својим објашњењима. Скупљено је 2906 одговора, но из тога многи су одбачени што није био именован дечји узраст, а на другим се примећивао утицај одраслих; даље, нека деца нису имала појма о друштву тако да се на крају крајева показало 1116 одговора који су ради угодности подељени на ових седам група:

1.) Друштва којима деца желе да даду неки тајанствени карактер. Клубови за уништавање заклетве, клубови за спрему луткиних одела итд. Број таквих друштава је мањи но што се могао очекивати, ну та врста друштва је својствена свима узрастима и преоблађује код девојчица.

2.) Друштва којима је циљ разбојништво и добит. Овде долазе све могуће лађе, ловачки и риболовни клубови, војске, организовани одреди војника, друштва за подизање свих могућих зграда и утврђења. Та друштва преоблађују поглавито код мале деце а од 12. године уступају место разним атлетским клубовима са сталнијом организацијом.

3.) Сва могућа весела друштва којима је у већини случајева циљ само забава. Ова врста друштва опажа се више код девојчица и јавља се као доста сталан елемент у току тих десет година у оних које су подвргнуте томе изучавању; они чине 10% свих друштава.

4.) Радничка друштва или савези којима је циљ непосредна лична угодност. Најчешће од других код девојчица се срећу удружења за заједничко живљење. Често се дешава да се овима придаје ма каква друга споредна циљ, нпр. помоћ сиромашнима.

5.) Филантропска друштва која су двојака: једнима је циљ помоћ другима; друга служе за узајамну предохрану од различних порока, заклетве, пушења итд.

6.) Даље, друштва која служе за подстицај литерарног, уметничког и музикалног образовања; с њима се срећемо у младићском добу до 13. године али она играју веома незнатну улогу.

7.) Напослетку атлетска друштва где такође долазе све могуће игре, игре мача, тенис, јахање на велосипеду итд. Ова друштва стварају првенствено дечаци.

Писац је на основи свога испитивања извео:

1.) Американска деца, остављена сама себи, теже да стварају друштва. Истина те се склоности не јављају код све деце без изузетка, али се ипак оне код већине опажају. Да ли је та склоност властита, деци свих земаља или је она властита само американској деци, да ли се јавља као резултат демократског склопа Америке — то је отворено питање чије би решење било врло интересно.

2.) Девојчице испољавају јаче алтруистичке тежње но дечаци и подају се јачем утицају религиозних и филантропских побуда.

3.) Девојчице при стварању друштава лакше подлежу утицају одраслих. Оне стварају друштва за забаву и желе да узвисе свој властити утицај, желе да развију своје више подобности. Дечаци се више приближују првобитном човеку; они се удружују ради дова, риболова, путовања, борења, рвања.

4.) Изузев неколико клубова створених за одржавање заједнице, ми не налазимо друштва у којима би дечаци и девојчице заједнички учествовали.

Социјални значај игара

Дечје игре јављају се као један од најјачих фактора при развињу социјалне свести код детета. Игре упознају децу са предметима који их окружавају, развијају њихова осећања, подобност посматрања, брзину резоновања; друштвене игре спремају децу за практично пословање. Према томе ближе познавање тога питања може донети васпитачу велику корист. На основу тога писац је питао 978 дечака и 1072 девојчице да му одговоре: коју игру највише воле и зашто је претпостављају осталима. Именовано је 332 игре од којих је 54 одбачено, остале 278 распоређене су у ових девет група: 1) све могуће игре с мачем; 2) игре у којима се примећују јака физичка кретања; 3) тихе, покретне игре; 4) игре са занимањем; 5) собне игре; 6) игре у којима се као главни елеменат јавља љубав; 7) игре загонетања; 8) игре животиња; и 9) разне игре које није било могуће распоредити ни у једну од тих група.

Најомиљеније игре биле су све могуће врсте с мачем, оне су чиниле 32% свих побројаних игара и за њих се изјаснило 65% деч. и 35% дев.

За тим долазе игре у којима преоблађују јака кретања као: слепи миш, жмурке — 31%.

Многе игре ове групе воде своје порекло из живота првобитних народа. Тејлор наводи много примера као ствари које су играле велику улогу у животу првобитна човека, па су поступно губили свој првобитни задатак и у савременом друштву претвориле се у дечје игре. Нпр. лук и стрела били су пређе за одбрану а сада служе само као забава.

Љубав према лаким, ритмичним покретима јавља се као основа за многе покретне игре. Многе од њих прате играње, свирка и песма. Оне чине 18% и за њих су се изјасниле девојчице.

Група игара са занимањем није била тако велика како се то могло очекивати, свега 5%, но при том треба имати на уму да деца играју „газде“ „школе“ а не сматрају то за игру. Подражавајући елеменат у играма има велики значај. Већина дечјих игара американских Индијанаца састоји се у подражавању рада одраслих. Један Индијанац вели у

својим успоменама о дечјим годинама проведеним међу дивљацима да су њихове игре ишле путем који им је живот указивао и у својим играма радили су оно што им је било потребно да раде кад буду одрасли. Тако њихове игре беху различни фокуси са луком и стрелом, такмичење у трчању и скакању на коњима, ратна такмичења, гађање.

Собних друштвених игара било је свега 3%. Овде долазе: шах, до-мине, карте. Пошто је била реч о летњим играма, то и није чудо што је број ових игара незнатан пошто се по своје карактеру јављају као зимња забава.

Захваљујући томе што је у Америци заједничка настава, број игара у којима се љубав јавља као превладни елеменат врло је незнатан. То долази отуда што је кокетовање постало врло обична појава да би играло ма какву улогу у играма.

Ипак 3% гласали су за те игре; при том 87% долази на девојчице и 13% на дечаке. Доба, које те игре претпоставља другима, јесте младихство.

Игре у загонетању чине 1½% и претпостављају их девојчице, игре животиња ½% а именују их девојчице. Одгонетање носи свагда случајан карактер, и у првобитних народа било је у вези са вештином предсказивања, зато што се те игре могу сматрати као преживелост првобитних веровања пређашњих народа. Игре животиња састоје се првенствено у томе што се деца труде да својим покретима и гласом имитију различне животиње.

Што се тиче друге половине питања — објаснити зашто деца претпостављају именовану игру свима другим — за многе се показало тешко, и 24% деч. и 30% девојчица нису одговорили. Деца од 7 и 8 година такође су мало објаснила свој избор, ну почевши од 13. године мотивишу свој избор, — околност, која показује да се деца од 13. године почињу свесно понашати према својим казивањима и да подобност суђења почиње играти улогу у духовну животу детета.

Из броја свих, који су дали одговор, 50% мотивисали су свој одговор тиме: што им игра даје задовољство, што их игра доводи у расположење; задовољство у кретању, у извесну послу, ну оно у главном потиче из сазнавања што се само дете јавља као виновник свога поступка. Нека деца своје претпостављање мотивишу тиме што су у игри слободни, овде налази себи жељу да буде слободан, сазнавање да нема никаква притиска. За друге је мотив честољубље, корист, заповедништво, играти улогу. Деца друге групе бирају игре у којима се може боље огледати њихова окретност. Даље други претпостављају игре у којима се може подражавати одраслима; сазнање да они раде што и одрасли служи им као задовољство у дотичну случају. Нека деца у избору игара исказују жељу за заједницу; они веле да воле оне игре у којима се могу играти са другом децом. Нека деца се изјашњавају за веселе, живе игре, док девојчице обратно, за мирније игре.

На тај начин, ово мало испитивање огледа да расветли питање о томе шта поглавито интересује дете у игри. И с те стране слични огледи могу васпитачу донети користи: које интересе мора подстицати у детету и обратно, које ће искорењивати.

У неким американским школама у школски програм уведене су и игре. Џонсон, који се занима питањем о значају деџјих игара у настави, дели све игре на осам група. У првој групи за шестогодишњу децу налазимо колске игре које служе за искорењивање стидљивости; оне развијају осећања заједнице и уче децу да своју пажњу концентришу на ма какав један предмет; 2) игре у којима, зарад вежбања памћења, понављају имена разних животиња; 3) игре у чијој основи лежи посматрање и које служе за развитак мишљења; 4) игре које се састоје у премештању гласова, спајању гласова у слоге, које служе као развитак интереса за читање; 5) различне игре са бројањем, оцена растојања, математичке загонетке — све се оне јављају као помоћно средство за рачуницу; 6) игре с песком, грађење пећина, цутова; 7) живе слике, литерарно лото, и остало као средство при предавању историје; и 8) напослетку читав низ игара које служе за физичко развиће. Резултат увођења тих игара био је: лакоћа разговора која се опажа код мање деце, живљи социјални интерес, затим деца су се умно брже развијала и напослетку на крају раднога дана примећивао се мањи умор.

Изучавајући питање о омиљеним играма, писац је дошао до врло интересних закључака, посматрајући опште ширење бројеница које су деци служила за бројање кад су кога хтели да одреде да изврши какав задатак. Доказало се, да такве стихове знају сва деца а нека знају до 17 различних врста. Уопште писцу је пошло за руком да упозна 183 различне бројенице.

Не гледећи на то што се те бројенице предају усмено, с једнога нараштаја на други, оне чувају свој првобитни облик. У свима другим гранама деца воле новину, она су потпуно немарна према предањима околине, али, кад се тиче игара, она су потпуно конзервативна. Она се строго држе формалне стране и увек су незадовољна кад се повређују правила игара. Овом сталношћу и објашњава се што се интереси и активност деџја у играма показују као најетарије ствари на свету, и на тај начин живот детета јавља се као веза са духовним животом дивљака и варвара.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

С руског
Јов. А. Срећковић
 учитељ.

ВАСПИТНА ВАЖНОСТ И ЗНАЧАЈ ЗЕМЉОПИСНЕ НАСТАВЕ У НАР. ШКОЛИ
С ПОГЛЕДОМ НА ЊЕН ИСТОРИСКИ РАЗВИТАК¹

ОД

Мих. М. Станојевића

УЧИТЕЉА

Земљопис је једна од најинтересантнијих и најкориснијих наука. Он нас упознаје не само са земљописним положајем, са површином земљине коре и појавима који се на њој догађају било на копну, у ваздуху или води, са минералним, биљним и животињским светом и човеком, него нас још учи како то све утиче једно на друго и у каквом узајамном односу стоји све то.

Земљу и што је на њој можемо посматрати са више гледишта. Може се посматрати земља као звезда у вези и односу према другим небесним телима и тумачити појаве које на земљи из тога односа проистичу. То би био *Астрономски* или *Математички* земљопис. Може се описивати природни распоред површине земљине, облици копна и воде и њихови међусобни односи. То је *Топски* земљопис. *Физички* земљопис описује физичке појаве на земљи, природне предмете и појаве са својим узајамним односима који имају један на други. А *Културни* или *Примењени* земљопис испитује везу и однос између физичких појава на земљи и органског живота осврћући се нарочито на развој и историју човечанства. Тај земљопис зове се у новије доба и *Антропо-географијом*. Културни земљопис описује земљу као станиште људско, распоред који су људи на њој научили, облике друштвених заједница и њихову образованост, тумачећи све то колико је могуће приликама, у којима се то налази.

С потпуним правом можемо земљопис назвати асоцијативном науком т. ј. таквом науком која различна знања уједињује и заокружује у једну целину. И ако земљопис црпи градиво своје у главном из природних и друштвених наука, ипак се мора он уврстити у ред самосталних наука за то што он посматра земљу *као целину* и испитује узајамне одношаје између природе и друштва.

Већ и самим тим што је градиво земљописне науке тако обилне садржине и што заседа у тако тесне одношаје природних и друштвених чињеница даје се закључити велика важност његова у опште. Ну земљопис као наука буди велико интересовање код свију људи у опште и задобија све више и више осећања потребе за изучавањем његовим с тога што је у данашње време врло жив и свестран саобраћај између чланова једнога и истог народа и земаља.

¹ По Г. Рушу и др. писцима.

Нико није више везан само за праг своје куће. Сваки иде тамо куда га његова срећа вуче. Добри путови и жељезнице, пловљење по рекама, језерима и морима, поште и телеграфи — све то помаже да се лакше распродаду природни и вештачки производи, да се измењају човечје мисли и тежње, да се одржава свеза међу трговцима, занатлијама, пољопривредницима, научницима итд. У сваким новинама наћи ћемо гласова из разних предела и земаља и делова света, а међународни уговори и светски излози доводе у узајамни додир све образоване народе. Из тога се види практична важност његова. Сад ћемо прећи на значај и вредност његове наставе у васпитној школи.

Вредност појединих наставних предмета васпитне школе цени се по томе колико је који кадар од њих допринети више остварењу највишег васпитног циља човековог: образовању јаке моралне воље. Воља има у себи ова два најглавнија елемента: убеђење и поступање. Убеђење се ствара добијањем знања. Да би знање прешло у поступање треба да је заогруто топлином осећања и да пробуди интерес. Интересовање васпитаника не сме бити једнострано јер не би одговарало ономе што се тражи од једне карактерне личности. Него интересовање треба да је многострано.

Да видимо каква интересовања може изазвати градиво које нам пружа земљописна настава.

Човечји се дух ставља према објектима којима се бави у двојак положај: или их сматра као нешто страни или их сматра као и себе самог, као један део свога света, и онда долази с њима у узајамни однос. Према томе, они су му или *предмети знања* или *предмети дружења*.

Човечји дух може проматрати природу и њене предмете с *емпиричким* интересовањем. Земљописно градиво у овом погледу тако је обилно да може да побуди велику пажњу код васпитаника, живо интересовање и вољу за учењем јер се јавља са великом многостручношћу и шаренилом. Осим жеље за сазнањем човечји дух има и ту особину да тежи да размишља о односима и зависности појединих предмета један према другоме, о узроцима и последицама, и да суди о њиховој доброту и лепоти. Другим речима: човечји дух поред емпириског интересовања стиче и спекулативна и естетичка интересовања. Земљописна настава тежи не само да ум васпитаника обогати голим чињеницама него их упућује да о тим чињеницама размишљају и суде одвајајући оно што је за морални живот њихов од вредности и потпомажући што може послужити за кретање њихово у практичном животу. У свима овим случајевима интересовање васпитаниково би служило као *објективно* знање. Ну човечји дух може узимати *субјективна* учешћа према појединцима у друштву, према заједници, према Богу, и на тај начин духовно дружећи се разви-

нати интересе: симпатичке, социјалне, патриотске и религиозне. Земљописно градиво не само да проширује искуство него је кадро да побуди саучешће за људе који трпе под непријатном климом или који су под ударцима каквога деспотизма заостали у култури и образовању од других срећнијих народа или духовно учествује у свима добрим делима које нам пружа повесничко градиво, што иде уз ову наставу. Лепоте и дражи наше отаџбине поред естетичког интересовања буде и патриотска осећања. Васпитаник се учи не само познавати и ценити своју домовину и онај крај земље где живи него га научи и волети па и жртвовати се у случају невоље за њ. Упознајући величанственост и красоту онога што је на земљи створено, васпитаници се науче ценити и онога који је то све створио. На тај се начин крепи вера и поуздање у Бога и унапређује развијање религијскога осећања.

Као што се из свега овога види, земљописна настава кадра је да произведе многострука интересовања код васпитаника и у толико јој је и већа важност у погледу потпомагања извођења највишег васпитног смера. Ну није само у томе погледу њен значај. Земљопис је наука која спаја врло zgodно природно математичко знање с повесничким и с тога је врло zgodно средство за концентрацију наставних предмета. Природне науке у много којечему зависе од земљописне науке и стоје у тако тесној вези да је, често пута, градиво испреплетано у њима. Земљопис потпомаже и историју веома много; управо она се на њ поглавито и наслања јер док се не изучи добро земљиште и прилике у којима су се извесни догађаји десили, не могу се они довољно ни разумети нити се може судити о њима као што треба.

Из свега овога види се колика је вредност земљописне наставе у народној школи; па ипак се у нас њој не поклања онолика пажња колико она заслужује.

У редовима који иду иза ових ми ћемо бацити кратак поглед на историски развитак земљописне наставе и земљописа у опште у другоме свету, па ћемо се осврнути и на наше прилике.

И ако је земља и оно што је на њој од вајкада обрађала пажњу свих мислених људи, било са гледишта физичког, топског и политичког, било са гледишта космичког; и ако су многи учени људи из старих времена (Страбо, Плиније, Птоломеј) обрађивали науку о земљи и ценили важност њену, ипак се може рећи као поуздано да земљописна настава у овим старим временима није могла ухватити у школама никакав корен.

У средњем веку и ако није био постављен земљопису као науци баш сигуран темељ, ипак се почело уносити више интереса за изучавањем његовим. Ширењу и јачању овога интереса много су допринели славни научници: Кеплер, Коперник и Њутн. Раширењем земљописних знања човечанство је осетило и опиљиве користи. Откриће Новог Света јасан је доказ за то.

И ако је математички земљопис и по радницима, који су га обрађивали, а и по практичној потреби ондашњег времена измакао био иза физичког и политичког, ипак ни ови елементи науке о земљи нису били сасвим занемаривани и пре почетка XIX столећа у коме је, може се рећи, тек ударен темељ и правој науци и земљописној настави. Знамените космографије Алијана, Франка, Минстера и Хапела садржавале су у себи поред астрономских елемената пуно којегчега што није заседало баш у ову науку. Истина у овим делима мешало се много што шта и из историје, природних наука, етнологије итд. али ни физички земљопис није био са свим занемариван.

Чим се је појавила Реформација саставили су главни реформатори у црквеним уредбама прописе о организацији виших и нижих школа и у тим уредбама су истакли вредност реализа у опште као наставних предмета. Као најглавнији наставници и управитеља тих школа истаклоше се ови радници: *Јован Штурм* (1504—1589), *Валентин Фридланд* звани *Троцендорф* (1490—1556) и *Михаило Неандер* (1500—1595). Изузевши Троцендорфа, који је био искључиво из свога наставног плана реализа, оба друга чувена педагога полагали су велику важност у својим школама на наставу из земљописа и обрађивали су је онолико колико су методичког знања за предавање њено имали. Неандер је 1583 г. штампао у Ајслебену први земљопис под насловом: „orbis terrae partium explicatio.“ Земљопис Неандров показује како је и настава из овога предмета морала тећи у оно време јер се примећува највише зависност од ређања историјских бележака и топографских имена старог света. Ну радови његови свакако значе напредак и његова дела била су све до Кливерове појаве (1624) једина дела те врсте.

Радовима Бакона и Монтења крчио се све већма пут реализму у настави, а појавом великог словенског педагога Јана Амоса Коменскога теоријске идеје њихове добиле су свој одређенији карактер. Овај славни педагог у својој Великој Дидактици јасно је изнео, поред осталих предмета, потребу и важност земљописа као реалне науке и увео га у школу између осталих наставних предмета. У томе делу које и за данашње време има доста вредности, Коменски је први нагласио кратко и којим редом треба тај предмет да се методски изводи. Почетак ће астрономије бити да се зна шта је небо, сунце, месец, звезде и да се посматра како сваки дан излази и залази. Почетни су темељи земљописа, кад се учи разумевати шта је брег, долина, поље, река, село, кула, град, већ према томе како им то пружа згода онога места у коме се васпитавају.

И школа *иџетиста* давала је веће важности земљопису „као средству за васпитање хришћанске мудрости“. С тога су у тим школама марљиво изучаване нарочито: Палестина и Немачка, ради онога што се

¹ Velika Didaktika Komenskoga стр. 75.

у историју изучава те да би било јасније и разумљивије“. Франке се је у настави земљописа наслањао у опште на познато дело *Јована Хибнера*, које се звало: „*Kurze Fragen*“ (кратка питања) које је изишло први пут 1693. год. Оно је било за дуго времена у школској настави без конкуренције ма да није у себи садржавало ничега другог до елемената политичко-статистичких из земљописа.

Све до последњих деценија XVIII столећа предаван је земљопис у школама у духу Хибнеровом. Ређање имена, цифара и историско политичког градива беше све што се из земљописа учило! Ну појавом Русо-а и филаантрописта поче избијати начело очигледности у настави јаче на видик а и практички се у школама примењивати. Утицаји ове педагошке школе огледају се и у литератури земљописа. Као пример може да послужи *Гатереров* „*Нацрт Географије*“ у коме је нарочиту пажњу обратио природноме земљопису, који је дотле био врло занемариван.

У опште узевши може се рећи да је при крају XVIII века земљописна наука била упућена природном и рационалном правцу. *Кроичек* је прикупио најзнатнија начела, која су постављена за земљописну наставу и довео у један систем. Он вели: „Стално је, да између свих наука, што се уче у школи, земљопис највише тражи очигледност; с тога је нужно да ученике вазда подстичемо на то да сами гледају и да сами мотре. То ће најбоље ићи тако ако ову наставу започнемо познавањем завичаја и тако поступно даље. Ова се настава мора рашчланити на поједине течајеве а сваки од њих треба да има посебну књигу и посебне карте. Али ни најбоље карте не користе ако ученик учи на памет па не разуме карте. За то не сме карта да буде претрпана именима него сме приказивати оно што се учи у дотичном течају. Она мора имати по истом размеру израђене бар европске земље, а добро би било, да у њој нема никаквих имена а ни почетних слова која би утицала на нагађање. Карту треба редовно поредити с планиглобом и глобом, а ученика треба упутити да је проматра с различитих становишта; а да мोगне трајно запамтити положај места мора научити одређивати растојање између појединих места. Кад ученик научи тако потпуно владати картом и кад се извежба да је преноси на мрежу, кад се изучи прецртавати је на хартији и другом чему онда је доказ да он влада овим предметом“. Итд.

Између осталих који су у смислу Гатереровом радили истиче се чувени књижевник *Хердер*. Он је јасно, можда јасније од свију пре њега, истакао од колике је важности земљописна настава за друге науке а поглавито за историју и како је потребно да се што више пажње склони природном земљопису.

Крајем овога века јавило се је више методичких дела у којима је обрађивана методска страна ове наставе и којима је припремано земљописне модерној методици земљописне наставе. Таква упуства су писали *Шил*, *Гландорф*, *Јункер* и *Гаспари*. *Песталоције* је држао да је зем-

љопис потребан предмет у школскоме плану, али метода коју је он препоручивао за земљописну наставу није била згодна. Он је предлагао да се имена градова и других земљописних објеката напишу по азбучном реду и да се уче напамет. Поједине округе требало би означавати бројевима што би требало да ученици добро упамте. Ну поред тих мана Песталоције је пружио у својим делима ваљаних и потпуно модерних погледа о појединим земљописним чињеницама. Наиме, он је тражио да се при показивању појединих земљописних објеката вазда гледа на њихов одношај једног према другоме и на њихову каузалну везу.

Ну највећег напретка у обрађивању земљописне наставе стекли су *Александар Хумболт* (1769—1850) и *Карло Ритер*. Хумболт је у „најмонументалнијој књизи нашега столећа“, своме *Космосу*, научно изложио укупност природних појава и довео у један врло природан систем узроке и утицаје који дејствују на физичне и друге особине земљишта да је стекао тим самим једно бесмртно дело. Хумболтове најглавније заслуге су на пољу обрађивања научног земљописа ове: 1. Он је први показао како се савршени хронометри могу употребити за одређивање земљописних дужина у унутрашњости великих копна. 2. Он је израдио први висински профил и то кроз Шпанију а таквом помоћу се тек могло започети тачно познавање земаљских висина. 3. Он је ову грану науке усавршио измисливши стереометриску геогнозију којој је задаћа да рачуном одређује средњу висину копна. 4. Он нас је научио да код планина разликујемо висину седла и висину врха, и таквим поступком можемо помоћу добивених бројева тачно упоређивати две удаљене планине (нпр. Алпе и Пиринеје). 5. Њему ваља да захвалимо што знадемо да магнетска сила земље бива од магнетских полова према полутару слабија. 6. Његову генију захваљујемо што се пронашло да се већина вулкана налази на пукотинама т. ј. да су смештени у редове који се подударају с највећим круговима. 7. Хумболт нас је научио повлачити изотерме помоћу којих се разабира неједнако распоређивање топлоте на земљиној површини. 8. Он је први путник који је сабирао биље мотрећи уједно помоћу барометра висине, и њему захваљујемо за појмове о клими биља и за изразе: клима поморанџе, појас винове лозе, појас палме итд. Он је научно обрадио онажање Туренфортово (1701) на Арарату по коме је објаснио да се с вертикалном висином биљни свет баш тако мења као и са земљописном ширином у близини мора. 9. Открио је да се планине унутрашње Азије пружају више радијално него ланцима и да се прилично паралелно стере од истока к западу.

Хумболта је допунио *Ритер* (1779—1859) отац новије земљописне науке. Он је написао много одличних дела по струци географској, али најглавније је његово дело: *die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie als*

sichere Grundlage des Studiums und Unterrichtes in phisikalischen und historischen Wissenschaften“ (Berlin 1817, 1818).

У свима својим списима највише се је обзирао на *природни елемент* и држао га је темељем целокупне науке о земљи. Особито је обраћао пажњу на органску везу и различито делање земљописних елемената па их је увек представљао упоредно. Земљописна метода пре Ритера имала је највећу ману што је занемаривала природне одношаје и што је различите елементе земљописне проматрала без икакве везе. Својом методом поређења Ритер је створио сасвим *нову земљописну школу*.

Хумболт и Ритер су творци новије географске науке. Њих двојица су својим монументалним делима створили читаву епоху у развиту ове науке.

Последници њихових идеја разгранали су величанствено стабло земљописне науке. Ну најдебље гране на овом дрвету њих двојица и данас представљају. Између многих који су њихове идеје прихватили и развили поменућемо: *Бергхауса, Роона, Фогела, Данијела, Клодена, Гуте-а, Пица, Сидова, Оберлендера, Делића* и т. д. а међу свима овима нарочито *Пешела*.

У данашње време негује се подједнаком бригом како земљопис као наука тако и методика његова. На пољу методике су стекли особитих заслуга *Вагнер, Кирхов, Хумел, Мацат, Оберлендер, Фингер, Тромпау, Трунк, Тишendorф, Гајстбек* и *Руи*.

На реду би било да проговоримо још коју и о стању земљописне науке и методичке наставе овога предмета у нас. Укратко се може рећи да са земљописном литературом у опште стојимо доста добро према осталим народима благодарећи радовима наших признатих географа и етнографа, у које у првом реду убрајамо поштованог професора Велике Школе и академика др. Јов. Цвијића, неумрлог Карића, даље Драгашевића, Мишковића, Васовића, Радивојевића и Ердѣљановића. Што се тиче методике овог предмета она је још у повоју. Изузев упуштава за познавање домовине и света од М. П. Шапчанина и Кр. Јонића, једнога кратког прилошчића методички овог предмета од Р. Митровића и Н. Соколовића и неколико чланчића по „Учитељу“ и „Просв. Гласнику“, врло је мало што би се још могло напавирчати из методике земљописне наставе у народној школи. У место тога постоји маса уџбеника за ученике нар. школа који ни по својој обради ни по садржини не само што нису у стању унапредити земљописну наставу, него је још одржавају у стању средњевековне перманентности.

ОСНОВНА НАСТАВА У РУСИЈИ И ЊЕНА ШКОЛСКА ИЗЛОЖБА

НАПИСАО

С. JEANNOT

ИНСПЕКТОР ОСНОВНЕ НАСТАВЕ У ПАРИЗУ

Покрет, који се од пре неколико година осећа у Русији, да би у маси народној уздигао морал и интелекат, заслужује озбиљне пажње. Стварни је интерес анализовати овај велики напор, потражити узроке тога покрета, и изнаћи резултате.

Обавештења која смо с благодарношћу добили од госп. *Коваљевскога*,¹ председника секције руске основне наставе, члана оцењивача за награде; и обавештења која смо добили од њему придатих чланова, дају нам могућности да скицирамо и изведемо ову студију.

Сматрамо за прву дужност изјавити поменутој господи нашу особиту благодарност на датим обавештењима.

Ми ћемо наше податке црпили поглавито из Статистике руске основне наставе од 1898. године, а то и јесте најновија Статистика. Раније је била издата први пут 1894. год; затим на изложби Нижње-Новгородској у 1896. години; попуњено издање на немачком у Бечу 1898.; најзад, нарочито спремно, ново издање ове статистике било је на изложби 1900. год., написано на руском и француском, обогаћено дотле нештампаним упутствима.

Статистика и јесте једино средство да се добро и тачно израчуна стварни напредак, и да се помоћу њених цифара покаже шта треба поупнити.

С друге пак стране, помоћу статистике постаје могуће упоређење разних народа, а то производи плодно такмичење, чије благодети нови нараштаји благосиљају.

У Русији треба разликовати *праве основне школе*, где се уче општа знања; и *техничке основне школе*, које имају професионални карактер.

Прва класа секције на изложби представља доста потпуну слику опште основне наставе и техничке наставе.

Пошто се све то разгледа и пресуди, констатује се уочљив успех у свакој од ових грана основне наставе, а особито у овој другој (техничкој).

¹ Господин Коваљевски био је представник руског Министарства Просвете на три изложбе: у Чикагу, Нижњем Новгороду и Штокхолму. Он нам је и иначе познат. Он је у више нарочитих мисија слат од руског Министарства Просвете у Француску ради студије наставе у француским школама. Он је о овоме публиковао своје извештаје на француском и нарочито је додирнуо пољопривредну наставу у француским школама. Ово је врло значајан рад, који одаје мисли и својства одлична педагога и зналца, који означава аутора. Чланови, који су му придати јесу: г. Тарапиквин, државни саветник, г-ђица Стрекалов, професор гимназије у Петрограду, г. Овсијаников, професор, главни инспектор техничке наставе.

Треба знати, да почетак овога успеха почиње *укинућем ројства* 1861. године, и *установом земства*. (Земство је врста аутономне Скупштине, а основано је 1865. год. Циљ му је, да води бригу о економном унапређењу покрајина. У Земство улазе посланици, изабрати од три бирачка одбора. Они, између себе, бирају *Извршни Одбор*, орган за локалну администрацију.)

Један дијаграм руске секције за осн. наставу даје зато јасан доказ, *стално се повећава*, као и бројеви државних школа (које оснива Министарство Просвете) т.ј. стално се увећава од 1862. године.

У 1864. години број школа износио је само	3.182;
У 1894. " " " " " "	29.929;
У 1898. " " " " " "	37.046.

Треба нагласити, да готово све школе, које Земство оснива, стоје под ресором Министарства Просвете. Као што се види Земство много доприноси развићу основне наставе.

Ми ћемо прво говорити о општим основним школама, а затим ћемо прећи на техничке школе.

До 1. јануара 1899. године целокупан број основ. школа у руској царевини износио је 78.669, са персоналом од 154.652 наставника, који обучавају 4.203.264 ученика.

У свима овим школама настави је основ: *познавање православне вере и руског језика*. Овом броју треба додати око 30.000 школа: јеврејских (хедера), и муслиманских (мектеба и медреса) имајући свака, и ако професионално, ипак своје народно обележје, не допуштајући ширење руског језика. Ових 78.699 школа могу се поделити у три врсте:

1. *Школе, које подиже Министарство Просвете* којих има 37.046 (47,1%) са 84.121 наставником; и 2.650.058 ученика (63%).

Ови бројеви показују, да Министарство Просвете, и ако нема већину школа, обухвата у свој ресор оне, које имају најјачи активитет.

2. *Школе Светог Синода¹ или парохијске школе*. Овим школама циљ је: да дају образовање и основну наставу у духу православне хришћанске цркве. Ових парохијских школа има око 40.028 (50,9%); наставника у овим школама има 67.907 (43,9%); а ученика око 1.476.124 (35,1%).

Парохијска школа најстарија је у Русији. Почетак њен је у време када су се племена словенска покрестила (прешла у православље), а то је X век. То је та школа, којом је управљало свештенство, која је одржавана месним средствима, а у којој је народ руски учио читати и писати пуних седам векова. У 1883. години држава одреди помоћ парохијској школи и правилније је организова специјалним законом, који је и цар санкционисао 1884. године. Од то доба ове школе почеше још боље напредовати.

¹ Свети Синод је врховна административна установа руске цркве. Синод има свој Савет, који управља свима школама, које су у ресору Св. Синода.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

3. Школе, које су под управом других министарстава (као војног, спољних послова, финансија, морине и т.д.)

Ових школа има до 1625 (2⁰/₀) са 2624 наставника (1,7⁰/₀) и 77.064 ученика (1,9⁰/₀).

Ако се површина царства руског оцени у 18,704.735,5 квадратних врта,¹ и становника на 130 милиона, — по попису од 1. јануара 1899 године, — онда једна основна школа долази на 237 квадратних врта и на 1652 становника.

Но, ова сразмера представља знатне разлике према пределима. Тако: предели око Тула, Подолска, Москве, Кијева и т. д. највише имају школа, док су азијски предели најређи у школама. У неким од ових школа уче се деца, а у неким младићи. Број ових других школа (у којима се младићи уче) износи до 1785 (а то је 2,3⁰/₀ од целокупног броја).

Узевши у обзир овај број, излази резултат да је настава за младиће слабо развијена у руском царству. Једна околност потврђује горњи закључак. Главни покретач настављања младића јесте војничка служба, а поглавито у коњици и морини. Сваки војник, за време одслужења рока у војсци, добија — ако није имао — техничку обуку и основну наставу. Сваки војнички одред — одељење — може се сматрати као засебна, права школа. Ретко је наћи војника да је потпуно неписмен. У 1898. години рачунало се да има 7.500 одреда војничких, где се учило читати и писати.

Са педагошког гледишта основне школе у руском царству могу се поделити у три групе.

Прва група обухвата *једнокласне школе* истога типа и за вароши и за села.

Оне су најмногобројније. Званична статистика износи да ових школа има 73.896 (т.ј. 96⁰/₀). Са ове многобројности морамо се зауставити на овој врсти школа. Могло би се рећи, да је ова врста школа *најосновнија*, јер се у њој дају *прве поуке*, потребне човеку за живот у друштву. Министарство Просвете 7. фебруара 1897. године утврдило је програм наставе у овим школама. Курс учења у њима траје три године, а школска година траје само 8 месеци. Ученици се деле у три разреда.

Наставни предмети и уобичајено време предавања у седмици означени су у овој табlici:

Веронаука	6 часова
Словенски језик	3 „
Руски језик	8 „
Писање	2 „
Рачуница	5 „

Свега: • 24 часа

¹ Обична врста има 1067 метара.

WWW.UNILIB.SR

Каткад се додаје певање и гимнастика. За време, док наставник ради с једним разредом, друга два разреда раде посао, који им наставник зада. Али овај програм, онакав какав је, није развијен, како у појединостима, тако и у целини.

Настава и образовање врло су различити у овим школама.

Успех зависи од многих погодаба, које често пута нису испуњене, као: од материјалне помоћи, од интелектуалног ступња месне средине, од погодаба за живот, од радљивости и активности васпитачеве, као и од његове способности, и од педагошког надзора.

Тамо, где су ови услови испуњени, поред гореименованих предмета уче се још и: елементи историје, географије и природних наука. Због краткоће трајања учења, резултати у основ. школама слаби су, и поред добре воље и напора наставничких. Курс од три године врло је кратак, да би ученици за то време могли стећи бар најнужнија знања, а нарочито узевши у обзир, да школска година не траје дуже од шест до осам месеци. И не само то, да не могу научити све што је потребно, већ се чешће дешава, те и научено побораве за дуго време школског ферија. Постоје и двокласне школе, које трају пет година, тако зване угледне школе Министарства Просвете; али и оне не исправљају опште стање наставе, јер су многобројне, и својим засебним уређењем издвајају се од осталих.

Било би врло корисно, да се законом допусти оснивање основних школа у извесним местима, нарочито по варошима, са 4, 5, па и 6 година учења, као и у Француској, у којој је — законом од 28. марта 1882. године — основна настава постала обавезном за децу оба пола од 6 до 13 година.

Почетак основне наставе са трајањем од шест година изискивао би концентрички програм, као и онај наш¹ од г. Греарда, који је 1867. године израдио такав програм за париске школе, и који је програм најзад усвојен за све школе у Француској.

Оваким начином, деца која би излазила из школе у трећој или четвртој години, износила би без сумње, истина мања, али потпунија знања из сваког наставног предмета, који је програмом обухваћен. У Француској овим се постижу сјајни резултати.

У толико би то Русији потребније било, где би примена тога донела велико побољшање, а нарочито у варошким школама. У једној држави — као што је Русија — преко је потребно потпуно извести организацију школа (завести курсове за младиће, јавна предавања, установити библиотеке, недељне школе и т.д.), јер се без тога не може ојачати и унапредити народна настава, а нарочито тамо, где постоји школа са једним разредом.

¹ Француски.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Двокласне школе сачињавају другу врсту основне наставе. Таквих школа има до 1881 т.ј. 2,5% од целокупног броја.

Први разред те школе није ништа друго, до засебна школа с једним разредом; други пак разред обично траје две године, а настава се предаје по овом програму:

Предмети:	Број радних часова у недељи	
	4. године	5. године
Веронаука	4 часа	3 часа
Руски језик	8 "	6 "
Рачуница	6 "	6 "
Историја	2 "	3 "
Географија и природна историја	2 "	4 "
Цртање	4 "	4 "

Певање се предаје дневно по пола часа. Учитељ певања обавезан је да образује дечји хор, и да с ученицима пева у цркви.

Трећа врста школе, виша од првих двеју, обухвата школе свих врста са вишим курсом. Најраспрострањенији тип ових школа јесте градска школа. Она је организована законом од 31. маја 1872. године. Потпуни курс учења траје 6 година. За прве две године изучи се почетна настава, као у једнокласним школама; за оне друге четири године сврши се виши курс. Често се дешава, да у овим градским школама има само овај последњи, виши курс, без почетне наставе. Градска потпуна школа може имати 1, 2, 3, 4, и т.д. разреда према броју ученика и наставника.

Ова трећа врста школа — као што се види — различита је по својој примени.

Ево програма такве једне градске школе са три разреда:

Предмети:	Број часова у седмици		
	I. разред	II. разред	III. разред
Веронаука	6	3	2
Читање и писање	8	—	—
Руски и Словенски језик	—	6	4
Аритметика (рачуница)	4	6	5
Основи геометрије (цртање праволинејско и цртање слика)	—	4	6
Историја и географија	—	2	3
Природна историја и физика	—	3	4
Свега часова:	18	24	24

По званичној статистици ове врсте школа има 1106, а то је 1,5% од целокупног броја.

У различитим школама, које ћемо прегледати, допушта се и професионална настава, чији избор зависи од месних потреба. Ови се радови

раде за време одмора, а циљ им је, да се деци практички покаже различност занимања и заната. У томе их обучава наставник, који је често приморан да узме помоћника који зна дотичне, техничке радове. Како се мисли, овим занимањима је нарочити циљ: упознавање различитих грана сеоске економије.

Министар пољопривреде и рударства даје овим школама земљиште, набавља семење и биљке, шаље у томе нарочито спремне наставнике и т. д.

Овим мерама сличне су оне у Француској, где наставници имају нарочито земљиште за обделавање, где им нарочити департамански професори земљорадње доносе разне врсте жита и биљака.

Према службеној статистици, ручни рад и професионално занимање уведени су у 14.246 школа, које је Министарство Просвете подигло, а то ће рећи у 38,5% од целокупног броја школа.

У 7.247 школа уведено је баштованство и градинарство; у 951, пчеларство; у 322, свиларство; у 865, различни занати; у 305, ручни рад по шведској методи; и у 4566 женских школа радови с иглом.

Резултате у овим школама видећемо доцније.

Посећивање школе у Русији није обавезно, изузев у Финландији, у Балтичким покрајинама, у области Козака, Урала и Кубање; али се већ носе мишљу, да изнађу средства, како би установили обавезност наставе. Последица те жеље јесте донесена одлука Земства московског. И ако званична статистика прећуткује доба примања ученика у школу, ми видимо, из различних забележака које су на француском публиковане, да је законски рок за пријем у школу различит према областима. У Москви и Петрограду узимају се у школу деца од 8 година; у Нижњем Новгороду од 7 година; најзад, у Вјањки, године ученика првог разреда варирају између 8 и 9 година.

У години 1898., 78.699 основ. школа посећивало је 4,203.296 ученика, од којих је 3,136.163 мушке; а 1,057.431 женске деце. Излази, да број ученика и ученица износи 3,2% од целокупног броја становништва (један ђак на 30 душа.)

Број ученика износи 4,8% од целокупног броја мушког становништва (један ученик на 20 мушких глава); а број ученица износи 1,6% од целокупног броја женскиња (једна ученица на 60 женских глава).

У Русији су готово све школе мешовите т.ј. оне примају заједно децу обојег пола: и мушку и женску.

1898. године једнокласне школе походило је 2,788.952 ученика и 941.116 девојчица.

Двокласне школе походило је 240.086 ђака, и то: 176.566 мушких, и 63.520 девојчица.

Више основне школе походило је 141.255 ђака, и то: 123.252 мушкараца, и 18.003 девојчице.

По целокупном броју ђака, из ових збирова излази: да је број ученица у двокласним школама већи од броја ученица у једнокласним. Ова се околност објашњава тиме, што се мушкарци, чији су родитељи сиротни, одмах дају на занате, докле девојчице лакше могу продужити своје учење коју годину више.

У вишим основним школама, на против, сразмера броја девојчица знатно опада, што треба приписати оскудици виших основних девојачких школа.

Варошке и среске школе у царевини отворене су само мушкарцима. Девојчице пак не примају се у више градеке школе, сем у округу Кијевском, Подолском и Волхнийском.

Како се мушкарци користе овим правом, да се васпитају и обуче?

Према званичним подацима највећи број ученика градских и сеоских школа остављају школу пре рока, не довршивши је. Рачуна се, да је добро посећивање у школама, где бар половина ђака доврши своје школовање. Кад би се овоме потражио узрок, нашао би се у томе, што то прво није законом уређено; у дивљачким навикама великог броја радника; у рђавом стању већине породица, које нужда гони да се користе сувише раним радом своје деце. Неке су општине, међутим, тражиле да овоме злу доскоче начелом: *да настава буде општа и бесилатна.* (Одлука думе, општинског савета у Нижњем Новгороду 1898. год.)

С друге стране, помоћ од друштава, која је слична нашим школским касама, олакшава посећивање школе, пружајући ученику бар најпрече потребе. Али ових друштава свега има до 111. То је врло мало, кад се узме у вид огромна величина царевине и знатне потребе које треба покрини. Акција ових друштава степњена је и ограничена на врло узак круг.

Наставнички персонал под свима ресорима износи 154.052, према чему у средњу руку један наставник долази на 27 ученика; али ова средина варира због различности школа.

У средњу руку на једног наставника долази број ђака:

У једнокласним сеоским школама	53 ђака
У двокласним „ „	53 „
У једнокласним варошким „	37 „
У двокласним „ „	36 „
У вишим основ. варошким школама	25 „
У школама за младиће	18 „
У недељним школама	12 „

Женски наставнички персонал износи 43,7% од целокупног броја наставника, који су под Министарством Просвете. Женске су наставнице обично у градским једнокласним и двокласним школама, као и у недељним школама, које жене највише и посећују.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

У 1896. години наставнички персонал, који је довршио своје школовање у вишим или средњим, или у педагошким школама, износио је 76% од целокупног броја; 20% били су они, који су били подвргнути специјалном испиту, да би могли постати учитељима; и најзад 4% нису имали никакве дипломе — сведоџбе.

У Русији учитељ може бити свако оно лице, које је свршило курсове јавне наставе, или које је положило нарочити испит за то.

Двојаке су школе, које дају право онима, који их сврше, да постану учитељима. То су: *опште наставне школе* и *специјалне педагошке школе*. У ове последње убрајају се: нормалне школе, семинари, педагошке школе и стални педагошки курсеви спојени са основним школама.

Нормалне су школе установљене у циљу да спремају учитеље за варошке школе. 1898. године било је седам ових нормалних школа и то: у Петрограду, Москви, Казану, Кракову, Одеси, Кијеву и Вилни. Ова нормална школа у Вилни спрема учитеље искључиво за јеврејске школе. Ту се примају младићи после положеног испита по програму варошких школа, а по закону од 1872. године. Учење траје три године.

Ево општег плана:

Предмети:

Број часова у недељи

	I. раз.	II раз.	III раз.	Укупно
Веронаука	2	2	1	5
Руски језик и Словенско читање	5	5	2	12
Рачуница и алгебра	5	4	2	11
Геометрија	2	2	1	5
Историја	3	2	1	6
Географија	2	2	1	5
Природна историја	4	5	1	10
Цртање и писање	5	4	1	10
Педагогика и дидактика	—	2	2	4
Свега часова	28	28	12	68

Овим предметима треба додати и *цвање* два пута недељно, и гимнастику један пут дневно.

Свакој нормалној школи придодата је по једна варошка основна школа, у којој се врше практичка педагошка вежбања. Ту будући учитељи слушају или врше предавања. Има ту и разговора и договарања о лекцијама, које су слушане или предаване. На тим договорима¹ председава директор, а присуствују и професори нормалне школе.

Фотографски снимљена Петроградска нормална школа на практичним вежбањима даје публици врло живу слику. Човека изненађује

¹ То се у нашој Учитељској Школи зове: час критике.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

кад уочи ону сличност, која постоји у уређењу ових руских нормалних школа и француских нормалних школа.

Семинари. Има их 65. Они спремају учитеље за једнокласне и двокласне школе. Кандидати, који су ради учити семинар, морају имати знања да могу предавати у двокласној ссоској школи. Општи је курс учења три године. У опште, у семинарима настава је нижа од оне у нормалним школама. Религија се предаје као и у нормалним, а и педагошка вежбања доста су заступљена, и на њих се обраћа озбиљна пажња.

У *педагошким школама* спремају се младићи за домаће учитеље. Ту се примају деца већином страначка. Настава је мањег обима него у обе врсте претходних школа. Кандидатима ових школа дају се двокласне сеоске школе, које су под ресором Министарства Просвете.

Стални педагошки курсови — што су под управом Св. Синода — спојени су са парохиским двокласним школама, и примају децу из ових школа, који желе постати учитељима. Педагошки курсови постоје и отварају се у местима, где нема семинара, и попуњавају недостатак ових. Ту се дају опште педагошке и методолошке обуке, и имају пространо земљиште за практично пољопривредно вежбање. Настава траје од две до три године.

Учитељице се спремају за свој позив у нормалним школама за женске, у педагошким курсовима, који су спојени са гимназијама и полугимназијама девојачким, којих има до 200 и у оним гимназијама које су спојене са епархијским школама.

Право наставника на педагошким курсовима има свако лице, мушко или женско, које је свршило какву вишу школу, или средњу, спојену са педагошким курсом; али само под условом да држи угледно предавање ради доказа о способности. Најзад, оним лицима, која нису свршила ни вишу, ни средњу школу, нити педагошки курс, доиштено је да полагају испит којим доказују да знају све оно, што се учи у среским школама, и да знају у довољној мери руски језик и аритметику.

По статистици педагошки заводи једва ако дају четвртину наставничкога кадра за отправљање учитељске службе. Остали наставнички кадар сачињавају: или гимназисти, који су напустили школовање, или ученици свештеничких школа, или девојачки интернати, које је установила царица Марија.

Ови заводи избацују годишње око 9000 ученика и ученица, који се посвећују учитељском позиву. По овим подацима јасно се може видети: како се регрутује кадар учитељски у Русији.

Да би народна настава заиста била на добром темељу, треба што више оснивати нормалне школе, са искључиво педагошком обуком, као што је то у Француској већ учињено. Ширење писмености и вредност наставе само се тиме може унапредити. Ово важно и интересно питање

Учитељском кадру не можемо оставити, а да га не посмотримо и са гледишта награђивања (плате).

Највећа цифра, коју Петроград плаћа учитељима мешовитих школа, износи до 600 рубаља. Али, кад се то упореди са Нижњим Новгородом (према извршеном делу о основ. настави од г. Јорданског) види се, да је у Нижњем Новгороду утврђена годишња плата у средњу руку од 250 рубаља. Учитељ веронауке може ту (у Н. Новгороду) примати до 180 рубаља пензије, ако је остарео; учитељ певања добива 75 рубаља, а учитељица женског рада (шивења) 120 рубаља. Ова варош, да би умножила број учитеља, утврдила је један систем давања пензије, сразмерно годинама службе. Чудновата је ствар, да се та пензија издаје некима и онда, кад су у другој служби, и ако примају и ту другу плату.

Додатак на стан одређен је у 50 рубаља. Треба нагласити, да Државни Савет, по предлогу Министра Просвете Н. Р. Богољенова¹ баш сад спрема један марљив закон о пензији учитеља основне наставе у целом царству.

Сума која се у 1898. години потрошила на основне школе у царевини износи око 40,616.149 рубаља.

Овај је новац издават:

1. Из државне касе	8,665.274	рубље или	21,3%
2. Издало Земство	8,940.200	" "	21,8%
3. Сеоске општине	7,290.111	" "	18%
4. Градске општине	5,446.472	" "	13,5%
5. Поједини добротвори	5,057.078	" "	12,2%
6. Од школских такса	2,764.564	" "	6,8%
7. Различити други прилози	2,452.450	" "	6,4%

(Рубља вреди 2,66 динара).

Недостатак за издржавање основ. школа попуњава се школским прирезом који износи 31,2 копјејки на пореску главу. (Копјејка вреди 0,0266 динара).²

Нећемо истраживати како је овај новац распоређен на различите школе, али ће бити вредно сазнати, колика се сума троши на сваку поједину школу, која је под Министарством Просвете, и колико стаје школовање једног ђака тих школа.

Врсте школа:

Издаци

	на једну школу		на једног ђака	
Једнокласне школе	689	руб. 67 коп.	9	руб. 7 коп.
Двокласне школе	2049	" 40 "	15	" 14 "
Више основне школе	5269	" 2 "	37	" 30 "

¹ Он је убијен као министар.

² Или правилније 0,03 динара.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Заузимањивости управе и Земстава треба додати и заузимањивост појединих друштава, која суделује у делу народног просвећивања и образовања.

1898. године било је 193 оваква друштва са 36.200 чланова, и са годишњим буџетом од 441,160.288 копјејки и резервним фондом од 685,077.257 копјејки. 111 ових друштава помагало је ученике, 47 учитеље, а 35 помагало је ширење основне наставе у опште.

Ова друштва 1891. год. имала су 61 завод за општу или професионалну наставу, 37 библиотека и читаоница, 18 књижара за продавање књига и школског материјала, јавних предавања у 7 разних места, 6 посредничких бироа за налажење учитеља, 5 заједничких станова за учитељску децу која се у вароши школују, 3 летње болнице за децу, један педагошки музеј, музеј за природне науке, фотографски атеље, један дућан чаја (чајџиница) који се бесплатно давао, и децју башту (забавиште). У једној беленци о школским колонијама вароши Москве, које су основане око 1887. год. налази се почетак ових установа (забавишта), тако корисних по спротну, кржљаву дечицу. У овој брошури налази се доста обавештења о организацији ових колонија, чији нас покретачи интересују. По примеру старе престонице руске, 18 округа су племенито узели иницијативу и основали школске колоније.

Међу приватним установама за народно образовање нарочито треба истаћи *недељне школе*. Оне су основане у 1860. години, а у циљу општег образовања и васпитања све оне деце, која нису могла походити школу.

Непрестана ревност неколицине апостола ове установе, као и реакција, учинише, те ове школе немајаху успеха. Данас пак, настојавањем пријатеља ових школа, оне су узеле нов правац, много бољи и практичнији.

Према извештајима, који су изложени у дијаграмима I групе, до 1. јануара 1900. год. било је ових школа на 1875, са 89.045 ђака обојег пола.

Овом приликом морамо истаћи име једне добротворке, госпође *Алџескове*, која је у целој Русији позната, као и у својој родној вароши Харкову. Ова је жена узела врло жива учешћа у оснивању и организацији недељних школа. Осећањем захвалности сви јој за то благодаре. Она је лично путовала на изложбу (у Париз), припремивши сама сав онај материјал, којим ће се боље осветлити настава у недељним школама, како за младиће, тако и за слуге, који се такође обучавају у недељним школама.

Где има новчаних средстава, недељне су школе смештене у зградама под кирију узетим; а у оскудици материјалних средстава предавања се врше у другим школским зградама. Наставници су у недељним школама: учитељи, учитељице, професори гимназија, лекари, инжињери, научници. Предавања се држе од 10 часова пре подне до 2 часа по подне. Један

час одређен је искључиво за религијску наставу. У средњу руку, број слушалаца у једној школи износи до 180.

У женским недељним школама још је већи број слушалаца, а ово долази услед тога, што је број женскиња наставница већи од броја мушких наставника. За потврду овога треба додати, да постоји и нарочити педагошки журнал: „Књига за младеж“ коју заједно уређују више наставница недељних школа. Ово је врло важан појав у руској педагошкој књижевности. Овај педагошки журнал илустрован је и енциклопедијски износи потребна знања. Уређује се по концентричном систему и обухвата грађу, која се изучи за три године. Овај журнал врло вешто је удешен према укусу и потребама слушалаца недељних школа и за младеж.

Изложба друштвене економије (руска секција) довољно нам пружа доказа о приватној заузимљивости на подизању и јачању моралног и интелектуалног нивоа у маси народној.

По званичној статистици, друштва умерености имају 23600 активних чланова и помагача из свих сталежа, који распростиру своју акцију и у провинције, где је продају алкохолних пића предузела сама држава, благодарећи заузимљивости г. С. Маркова, главног директора алкохолних монопола у царевини. У 1898. години друштва умерености имала су 1713 продавница чаја и народних гостионица, 747 читаоница и библиотека, 501 дворницу за концерте и јавна предавања, 91 позориште и 138 оркестара. У истој години та друштва приредише 4658 јавних предавања, 602 позоришне представе, 445 великих народних свечаности на отвореном пољу, 438 концерата и вечери са игранком.

Ето, таква су средства употребљена (које је и држава потпомогла) да се сузбије пијанство и развије човечност. Од таквих трудова у садашњости може се човек само дивити онима, који су то дело започели, и желети: да за кратко време велики успех буде награда толикој доброј вољи и толиком пожртвовању.

Видели смо, да је Министарство Просвете подигло 35.637 основних школа. По званичним подацима, 26.893 ове школе својина су вароши и села (75%), а 8744 (25%) смештене су у зградама, које су под кирију узете. У 3083 школе (10,7%), које су у ресору Министарства Просвете, налазе се и станови за децу, нарочито за ону децу из околних села, чије су куће од школе много удаљене, те ученици не би могли одлазити и долазити у школу, а нарочито кад је рђаво време.

Г. Красев, директор школа Вјаћскога округа, публиковао је на француском језику једну брошуру о школама овог округа. Илустрације у овој књизи доприносе, те се јасно може видети и схватити изглед руске школе. Направљена од дрвета, са приземним спратом, сеоска школа има две учионице, собу за учитеља, каткада и кујну, а врло ретко и собу за послужитеља. Сума издатака на једну ову школу у Вјаћском округу износи 694 рубље и 13 копејки. Овим се новцем плаћа: веро-

учитељ, два учитеља, служитељ, набављају се школске књиге за све разреде, огрев и осветљење.

У историском прегледу, који је публиковала Петроградска школска комисија, стоји да издржаваће једне варошке једнокласне школе, у средњу руку, стаје 2.000 рубаља, као што се из изложеног буџета види:

Кирија на локал и огрев	1.000	рубаља
Плата учитељу	600	"
Плата вероучитељу	150	"
Различити издаци	250	"

Свега 2.000 рубаља

Школе, које су смештене у приватним зградама, ни приближно не одговарају хигијенским условима, који су у наше доба, као неопходни, истакнути. Мала просторност учионица чини, те је велика оскудица у светлости и чисту ваздуху. Да би се поправило стање школа и убрзало њихово подизање, допуштено је, царском наредбом од 12. маја 1877. године, бесплатно сечење шуме за грађење школских зграда. Среска и покрајинска земства увидела су, да будућност народне наставе лежи у материјалним приликама, у којима се ученици налазе. Њиховим заузимањем подигнуте су многе, нове школске зграде. Тако нпр.: Московско Земство даје по 1300 новчаних помоћи за зидање једне школе, и чини позајмице, које по некад износе суму од 6.800 динара. Позајмљени новац даје се без интереса, и општине имају 10 година рока за исплату позајмљене суме.

Да би се унапредила настава за *одрасле*, држава и земство основали су 3437 школских библиотека и 3934 читаонице. У самим читаоницама било је 1898. год. по регистру 2.475.063 лица која су тражила и узимала књиге на читање.

У 4.830 јавних локала (где су се држала јавна предавања) држато је 51.844 јавна предавања, а слушалаца је било око 4.786.702. Ови бројеви изгледају невероватни, пошто недостаје довољно обавештења за велики број ових корисних подuzeћа, која ће се тек организовати (боље уредити).

За школски надзор може се рећи, у опште, да зависи од ресора, који се стара о дотичним школама.

Оне школе, што су у ресору Министарства Просвете (једнокласне више основ. школе, угледне једноразредне, или парохијске школе, које се издржавају искључиво из државне благајнице) стоје под надзором месне управе, коју поставља Министар Просвете. У сваком округу има по један директор, коме су придодати инспектори за један или више срезова. Осим тога, у 34 округа, где поједине провинцијске управе и земство оснивају школе, надзор врше, поред директора и инспектора, још срески и окружни школски савети. Овим саветима из почасти председавају поткивачи. Али овакав надзор нема једнообразности, већ је у разним

провинцијама, а особито у Балтичким, врло разнолик. Сасвим се може тврдити, да је свештенички утицај највиши надзор над религијском наставом, а остала настава је под надзором управе.

Надзор у парохијским школама врше епархијски савети, састављени од епархијских инспектора, а постоји и савет Светог Синода.

Пре закључка ових општих гледишта не можемо а да не споменемо и две карте, препоручене од Министарства, а које је израдио г. Фармаковски, у којима је живо представљен интензитет издатака на народну наставу у Русији.

Прва карта показује нам, да број писмених у садашње доба износи 85% у више губернија, а 90% у Јарославској губернији. У другој карти врло су живо представљени напори Министарства Просвете и месних установа за увођење сталног школског приреза у царству; старајући се при том, да се школе подижу на растојању, које ће похођење школе олакшати свој деци. Са овим се већ успело у 11 губернија. Ради се, да се то постигне и у осталим губернијама, и тиме би овај план довршен био.

Досадашњим излагањем дошли смо до јасног закључка: *да се народна настава нагло и у огромној размери шири у Русији, и да школа тамо заиста игра жељену културну улогу, која јој је намењена.*

Довршујући ове ретке морамо нагласити, да је стање школа у Русији *иобољшано*. Ово је потребно нагласити ради уверења о дефинитивном успеху основне наставе у Русији.

Жеље, које ће се у најближој будућности остварити, могу се побројати у пет тачака:

1. Развиће (што јаче) педагошке наставе, отварањем нормалних школа у свима губернијама.
2. Побољшање плата учитељских, што сада јако слаби успех ученички.
3. Повисити године школовања, које ће бити обавезне тамо, где би ова мера била примљена. Увести концентрички програм.
4. Установити касе, из којих би се издржавали сиротни ученици. Овим би се постигло, да већи број деце походи школу.
5. Ширење установа, којима је циљ да ојачају и попуне наставу ученика који су изашли из школе; ширење продужних школа свих врста, као што су: недељни курсови, курс за утврђивање, вечерњи курс, јавна предавања, народне читаонице, техничке школе, библиотеке итд.

Ове мисли нашли смо у брошурама на изложби Париској, а које потврђују и сведоче о ватреној жељи својих аутора: да виде довршено дело народног образовања, које је тако добрим и правилним путем пошло.

С француског **Драг. М. Тосеић**
учитељ.

(Наставиће се)

О П Е Т

БОТАНИКА И РЕФЕРАТ О ЊОЈ

Поводом мога уџбеника из ботанике за више разреде средњих школа дала се прилика господину Јанковићу Богдану да и он нешто каже; после пет година, указала му се згодна прилика те да напише и још један реферат, који је печатан прошле године у Просветном Гласнику. Да бих исправно неистинита представљања у томе реферату, и да бих упознао и референта са оним што дотле није случајно знао, ја сам написао одбрану тога уџбеника; у тој одбрани изложио сам и неколика, и то важнија, обавештења како о самој садржини уџбеника тако и о његовој изради. Ну, са том мојом одбраном уџбеника, реферат није био задовољан. Да би то своје незадовољство и даље разгласио, он је, као вредан човек, засео и написао „Још реч две о ботаници Ж. Ј. Јуришића.“ — Пошто је реферат схватио и разумео да му треба под „реч две“ написати четири пуна листа, ситним слогом сложења, те да се тиме, ко бајаги, одбрани (!) од некаквих неоправданих и безразложних напада, то сам принуђен поново, и ако преко своје воље, одмаздити му, не водећи рачуна о томе, да ли ће мој одговор бити на мањем, већем или толиком истом простору сложен и печатан.

И ако г. Јанковић Богдан на сва уста вели, у својој „реч две,“ да моја обавештења „не сматра ни за довољно важна, ни за довољно озбиљна, те да на њих одговара“ (с. 107), ја ћу се ипак потрудити, да и овом приликом дам неколика и то важнија обавештења, из којих ће и тај мој реферат моћи сазнати оно што је у своме напису обелоданио да не зна, или што је можда случајно неистинито представио.

1. Кад се упореде сва обавештења која сам, поводом злонамерног реферата, изложио у моме одговору,¹ онда се види са каквим је научним истинама снабдевен и са каквом је претходном спремом опремљен био г. Јанковић Богдан онда, кад је изрекао свој суд о томе уџбенику из ботанике, о тој мојој и школској књизи. Да су и непристрасни читаоци то увидели, може посведочити и ово: „Проф. Жив. Ј. Јуришић одштампао је из Прос. Гласника у засебну књигу одговор на реферат, који је пре кратког времена штампан у Просв. Гласнику на његову „Ботанику за више разреде средњих школа,“ коју је он раније израдио по Г. Бонију, и Главни Просветни Савет је одобрио за уџбеник у нашим средњим школама. *Јуришић побија, редом, све замерке, које је реферат учинио његовој књизи.*“²

2. А каква је та моја Ботаника, коју је Главни Просв. Савет одобрио за уџбеник и уврстио је у школске књиге пре него што ју је г. Јанковић и

¹ Види: Ботаника за више разреде средњих школа и реферат о њој. Просветни Гласник за 1902 г.

² Види: „Дело,“ научно књижевни лист, за октобар 1902 г. с 314.

читао,¹ може се видети и из овога: „*Ботаника за више разреде средњих школа* је као ваљана књига за *приоруку* не само *ђацима* него и свима онима ван школе, који желе да се озбиљније и научније поуче о *природи и животу у њој*.... Ко проучи *Јурчишеву Ботанику* добиће јаснији појам о *биљкама* а имаће бољи и јаснији појам и о животињама као живим бићима друге врсте.“²

Г. Борђе Вујаклија, професор, печатао је почетком ове године своју *Ботанику за више разреде средњих школа у Угарској* (Нови Сад, 1903 г.). — На првој страни новосадеке *Ботанике* чита се: „По предлогу проф. Јурчиша узети су у класификацију *фанерогама* нешто промењени називи: коло, *раздељак*, *класа*, *ред*, *племе*, *фамилија*, *род*, *врста*, *јединка*, што је за школу много *згодније*.“³ Г. Ђ. Вујаклија, као професор и писац *учбеника* за *омладину*, у *пространијем* смислу, *ерпску*, *прима*, *усваја* и у своју књигу *уноси*, поред *горњих* назива за поједине *групе* *биљака*, и *моје* *термине* као што су: *муса* (*хранљиви сок*) с. 78; *накоренак* с. 64; *одушка* (*micropyla*) с. 101, 104; *итд.*, *итд.*, о којима г. Јанковић Богдан *говори* с *подсмехом* на 113 страни своје „*реч две*.“ А од 180 *слика*, колико их има у тој *новосадекој* *Ботаници*, *позајмљене* су из *моје* *Ботанике* само 123 *слике*. Кад се те *слике* *прегледају* онда се *види* да је и г. Вујаклија *унео* у своју *Ботанику* *подоста* *градива* из *анатомије* и *физиологије* *биљака*, као што је и у нашем *учбенику*. *Тиме* је, *истина* *посредно*, али и *најбоље* *потврђено* *каква* је та *моја* *Ботаника* за *више* *разреде* *средњих* *школа*.

3. Нигде, апсолутно нигде, *писао* написао у *своје* *одговору*, да је *референт* „*завирио* у *Ван Тигема*“ као што он *неистинито* *представља* на 108 *стр.* Ја сам *наводима* *потврдио*, да је г. Јанковић Богдан *преводио* из *Ван Тигема* *поједине* *замерке* *мојој* *Ботаници* (*види* *под* I. *обавештење* 4, 9 а *нарочито* 10.)⁴ И то, што сам *поређењем* *доказао*, *остаје* *утврђена* *истина*. — Кад *референт* *признаје* да је *донста* „*завирио* у *Ван Тигема*“, *нека* му то и *буде*. *Мени* се *само* *чини*, да *друго* *значи* *завиривати* а *са* *свим* је *друго* *нешто* *знати* или *добро* *научити*, *макар* *из* *ког* му *драгог* *списа*, па *посматрањем* и *проучавањем* то и *утврдити*.

¹ Почетком октобра 1901 г. добијем *посетницу* на којој *пише* од *речи* до *речи* ово: „*Драги* *Жико*, *шаћем* ти *послужитеља* за твоју *Ботанику* за *више* *разреде* а *коју* си ми на *моју* *молбу* *обећао* *дати*. С *поздравом* и *захвалношћу* твој

Bogdan J. Jancovitch
Professeur.“

Г. Јанковић Богдан *добило* је *тек* *почетком* *октобра* од *мене* на *поклон* *Ботанику*, која је *изишла* из *штампе* *још* *првих* *дана* *месеца* *августа* 1901 г.

² М. М. Томић, професор, у „*Градини*“, *књижевном* *листу*, *број* 35 и 36, *стр.* 536.

³ Види: „*Ботаника за више разреде средњих школа*“, *Београд* 1901 г. с. 112—115 и „*Племе у јестаственици*“ у *Просв. Гласнику* за 1902 г.

⁴ *Ботаника за више разреде средњих школа* и *реферат* о *њој*. У *Просв. Гласнику* за 1902 г.

4. „..... своја гледишта не можемо натурали читавцима, пошто су ти читаоци већином људи од струке и у саму ствар, несумњиво, добро посвећени....“ „Водити полемику и на даље по овој ствари илузорно је.“ (с. 107). — Не знам само, ко „натура читавцима своје гледиште,“ ја или мој парник? Ја само обрађујем своју градину. Своје гледиште, своје мишљење никоме не натурам. А задовољан сам, признајем, и са стручном а објективном оценом осталих другова, коју су они још одавна изrekli и већ дали: и о самој књизи као и о западнитој парби, што поред наведенога тврде и неколика писма која о томе имам.

„Човек се учи док је жив.“ Али, признајем, из онога реферата и његове доцуне „још реч две“, нисам ништа научно. Да ли то може, да ли то сме потврдити и противна страна, то нека пресуде сами читаоци. Тако исто нека сами читаоци процене и пресуде, да ли се мој реферат у овој парби служио истином као једином водилом која нас, у сваком озбиљном и научном раду, води напредку.

5. Господин Јанковић Богдан у своме напису „још реч две“ „обраћа пажњу на три ствари“ (с. 107). Али, он под те „три ствари“ није изволео изнети ни један навод из мога одговора нити из Ботанике, те да га пред читавцима побие, као што би ред био, и као што сама ствар, у коју је увучен, захтева. И овде, као и раније у реферату, он на своју руку криш нешто, па онда то, што је сам скришо, напада и обара! Он је на своју руку скришо и све три оне тачке (на 107 с.) на које потом одговара. Радећи тако, он хоће да подметне мени његово неверно и неистинито излагање и представљање појединих ствари, па се чак и жали да „изврћем“ оно што је он тако јасно у своме реферату написао и образложио!! Немојмо тако кроз маглу већ изиђимо на чистину где светли истина, под којом је тако ведро и јасно. Та ено и реферата, који запрема пуних 15 страна, а ено и моје Ботанике и мога одговора, у коме су наведени поједини цитати из г. Јанковићева реферата: све је то сада и пред читавцима, све је то сада и у рукама стручних читалаца, који се поређењем могу лако уверити да ја нисам, у своме одговору, ништа рекао на памет — као што г. Јанковић Богдан има обичај да ради — већ сам само наводио његове речи, његова тврђења, која сам по том, а увек у друштву са читавцем, проверавао и „редом побиао.“ За што и г. Јанковић није тако урадио? Он нигде не наводи, у свом последњем саставу, моје тврђење па да за тим то моје тврђење, као неосновано и безразложно, побие својим оправданим разлогима, већ се, као не знам ко, жали на „извртање, подметање и подвалу!“ Богом дани рецензент није до данас нигде и ничим доказао да му смемо веровати на његову голу реч. На против, он је својим писањем доказао нешто сасвим друго, што ће се видети мало час.

6. Господин Јанковић Богдан у „Још реч две“ склања се од Ботанике за више разреде средњих школа, склања се и од мога одговора на његов реферат, јер ни о садржини те ботанике, ни о садржини тога одговора, не говори више ни подробније нити износи нове а противне разлоге. Склањајући

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИВЛИОТЕКА

се од предмета, ради кога је парбу и започео, он се тако затрчао да сада управо не зна: куда ће пре! Те овамо ће, те онамо ће, па пошто немаде куд, а он ти са Ботанике за више разреде стрча на Ботанику за ниже разреде наших гимназија, па и отуда побеже, и најпосле се заустави у основној школи, и то у француској основној школи! Трчкарајући тако, он је претрчао преко 110, 111, 112 и једног дела 113 стране Просветног Гласника. А то је таман половина целога написа. Због тога само, мораћемо се и ми задржати на томе мало подуже.

„У француским основним школама добијају се друкчија знања из јестаственице него ли што је то у нас. Са веома различном спремом улази једно француско ђаче у најнижу класу једног тамошњег лисеја (*classe de sixième*) која одговара нашем првом разреду гимназије (онда *classe de cinquième* одговора нашем другом разреду гимназије),¹ а са свим друго знање доноси једно наше дете долзећи из основне школе у гимназију“ (с. 110).... „Када француски ђак ступи у *classe de sixième* онда он зна из јестаственице много више од нашег основца, ценећи по уџбеницима, које је раније учио“ (с. 111).... „У француском уџбенику за основну школу: *Leçons de choses sur les végétaux*има за наше ученике нижих разреда гимназија толико новоза, да се не би морало много додавати..... Од куда сада дете наше, које није добило јестаственичког знања у обиму који обухватају ти уџбеници за *classe de huitième*, може учити у I и II р. са успехом по Ботаници, што ју је г. Јуришић тој настави наменио.“ (с. 111).Замислите сада нашег ученика I и II р. гимназије са г. Јуришићевом Ботаником у руци, који није добио она ранија знања у основној школи, што их је један француски ђак морао у гимназију собом донети, замислите, велим, једног таквог нашег дечка, у каквим ће мукама бити са Јуришићевом Ботаником за ниже разреде у руци! Како ће му онако леп уџбеник изгледати тежак и нејасан!“ итд. с. 112.

Господин Јанковић Богдан све то тако „јасно излаже“, да се из свега тога да̄ извести: да он, као и његов спрежник, не зна, или неће навлаш да зна, шта се и у коликом обиму учи из јестаственице, управо из ботанике у нашој основној школи! Ја им на то немам шта да одговорим, јер нећу да их ја и о томе обавештавам. У место мене то ће им умети најбоље казати:

¹ Пре две године, Доктор Л. Адамовић писао је у „Наставнику“: *Eléments de botanique* употребљава се у Француској у петом разреду гимназије!! Дакле наша деца у I разреду уче први пут ботанику и уче одмах оно, што Французи уче тек у петом разреду.... Оно мало ботаничког знања, што попрну деца у основној школи, не рачунам, јер то исто уче и деца других народа у основним школама“ с. 302..... *Eléments de botanique* нису за ниже (а још мање за најниже) разреде, него за више разреде.“ (с. 303 „Наставник“ за 1900 г.).

О тој француској књизи: Основи из ботанике (*Eléments de botanique*) г. Јанковић тврди, да се она употребљава у *classe de cinquième* (с. 111 и 112), у разреду који одговара нашем другом разреду гимназије. Тако је. Ту је ствар г. Јанковић истинито представио, јер је боље познаје него његов спрежник. Тиме је и г. Јанковић потврдио, да су горња тврђења доктора Адамовића била сасвим неистинита.

„Наставни планови и програми за народне школе у Краљевини Србији,“ који не само *тврде* него и наређују да се из ботанике, као гране јестаствене, учи у III разреду основне школе: „Шта бива с биљем у јесен? Градина с воћњаком и ливада. Разговор о домаћим биљкама. Како је у градини и воћњаку зими а како на ливади? Разговор о шуми и шумском дрвећу. Чување од угљене киселине и угљеног оксида. Живот у природи, у пролеће. Радови у градини. Цветање и листање биља. Клијање. О љубичици, кукуреку, јагорчевини и ђурђевку. Ливада, трава. Посматрати како се плодови замећу. Ливада, ливадски поток и његов значај за ливаду. Влага и сунце. Ливада на брду и ливада у реци или потоку.“ А у IV разреду основне школе наши основци уче: „Отровне и неотровне гљиве. Посматрање органског живота у градини, на њиви, на ливади, у бари, у шуми. О градини и поврћу. О воћњаку. О њиви и усевима. О шуми и значају њихову.“ (Наставни планови и програми за народне школе с. 18 и 19).

Ето, о томе свему уче основци у нашој основној школи, о томе свему они доносе и знања кад из основне школе ступе у гимназију. Ко хоће нека овај програм и уџбенике наших основних школа упореди са програмом и садржином француских „знања“ (Leçons de choses) па ће се и тим поређењем уверити, као што сам се и ја још одавна уверио, да и наши основци уче из ботанике доста, уче немалим скоро све оно што и њихови вршњаци уче у француској или којој другој држави европској. Како то уче наши основци у основној школи, и да ли они доиста све то посматрају и науче као што треба и као што ваља, о томе немам намеру да и овде говорим. Јер, овде је главно питање то, да ли и шта уче из ботанике наши ученици док су у основној школи. Из наведеног програма види се, да ученици наше основне школе уче не само познавање оних биљака које се сеју у градини, које се гаје у поврћњаку као поврће, које састављају воћњак, шуму, ливаду, њиву итд., већ да они уче и о клијању, листању и цветању биљака, о заметању плодова па и о гљивама, тим најнесавршенијим биљкама. Кад све то уче наши ученици у основној школи зар онда ти исти ученици, кад ступе у гимназију, не знају или зар не би требало да знају: да биљке имају разне делове, да биљке имају своје органе; зар нису они још у основној школи сазнали да су биљни органи у разних биљака различити, па да су према њима и познате им биљке разноврсне, итд., итд.

Погледајте сада, како је све г. Јанковићево писање о ботаници и њеном учењу у нашој основној школи засновано на непознавању наше основне школе, исто онако као и његовог спрежника у „Наставнику“ за 1900 годину. Па како да се не каже онда, да је г. Јанковићево писање доиста „илузорно“.

Кад се зна програм из ботанике за наше основне школе и за ниже разреде гимназија; кад се зна шта све уче наши ученици из ботанике у основној школи, зар се онда сме онако смело и категорички тврдити: „Ни по нашем програму ни по ученичкој спреми са којом долазе у гимназије, не може г. Јуришићева Ботаника за ниже разреде да одговори настави у нижем

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИВЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

течају код нас“ (с. 112). А кад би се упоредила Зоологија за ниже разреде са том Ботаником за ниже разреде средњих школа, видело би се, да су оне, и по обухваћеном распореду и по унесеном градиву у њих, доста истоветне. А тако и треба да буде, јер су зоологија и ботаника две гране јестаственице. Да је се и на то обазирало, зар би се и онда смело онако одважно тврдити, а да се не огрешо о истину. У осталом то и показује, да мој парник, као и његов спрежник, не радо другује са истином.

7. „Јуришић ми пребацује непознавање програма наших гимназија и француских лицеја“ („Још реч две с. 113“). Да ли је Јанковић Богдан знао програме француских лицеја, најбоље се види када се упореди његов реферат са „реч две“. У реферату тврди: „Дело Боцјево удешавано је за наставу која има *целе године школске да проучава анатомију и физиологију биљака*“ (с. 345 Просв. Гласник за 1902 г.). У „Још реч две“ а после мога одговора, он опет тврди: „*Истина је да се у истом разреду, у којему се учи анатомија и физиологија биљака учи и анатомија и физиологија животиња.*“ (Просв. Гласник за 1903 г. с. 110). То исто потврђује и на стр. 113 кад вели: „у француским средњим школама, а у вишим разредима, заједнички се учи анатомија и физиологија биљака и животиња.“ Из овога поређења са свим се јасно види, да г. Јанковић Богдан није знао онда, када је писао свој реферат: какав је наставни план и програм из ботанике у француским средњим школама. У моме одговору на реферат, одељак IV под а) — ја сам му то доиста казао, али сам га и обавестио о томе његовом незнању, што је, ево сада, и сам признао.

8. „Јуришић често помиње програм и рад би био да ме обеди како га ја не познајем. У колико ја могу бити посвећен у ту велику тајну рекао бих да је програм за ботанику овај“ (с. 109) и под наводницама наводи, али не казује одакле узима, оно што је печатано у књижици: „Наставни планови за средње школе у Краљевини Србији с. 28 и 29.“ То, што је г. Јанковић Богдан навео као програм, није програм, то је само наставни план у коме је истакнуто тежиште саме наставе. Друго је наставни план а са свим је друго опет наставни програм. Ето, чак и о томе морам референта да обавештавам!

Наставни програми нису били никада тајна, бар то они нису били за професоре, јер професори мање више и сами суделују у писању програма. Прави програм, и то, опширан и прегледан програм из ботанике, кад и то мој референт не зна принуђен сам да му овом приликом саопштим, печатан је у Просв. Гласнику за 1902 г. с. 641 и 642. Тај програм не наводим овде једино због његове опширности. Али, кога то интересује, он може према овоме лако наћи тај програм и прочитати га.

Ко прочита тај програм и упореди га са оном постати на 109 и 110 с. Просв. Гласника за 1903 г. видеће да је она доиста потекла из непознавања основних ствари за наше средње школе. Да је референт знао тај програм из ботанике онда, без сумње, не би могао онако којешта писати.

Кад се упореди моја Ботаника са програмом из ботанике (у Просв. Гласнику за 1902 г. с. 641 и 642) онда се види да отпада, као неосновано, све оно што је о програму у „Још реч две“ онако на широко писано; јер је све то излагање био само празан говор који је потекао из непознавања програма. Својим поновним писањем, својим додатком реферату, референт је и сâм потврдио, да му до сада није био познат наставни програм из ботанике за средње школе у Србији. Ја га тиме нисам бедно нити га сада бедим. То његово непознавање програма, пре сам само констатовао, а сада, самим његовим признањем, то и утврђујем.

10. У својем реферату г. Јанковић Богдан тврди: да су цео општи део, увод у систематику (разредба биљака), систематика криптогама и већи део о гимноспермама, чист превод из Бојче-ова дела.“ (Просв. Гласник за 1902 г. стр. 358, у изјави под 2.) — Ја сам у својем одговору, а у одељку под IV, дао мислим довољно обавештења о томе: како је моја Ботаника израђена и за што је стављен онакав натпис на њену корицу. Тамо сам навео неколика места по којима се види да има разлике између Бојчеве и моје књиге не само по распореду градива него и по садржини тога градива. Али референт није ни са тим мојим обавештењем задовољан. Јер после тога мога обавештења, он се у „Још реч две“ поново дотиче питања о изради нашег уџбеника, па вели: „Упоређивао сам Јуришићеву Ботанику са Бојче-овом и ево дајем часну реч,.... нисам био запазио те његове оригиналности у делу, којих у Бојче-а нема. Донста, *после г. Јуришићева одговора ја иотражих та места и у истини их нађох,*“ (Просв. Гласник за 1903 г. с. 113). Али, и после нађених разлика између тих двеју књига, он ипак узвикује: „И зар се по неким уметцима и по две три друкчије слике, од тако минималног значаја и простора, сме казати: „овде има и мојега рада....““ (иста страна). Колико је референт у истини тачан, поуздан, па ако хоћете и доследан, у својем реферату, види се баш по томе, што је пре тврдио да нема мога рада у садашњем уџбенику из ботанике, а сада, после мога одговора, признаје да има и мога рада у тој србијској Ботаници. Из тога се може сазнати: и колика је била његова објективност, и какве је вредности његова „часна реч.“

Завршујући свој говор о изради те моје књиге, г. Јанковић Богдан вели: „Према стању ствари овакав би наслов пре одговарао истини: Гастона Бојче-а Ботаника за више разреде гимназија удесио Ж. Ј. Јуришић“ (Просв. Гласник за 1903 г. с. 114). — Кад се упореди ово са натписом на мојој књизи онда би се могло са свим згодно одговорити: „није стрижено него кошено.“

Поновним писањем о изради моје Ботанике за више разреде средњих школа, г. Јанковић Богдан потврдио је и сâм: да је та моја књига израда а не „превод од речи до речи“, као што је тврдио у реферату (Просв. Гласник за 1902 г. с. 345, 347, 352).

11. У својем одговору: Ботаника и реферат о њој, ја сам, мислим, јасно и објективно показао, какав је био тај реферат. А сада, при завршетку онако заподенуте парбе о уџбенику из ботанике за више разреде средњих школа,

www.cer.rs не само да констатујем него и да утврдим оно, што је господин Јанковић Богдан обелоданио у своме напису „Још реч две“ као допуни његова реферата.

1. У своме напису „Још реч две“ мој парник је признао: да онда, када је писао свој реферат, није знао какав је наставни план и програм за француске средње школе (види моје обавештење под 7).

2. Кад г. Јанковић наводи наставни план у место наставног програма онда он самим тим наводом потврђује, да му није познато: шта је наставни план а шта је наставни програм (види обавештење под 8).

3. Својим писањем о уџбенику из ботанике, г. Јанковић је потврдио да му није познат наставни програм из ботанике за наше средње школе (види моје обавештење под 8). Сем тога, показао нам је да не познаје ни програм из ботанике за наше основне школе, нити зна шта наши основци уче из ботанике у основној школи (види у моме обавештењу под 6).

Основи, на којима је г. Јанковић засновао и написао „Још реч две“, јесу наставни планови и програми. Кад су му ти основи непоуздани, а да су непоуздани види се из тога што су му они били непознати, онда остављам читаоцима да они оцене, какав му је и цео тај напис о Ботаници.

23 фебруара 1903 г.

у Београду.

Жив. Ј. Јуришић.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Синтакса српскога језика за ученике средњих школа са-
ставио *Јанко Лукић*, професор. Пожаревац. Штампано у штампа-
рији Ђорђа Наумовића. 1899. 8^о стр. 269. Цена 3 динара.

(СВРШЕТАК)

Судећи по примерима, рачуна писац у § 36. у именице, што значе
време, поименце ове: година, месец, недеља, дан, ноћ итд. Ну
време могу означавати и друге именице, које иначе не казују време,
као: „живот, рат, свет, пут и др. и ове не спомиње (на пр.:
„Носио га целога живота.“ „Витешки свега бечкога рата воје-
ваше.“ „Е да би вам добро било овог света и онога.“ „Не надах
се овог пута томе.“) Из ових се примера види, да именица у гене-
тиву показује не само време, кад што бива, него и време, за које
што бива.

Кад се у § 37. каже: „Датив показује: 1., даљи (индиректни)
предмет, на којем се врши радња глаголка,“ онда имамо пред собом
управо исту одредбу, која је исказана о 2., 3., 4. и 6. падежу с пред-
логом и без предлога у § 11. 1. Зар није писац оназио нелогичност у
тој одредби? Кад се дативом казује даљи предмет, онда он стоји према
радњи у неком даљем односу, т.ј. може бележити или лице, које у
радњи суделује, или кога се тиче оно, што је исказано у прироку. Су-
деловање пак и тичање није исто, што и вршење радње на нечем. До
душе вели и писац (под 2.), да показује датив, и лице, које учествује у
некој радњи или догађају (датив удеоичког лица)“ и ми, читајући даље,
уверили смо се, да ће тај његов датив удеоичког лица произвести чи-
таву револуцију у досадашњој науци о дативу. Јер је писац у § 39.
ставио под општи натпис „б.) Датив удеоичког лица“ (der beteiligten
Person) све дативе, који су у досадашњим синтаксама носили заједнички
натпис „Датив интереса“ или „Датив ближег интереса“ (т.ј. датив лица,
које се интересује оним, што значи прирок — Dativ der theilnehmenden

Person). У § 38. ставио је натпис „*Dativ као даљи (индиректни) предмет*“, а досадашње синтаксе износиле су дативе овога §-а једне као удеоничке (*der beteiligten Person*), друге као неправога објекта. Све су, дакле, досадашње синтаксе по мишљењу г. Лукића училе наопако. Ну као што је г. Лукић својим дубоким знањем немачкога језика обрао бостан, доказујући, да латинска заменица *quis? quid?* има плурал с тога што се немачка замен. *weg? was?* мења као *der, das*, тако је прошао и овде, не разликујући немачко *beteiligt* од *theilnehmend*, па је дотерао догле, да му његов наук о дативу вреди онолико, колико вреде „*удеоничке*“ књижице упокојених укошних друштава.

У § 42,1. није довољно казати, да стоји инструментал уз глаголе: „*а.) за кретање и оне глаголе, који имају значење кретања, било прелазне било непрелазне.*“ Јер име у инструменталу уз једне може означавати само оруђе за вршење неке радње, уз друге бележиће оруђе не само као помоћну ствар за вршење неке радње, него баш као предмет (објекат), којим овлађује глаголска енергија. У групу ових глагола спадају и глаголи под б.). О овој служби инструментала као објекта дужан је био писац говорити, тим пре, што је у § 11,1. истакао инструментал као објекат, до душе с погрешним примерима (в. нашу напомену к § 11.). Кад разгледамо примере за тачку а.) налазимо међу њима само један за прави инструментал (т.ј. за оруђе): „*Соко перјем лети, а не месом* (не: Соко лети перјем, цитати морају бити верни). Погрешан је пример: „*Јоште путник туда ногом лако* (инструм. за начин) *ходи.*“ У свима осталим примерима инструментал је објекат, а о њему у правилима ни помена нема.

Тачка 2. гласи: (*Орудни шести идеже стоји уз глаголе*): 2.) „*све прелазне било радне било трине, кад уз њих стоји оруђе којим се врши радња.*“ Шта је писац мислио, нишући ову тачку, Бог ће га свети знати. Ми у њој не видимо ништа друго, окретали је на десно или на лево, него опет тачку а., само што у њој иде све на оно познато: „*Иде мудро, проговара лудо.*“ Као што смо већ напред видели, да има г. Лукић обичај казати у правилу једно, а у примерима излази нешто сасвим друго, не остаје нам ништа друго, него разгледати примере. Ну и ту стане памет, јер њих има од сваке руке. У њима именице у инструменталу значе:

1. оруђе (тачка а.): „*Другу војску бритком сабљом сече.*“ „*Пише се руком и пером.*“

2. предмет (објекат): „*Он се меће глогињом, а ђевојка трњином.*“ „*Баишћу се зеленом јабуком.*“ „*Потезе се буздованом Марко.*“ „*Другом се ожени.*“ „*Говориће новијим језицима.*“

3. грађу: „*Лепшим ћу те даривати даром.*“ „*Чистим ћу те сребром потковати.*“ „*Па га слуге рујним вином слуге.*“ „*Ранили их тугом и невољом.*“ „*Чим ћемо се оденути?*“

WWW.UNILIB.R4. последњу радњу: „Кад врба грожефем роди, суви јавор јабукама“.

5. предмет заклетве: „На их куми Богом великијем.“ „Братимим те Богом истинијем.“ „Богом сестри млад момак“.

6. логички субјекат (instr. energicus): „Стијешњени врагом и ђаволом.“ „Који су освећени Богом оцем и одржани Исусом Христом“.

Овако ређање примера имало би места у књизи за вежбање у чланку зарад понављања напред изучених инструментала, али не у синтакси, која мора говорити о сваком посебице.

Кад је г. Лукић сместио у тачку 2. разнолике одблеске инструментала под правило, које се подудара с тачком а., а у ову улази и тачка б. могао је просто сабрати $a + b + v + g + d = a$ и квит посао, и ми бисмо из те једне тачке знали толико исто о одблесцима инструментала, колико и из читаве те гомиле тачака, т.ј. ништа.

У § 42, 2. наводи се за instr. causae примери, у којима се налазе ови инструментали:

1., instr. energicus: „Народ ускупи осветом“.

2., instr. obiectivus: „Не брините се душом својом.“ „Сад се више ничим не старајте.“ „Ти не мисли храном ни господством.“

3., instr. respectus: „Будите задовољни својом платом.“ „И божејом довољан сам судбом.“ „Не бит' вољан душом својом“.

4., instr. comitativus: „Буздован несрећом ковачевом прсне.“ „Срећом га његовом онај дан затворе“.

У § 42,5, б. погрешно наводи писац у примерима (од 11—20) предикативни инструментал за потврду свога правила о инструменталу за начин. (О томе опширније говори наша напомена уз § 10,1. Нап. 1.).

У § 43,1. вели писац: „Шести падеж за место и простор показује простор или место на коме се врши кретање.“ Кретање се може вршити „у простору“ а не „на простору.“ С тога треба стилизацију тога правила удесити овако: „..... показује простор, у коме се, или место, на коме се врши кретање.“

У „Напомени“ вели писац: „Прилози широм и крајем су облици шестога падежа јединине.“ Први (широм) зацело је прилог, други (крајем) може бити и просекутивни инстр. од именице, „крај“ (Иди крајем!) или предлог (као у наведеном примеру: „Иде војска крајем Таре ладне“, в. и § 48,12.).

У правилу (§ 43, 2): „Речи, што значе време, стоје у шестом падежу на питање када? и показују време, кад се врши глаголска радња“ — било би и тачније и по саму стилизацију боље казати: „..... и показују време, за које се или у ком се врши глаголска радња.“

У „напомени“ треба поред „који пут“ ставити и питање „колико пута“ (на пр. Као што је људима одређено једном умријети“.).

О одељку „падежи с предлозима“ може се рећи, да је обрадом бољи од одељка „падежи без предлога.“ А био би још бољи да је остао

www.uznackaziv, какав је у Дивковића. Не би на одмет било да је писац у приступу казао коју о рекцији предлога, и да је скренуо пажњу на њихово стварно и пренесено значење. У стварном значењу (а то је баш баква, од које се мора полазити у науци о предлозима) може име у падежу с предлогом показивати место или правац; у пренесеном или мисленом значењу показују имена у падежима с предлозима најпре време и то тачније од падежа без предлога, јер бележе у времену почетак, правац, трајање и крај. После временског односа долазе тек остали. Од тога правца скренуо је писац, не знамо из ког разлога, само код предлога „ван“ (§ 48,3.), где је пренесено значење ставио пре стварног. У овом последњем значењу, т.ј. за место, употребљава се обично сложени предлог „изван“ (дакле: У двору *и* изван њега (не ван њега) многи народ искипи се). За овај случај вели писац, да предлог „ван“ показује „одвајање;“ ну из горњег и осталих примера види се, да му је значење друкчије, наиме да радња не заузима места, што значи име у генетиву с тим предлогом. — У примеру за предлог „дно“ изостављено је „у тамници“ (Не под земљом ту да стојиш у тамници, ну дно пакла). — У одредби за предлог „до“ (§ 48,7.) има таутологије: „до показује а.) место, до кога се простире кретање или место, које се кретањем достиже.“ Друга је половина ближа од прве правога значењу. Боља је одредба Дивковићева, јер је простија и приступнија (в. § 176.): *гљеџ и genitivu pokazuje ono, na kraju čega ima svršetak kakvomu primicanju ili dopiranju.*“ Време (тачка д.) требало је тачно одредити додатком „које ће доћи“ (Да дођу и до године). Код предлога *ду ж* (§ 48, 8.) треба место „неког предмета“ ставити „онога, што значи реч у генетиву.“ Што се тиче предлога због (§ 48, 9) и ради (§ 48, 24.) не би било с горега да се истакла разлика у њиховој узрочности. — Незгодно је тумачење предлога крај (§ 48, 12): *„крај показује место које је са стране неког предмета и то у близини.“* (У Дивковића стоји: *„гљеџ и genitivu pokazuje ono, na kraju čega što biva, i to na kraju sa strane“*). — Тачка к.) у предлога од (§ 48, 16.) излишна је, јер спада у тачку ж.) за каквоћу. Незгодно је а тешко се домислити, шта би значиле ове речи о значењу предлога око (§ 48, 17. а.): *„око показује спољашњу страну неког места или предмет, који се опкољава нечим или је већ опкољен и стоји на питање где? и куда?“* Из свију се примера види, да име у генетиву с предлогом „око“ показује оно, чему је са сваке стране место, по којем се што миче (в. Дивковић § 183. Живановић стр. 64. а.). — Уз предлог осим (§ 48, 18.) требало је ставити у заграде и друге му облике (осем, сем, освен, освем). Значење *одвајања* није тачно (в. горе ван). Тако исто треба додати предлогу пре (§ 48, 21.) и облик прије и поређен пређе, тим пре, што у примерима долази само прије. — Рђаво је протумачено чело ногу (§ 48, 27.) Чело главе значи заиста више главе, али чело

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

ногу не значи више ногу већ ниже ногу („Видје два анђела гдје сједе један чело главе, а један чело ногу, гдје бјеше лежало тијело Исусово.“ О предлогу „н“ вели писац (§ 49, а.): „*Трећи надеж стоји с предлогом к и показује: а.) уз глаголе кретања или уз глаголе, који имају значење кретања, правац, намеру и крај глаголекој радњи.*“ Да ли ово одговара ономе, што обећава г. Лукић у говору: „*Трудио сам се, да правила буду кратка и јасна!*“ Ево, што вели Дивковић (§ 167): „*ријец у дативу показује оно, чему се што примиће или је само окренуто.*“ То је кратко и јасно и одговара свима примерима. У „Напомени“ тврди писац: „*У свима овим случајевима долази и сам трећи надеж.*“ Молимо г. Лукића, да овај оглед учини с примерима из тачке б.) „Љубав к народу.“ „Тако ми пријатне биле молитве ка Господу Богу!“ Са свим је неумесна одредба: „*Предлог кроз показује в.) узрок,* и ако се за њену потврду наводе примери: „*Свађа кроз јаглук.*“ „*Тешко оному човјеку, кроз којег долази саблазан.*“ „*И сломи врат кроз своју луду главу.*“ Овакво правило и овакви примери могу само навести ученика на погрешан пут. У Даничићевој „Синтакси“ има свега осам примера за тај случај, и то је већ довољан разлог, да се овака употреба предлога „кроз“ не уноси у школску књигу. Од ових осам примера четири су из народних песама, три из књижевног језика и један из народних пословица. Остављајући на страну примере из књижевног језика, можемо ли и смемо ли тврдити, да варваризам није могао продрети у народне умотворине? Хоћемо ли и смемо ли тврдити, да је овака употреба предлога „кроз“ чисто народна за то, што је Вук написао: „Тешко оном човјеку, кроз кога долази саблазан!“ Мат. 18, 7. Зар за Вука не вреди оно: „*Ergate humanum est.*“ Али Вук није био из кола оних, који за оправдање својих погрешака траже неукe адвокате. И ако није био срећан да по Фрајндовим коментарима и преводима чује тумачење бесмртних класика на Великим Школама, знао је ипак боље но господа класичари оно Хорацијево: „*Ridetur, chorda qui semper oberrat eadem,*“ те је своју нехотичну погрешку поправио на другоме месту, које гласи: „*Није могуће да не дођу саблазни; али тешко ономе с кога долазе.*“ Лук. 17, 1.

У одредби (§ 50, 2.) „Предлог мимо показује б.): у пренесеном значењу *поређење,*“ боље би било ставити „неподударане“ место „поређење“ („Постао неваљао мимо све остале људе.“) и у одредби предлога „уз“ (§ 50, 4.) под б., „место мировања“ заменити изразом „место бављења“ (Да ми будеш ђевер уз ђевојку.“ „Неверати седи уз колено.“¹

¹ У § 63. Нап. цитат гласи овако: „Невјера ти уз колено седи.“ У оригиналу стоји: „Невјера ти сједи уз колено“.

Мислимо да се из онога, што смо казали о предлозима с генетивом, с дативом и с акузативом јасно види, да су објашњења појединих одблесака главних предложних значења исказана таквим језиком, да ученику готово ништа не објашњују. Жалити је само, што је писац, задржавши лепо Дивковићев распоред, невештим прекрајањем његових правила оштетио овај иначе ваљан одељак. Али пре но што пређемо на други одељак, да кажемо још неколико речи о предлогу „у“. По нашем мишљењу не би на одмет било, да је писац проговорио коју о постајању тога предлога; јер предлог „у“ с генетивом постао је од предлога „оу“, те се пореклом разликује од предлога „у“ с акузативом и локативом, који је постао од предл. „къ“. Оба су предлога прави предлози, а ипак се предлог „у“ не спомиње у групи правих предлога у § 47, 3.

Прелазећи на одељак „Употреба врста речи“ морамо унапред рећи, да се у њему ређе појављује пишчева самосталност; с тога ће и бити мање наших напомена, којима се да како не може побити вредност онога, што је без икакве повреде пренесено из других књига, а нарочито из Дивковићевих, у ову. Најпре да видимо оно што би се могло променити или допунити, затим оно, што би се лепо из школеке књиге могло изоставити, као мало потребно, па и сувишно.

У § 63. не свиђа нам се, што је писац окрњеној Wilomitzer-овој (§ 7.) одредби именице: „Das Substantiv benennt einen Gegenstand (ein lebendes Wesen oder Sache)“ дометнуо завршетак из Живановићеве одредбе (стр. 5, 1): „значи носиоца својства“, и на тај начин склонио своју: „Именица је име предмету и казује носиоца својства.“ Шта је именица, тачно и јасно казује прва половина те одредбе (Именица је име предмету); јер реч „предмет“ обухвата и жива бића и ствари. Чим се првој половини дометне друга („и казује носиоца својства“), веже се појам „предмет“ само за лица, а сва се остала жива бића и ствари искључују, те постаје одредба непотпуна. Ако је Живановић казао: „значи носиоца својства“, учинио је то с тога, што у чл. 1. (стр. 5.) употређује супстантив с адјективом, који се по значењу разликују тим, што супстантив значи носиоца својства, а адјектив само својство или каквоћу (мудар = својство; мудрац = носилац својства).

Испрцино говори се у § 64. о броју именица, а о особинама у њиховом роду нема ни помена; на пр. о роду именица с наставком -а, које значе чељаде мушкога рода; о роду аугментатива с наставком -ина, изведених од именица мушког рода; о прелажењу из једнога рода у други у именица с наставком -ъ пете врсте; о роду именице „вече“.

У § 69. упуђује писац на § 4, 2. Нап. 1., која гласи: „Придев обичан и глаголски као прирок (!? треба прирково име) стоји у неодређеном облику, а у одређеном само онда, ако придев нема неодређеног облика: „Бог је добар. Он је дивљи.“ Из овога излази, да се придев у неодређеном облику употребљава као предикатив само онда, кад је

споном привезан за субјекат. Као што се види, правило је непотпуно; јер у номиналном облику стоји придев као предикатив и онда, кад је привезан за објекат (на пр. Честита би њега учинио), затим у дативу с инфинитивом (Боље је и рађену него посве убијену, т.ј. бити); напослетку употребљава се номинални облик придева, кад је он предикативни атрибут („Ко жив дочека.“ „Мислиш ли ме мртва пожалити, пожали ме док сам у животу.)

У § 76, 1. Нап. стоји: „Средњи род „једно“ употребљава се, кад се број казује од прилике (Дошао је с једно сто људи),“ а не спомиње се, да се средњи род „једно“ у сези с „друго“ употребљава, кад је привезан за именице мушкога или женскога рода, а не гледа се толико на род (на пр.: „Једно Турчин од бијела Служа, а друго је Поповићу Драшко.“ „Однесоше и мајку и ћерцу, укопаше једно до другога“.)

Нов проналазак, којим г. Лукић обара досадашње правило о промени именица сред. рода с основом на *-er*, имамо у § 76, 2.

Дивковић вели (Sint. § 19.): Brojevi dva, oba, obadva, tri i četiri u nom. ili u akuzativu imaju predmet, koji se broji i imenski predikat, ako su muškoga ili srednjega roda, u dualu, a glagolski predikat u pluralu“.

Лукић прекраја по своме начину, да буде правило кратко и јасно (§ 76, 2.): „Бројеви два (оба, обадва), три и четири имају двојину, и то:

а.) кад су у 1. и 4. падежу имају свој бројни (!?) предмет и природно име у двојини (дуалу), ако су **мушкога** рода, а у множини (илуралу), ако су **женскога** и **средњег** (!!??) рода. Глаголски прирок и спона остају у множини.“ Пример за средњи род гласи: „Три (четири) пилета су заклана.“ По Лукићу стоји дакле облик „пилета“ у множини. Нема сумње, да ће нам г. Лукић доказати, да се правилна множина „пилета“ сачувала, кад је говор о закланим пилићима, ако ли је говор о живим, да се место правилне множине „пилета“ употребљава збирна именица „пилад“ или облик множине „пилићи“ од пилић, који се у једн. не говори.

У § 77, 1. стоји: „Збирни се бројеви употребљавају, кад се не гледа на род.“ Овде се зацело може казати, да је правило кратко; кому није јасно, нека га склопи боље по примерима. Имати пред собом тачно изражена правила Дивковића (§ 24.) и Живановића (стр. 15, 3.), а написати којешта, то је за осуду. Ништа није било лакше, него склопити јасна и прегледна правила за употребу збирних бројевница у овом случају, а најлакше је било преписати на пр. Живановићев чл. 3. стр. 15., кад је преписивање туђих радова и иначе практиковано у овој књизи, а поглавито у одељку о значењу врста и облика речи.

Ако је поменуто правило нејасно са своје краткоће, неразговорно је опет правило § 80 због своје дужине. Правило без примера износи

13 врсти, у Дивковића и с примерима 7 врсти, у Живановића 6 врсти, а да је у њих јасно, не треба да говоримо.

Кад се у § 82, а.) изређали толики „краћи (неакцентовани — енклитични)“ облици личних заменица, зашто су изостављени: „џ, се, си (в. Нап. 2, 3.)? У осталом не верујемо, да су баш сви ти облици „краћи“ и „енклитични.“ Ако узмемо на ум „Нап. 1.“: „Уз предлоге могу стајати и краћи облици, и то само 4. падеж јединице,“ видимо, да је пишчево набрајање непотпуно, и да је требало навести и „њ“ и „се“: али је опет нетачно казано, да су облици ме, те, се, њ и „краћи“ и „енклитични.“ Ако их ставимо напореда с дужим облицима мене—ме, тебе—те, себе—се, њега (и њ’га)—њ, као што се то обично ради у граматицама, онда изгледају ме, те, се, њ заиста краћи од мене, тебе, себе, њега; али настаје питање, јесу ли ти краћи облици постали од оних дужих скраћивањем? Одговор гласи: нису! Јер они сами, такви какви су (ме, те, се, њ), првобитно су били прави акузативи, па је тек доцније узајмичном заменом и генетив мене, тебе, себе, њега почео долазити место правога акузатива, и обрнуто, овај акузатив место правога генетива. Ако се сме говорити о скраћивању, оно се може тицати само генетива (т.ј. да место мене дође мен’, или ме итд.), а никако и акузатива. А да израз „енклитичан“ не значи исто, што и „краћи“, види се и по облицима их, им, који такође нису постали скраћивањем од њих, њим, него су, баш обрнуто, због предлога ови облици постали од оних. Што се тиче краћега облика си (в. Нап. 2, 3.), могао је писац о њему и не говорити, јер је редак и говори се где што у Срему и Славонији.

У чланку о показној заменици *и, ја, је* (§ 82, д.) требало је истаћи, да она означаје лице или ствар као познату, па из овога извести њено употребљавање у сложеној промени придева, који показују не само какво него и које је лице или ствар, којој се придевају. А не би на одмет било, кад би се поменуло, да у том случају показна заменица јџ врши службу артикула. Кад су најпосле у другој половини тога чланка, која говори о речима, што „не добивају те заменице“, споменуте под 3., присвојне заменице, могле се у првој половини навести бар оне придевне заменице, које се у номин. синг. не говоре без наставка „и“ (в. нашу напомену к § 12, 1. Нап. 2.).

§ 83. преписан је из Дивковића, у почетку (а., б.) мало самосталније, а да се Власи не досете, узети су примери за замен. „твој“ и „њен“ из Живановића, а за замен. „наш“ и „ваш“ писац је Дивковићев пример: „Ваши играју, а наши ридају“, прекројио, те гласи „Ваши се веселе а наши плачу“ (и имају за шта, кад виде, како им њихов синак касаш синтаксу). Чланак б., о замен. „се“ и „свој“ (§ 84.) сасвим је неразговоран. Како треба да изгледа правило удешено за школу, могао је видети у Живановића стр. 17. и у Дивковића §§ 43—44. — О присвојној заменици „чиј“ нема ни трага. Тако исто изостала је употреба

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

инструментала чим — тим за означање времена, и што — то у поређењу.

§ 90. дотле је добар, док га нису задесили јади због пишчеве самосталности.

Дивковић вели (Реџ. § 37.): „Тако је п. пр. у реченици: „Otkako је svijet postanuо — глагол postati samostalan, јер се њим каже све, што се о субјекту svijet мисли, а у реченици „они postanu велика gospoda“ — глагол postati је nesamostalan, јер глагол postanu није довољан за предикат, него му је dodano gospoda“.

Лукић вели: „Тако је у реченици; „Otkako је свијет постануо — глагол постати потпуно и самосталан, јер се њим казује све, што се мисли о предмету „свијет“, а у реченици: „Они постану велика господа“ — глагол постати је непотпуно и несамосталан, јер није за себе потпуно прирок, већ је прирок (!!??) реч господа.“

У § 93. стоји: „Пасивни глаголи показују да се на граматичком подмету, који није ништа друго него скривен подмет активнога глагола у активној реченици, врши глаголска радња, која долази од другог подмета (логичког).“ Сам г. Лукић осетио је, да је његово правило неподесно за школу, па хотећи по свој прилици казати, да подмет уз пасивне глаголе трпи радњу, која од другог на њега прелази, у ком се случају истури предмет активне реченице као главни члан (подмет) пасивне реченице, завршио је овај чланак „Напоменом“: „Пасив се употребљава онда, кад се предмет истиче више него подмет.“ Ну њој недостаје онет прецизности: јер кад се предмет истиче више него подмет, не мора се баш за то употребити пасив. Такво се истицање може извршити простом инверзијом реченичних чланова, у ком случају излази предмет напред (као у примерима: „Књиге гледа, грозне сузе рони.“ — „Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце од јунака.“)

Прецизности његових правила смета уопште њихово скриљивање; јер ако два, три пица, чијим се делима г. Лукић служио, протумаче језиковну појаву подједнако, али мало друкчијим речима, слепи он све њихове исказе у своме правилу. Да ово нису празне речи, ево примера:

Одредба за аорист гласи у Живановића (стр. 86, а.): „Аорист значи тренутну радњу у прошлости“, а у Дивковића: „Аорист показује прошлу насталу радњу“. Од њих скрипо је Лукић ову: „Пређашње време вршено показује прошлу тренутну (насталу) радњу“ — и да буде још јаснија, додаје овај прилепак (коме не знамо извора): „а употребљава се за казивање таквих прошлих радњи, које су у прошлости настале.“ Још у старом веку размисљали су људи о раду учитељском и постављали неке норме, које се и данас често наводе у педагогијским списима, а међу њима и ову: „Non multa, sed multum,“ а наш синтактичар ради баш обрнуто: „Non multum, sed multa.“ По свој прилици мисли он, да правила, скриљена на овај начин, казују све до ситнице, па се тим на-

www.цирком скрпљавања служи поглавито при тумачењу временских значења. Тако је своје правило (§ 102, 2. а) скршио од ових одредаба:

Новаковић (чл. 125. IV. изд.): „Аорист показује, како ће се оно, што се у будућности очекује, поуздано догодити.“

Живановић (стр. 86, в.): „Аорист замењује будуће време, кад се хоће да покаже, да ће се радња занета догодити.“

Дивковић (Sint. § 288): „Što će se sad dogoditi, prikazuje se dakle kao već prošlo.“

Лукић: „Пређашње свршено време замењује а.) будуће време, кад се хоће да покаже, да ће се радња поуздано догодити: оно што ће се догодити, узима се као да се већ догодило и казује се аористом.“

Али се писцу учинило, да правило 1. и 2. а.) не казују све тачно, те домаће као тачку б.) Мусићев гномички аорист и опет није задовољан, па додаје још тачку в.) о аористу као заменику презента свршених глагола, а овај је опет заменик футура ексактног. (Ово последње изгледа нам као она слика у чл. „Рена“ у буквару за основну школу.) Обе су тачке б.) и в.) тако испреплетане, да се у њиховом лабиринту не би могао наћи ни најоштроумнији ученик.

Ми признајемо, да је ово још нераскрчено поље српске синтаксе, које очекују вештих руку, а то нису руке г. Лукића, које су пре подобне, да и овај с муком подигнути синтактични виноградић претворе у парлог. Да је г. Лукић као „класичар“ узео на ум, шта значи сама реч аористос (= неодређено време), био би нашао, да је аорист у грчком језику сачувао значење неодређенога времена у индикативу само у гномичком аористу, и да у осталим начинима и у номиналним облицима и другога значења нема. Полазећи с овога гледишта и користећи се Мусићевим радом, могао је у две тачке, од којих би друга имала два подраздела, исказати све, о чем онако на широко прича. Кад то није умео, боље би било, да је, као и друге граматике, задржао само тачке 1. и 2. а.) Јер оно, што се говори у тачкама б.) и в.) може се подвести под 1. и 2. а.) То доказује и сам г. Лукић, наводећи пример „Ако пођох, нагледах се јада“ и за тачку 2. а.) и в. Има ли какве разлике у значењу аориста у примеру (тачка а.): „Ко се за вешала родио, не утопи се“ — и у примеру (тачка б.): „Ко се дима не надими, он се огња не нагрија“; или у примеру (тачка а.): „Што рекох, (= рекнем будем рекао), не одрекох (= нећу одрећи),“ и у примеру (тачка в.): „Ако заиех (= запнем, будем запео) стрјеле моје, устрелићу тебе Јанко.“ Из овога се види, да су поред тачке 2. а.) остале две (б. и в.) излишне. Не обзирајући се на тај ваљар у правилима, морамо осудити овај чланак и због примера. Зар су за школску омладину примери, у којима се износе разна љубавна „прикљученија“, као: „Чуј, драгане, отидох за другога, за другога за живота твога.“ „Ако сестра сјутра не иће поћи, како ћу ти онда одговорити? Ако а' ми је не кте дати мајка, ја ћу Мару на силу

www.vukobit.rs — (Овај два пута): „Ако пођох, нагледах се јада, ак' не пођем, неку виђет' драге: хоћу поћи, да неку ни доћи.“ Па ипак је дошао од своје крчмарице, али кукајући: „Авај мене до Бога милога, фе погибох јутрос пред механом.“

Како је чланак о аористу вашарски започет, тако је и довршен.

Правило о замени имперфекта аористом гласи у Дивковића (Sint. § 229.): „Kad se vrijeme izrijeком каже, onda aorist rado zamjenjuje imperfekt.“ Г. Лукић хоће прецизније правило, па вели (§ 102, 2. д.): „Пређашње свршено време замењује: д.) пређашње нествршено време (имперфекат), и то, кад је време одређено бројевима.“ На такву поправку навели су га примери „путоваше тридесет конака“; „ту тамаова три године дана“. Где су му биле очи, кад је преписивао овај пример: „Ваздан пушке препуцаше.“ Има ли и у њему време одређено бројевима?

У завршетној напомени каже се: „И аорист глагола бити може каткад заменити имперфекат,“ а у примеру: „Онде га с радошћу узеше у лађу: и одмах лађа би (= била је) на земљи“ — објашњава се аорист „би“ перфектом „била је“. На сваком кораку показује г. Лукић, да му недостаје оних својстава, које се изискују од писца школског уџбеника.

У § 104, 1., у коме се наставља познато већ скриљивање правила, каже се: „Такав се перфекат назива садашње прошло време (презентски или логички перфекат — perfectum praesens или logicum).“ Из овога излази, да је све једно, кажемо ли perf. praesens или logicum. Наше је пак мишљење, да није pf. praesens исто што и logicum; јер pf. praesens показује стање у садашњости као последицу свршене радње, а pf. logicum износи суђење о свршеној радњи с гледишта садашњости.

Одредба давнопрошлог времена (§ 105) носи обележје непоузданости. Прва половина њена, и ако није сасвим прецизна, вреди за апсолутно употребљавање тога времена, друга пак половина, којом је хтео писац тачније објаснити прву, вреди за релативно употребљавање. Две сасвим различне функције стојити у једну немогућно је. Што се тиче нашега израза „и ако није сасвим прецизна“, молимо писца, да зарад своје одредбе: *Давнопрошло време показује у прошлости свршену радњу* — прочита прву реченицу у библији: „У почетку створи Бог небо и земљу“ а то је било зацело у прошлости (пре векова), а ипак не стоји у њој plqpf. већ аорист. Ми бисмо казали: „Плуквам-перфекат показује стање у прошлости као последицу свршене радње“ — („Веће сам се од болести предигао био“. „Сви се Богу беху обрнули.“) Испореди pf. дошао сам = ту сам; plqpf. бејаш дошао = бејаш ту; pf. стао сам = стојим; plqpf. био сам стао = стајаш. —

Између § 106. и 107. налазе се *Б. Начини (Modi)*. По писцу имамо ове начине: 1., *заповедни начин (императив)*, 2., *погодбени начин (кондиционал)* и 3., *неодређени начин (инфинитив)*). Има ли какву вред-

ност, нишчево писање о „*verbum finitum*“ (§ 98. Нап.) и о инфинитиву (§ 115.), кад после свега тога увршћује инфинитив у начине? По свој прилици откомандова писац инфинитив у регименту начина за то што се он у српским граматикама зове „неодређени начин“. А где му је остао индикатив (одређени начин)? Начина има зацело три, али не као што писац наводи, већ: 1.) индикатив (одређени начин), 2.) кондиционал (погодбени начин) и 3.) императив (заповедни начин). Глагол у облицима ових начина зове се *verbum finitum*, а у инфинитиву и у осталим глаголско-именским облицима зове се *verbum infinitum*.

У Туромановој синтакси (§ 257. V. изд.) стоји: „Уз објективни инфинитив предикативно име стоји у номинативу.“ У Лукићевој (§ 117. 2. Нап. 1.): „Уз објективни инфинитив природно име стоји у номинативу: „Нико не може пре смрти срећан бити.“ Може ли придев као природно име, привезано за субјекат, стајати у ком другом падежу сем номинатива (в. § 4, 2. стр. 7.)? Ако је хтео истаћи разлику између ове напомене и напомене 2. уз субјективни инфинитив (§ 117, 1. Нап. 2.), онда је опет на погрешном путу. Јер је и тамо требало објаснити, да предикатив, привезан за субјекат, стоји у номинативу, а не додавати „или (ређе) у дативу“, с тога што је предикатив у *dat. c. inf.* привезан за дативни објекат, који може бити изреком казан или се подразумева, (на пр.: „Није добро човеку саму бити.“ (Али: „Није добро, да је човек сам“). „Боље је (т.ј. човеку, ратнику) и рађену него по све убијену бити“.) Како је у § 4, 2. и § 5, 2. изнето све о слагању придева као предикатива с подметом, то су обе поменуће напомене у § 117, 1. и 2. сасвим излишне. А била би излишна и напомена о предикативу у дативу, да је г. Лукић у § 40, 4. казао, за шта је он привезан.

У § 119. могао је писац, као што то има у Новаковића (чл. 696.), казати коју о употребљавању глаголских прилога и о њиховој служби у реченици. Тако би њихове одредбе (у §§ 120. и 121.) биле краће и јасније; али то баш није хтео писац, јер би онда парадирале у простом Дивковићевом копорану.

Може ли методика одобрити, што г. Лукић у својим одредбама спомиње споредне темпоралне, компаративне, каузалне, кондиционалне и концесивне реченице и њихово скраћивање, кад о свем том ученик до сада ништа није чуо, а учиће то тек у §§ 145—174. Колико су тим одредбе поменутих облика изгубиле од потребне им јасности, може се ласно увидети, ако их испоредимо с одредбама других писаца. Тако гласи на пр. одредба прилога времена садашњег:

У Новаковића (чл. 696): „Глаголски прилог времена садашњег показује да радња, која се њиме каже, бива у једно време с радњом из главне реченице, и да је трајна.“

www.unilib.rs Дивковића (§ 258.): „Glagolski prislov sadašnjosti pokazuje radnju trajnu, koja biva u jedno vrijeme kad i glavne izreke, a imaju ga samo glagoli imperfektivni;“

У Лукића (§ 120.): „Глаголски прилог садашњег времена замењује споредну темиоралну, компаративну са као да и да не, каузалну, кондиционалну и концесивну реченицу и показује нествршену радњу, која бива у исто време кад и радња главне реченице, а имају га само нествршени (имперфективни) глаголи. Споредна се реченица може само онда скраћити, ако је подмет главне и споредне реченице исти.“

Ако изоставимо имена споредних реченица и завршетак о скраћивању споредних реченица (а тому није овде места, већ у науци о сложеним реченицама), онда имамо пред очима преписану Дивковићеву одредбу.

Шта се његова наука о компаративним реченицама са „да не“ тиче нека не мисли г. Лукић, да мора сваки примати за непобитну истину оно, што он каже, и ако и не докаже. Веома се vara, ако мисли, да је своју тврдњу доказао тим, што наводи примере за своје компаративне реченице, као: „Он ње не слушајући узјаше на свога коња“. „Она је шила не знајући ни сама куда.“ „Али он њу не слушајући пође у некакав град.“ „Царева кћи онда открије своје лице и не сећајући се своје белеге.“ Овим је само доказао, да се није умео користовати оним, што су напреднији синтактичари изнели. Наук о сложеним реченицама је и у школским требницима тако лепо и прегледно обрађен, да се морамо чудити, како је могао писац и у овом и у § 166. изједначити чисто модалне реченице с компаративнима; јер њему „модалне“ значи исто што и „компаративне¹⁾“. Кад у простој реченици лучимо прикову одредбу за начин од одредбе за поређење, морамо и њихове заменике споредне реченице модалне (за начин) разликовати од реченица компаративних (за поређење). Реченице, које писац наводи, и које смо исписали, нису компаративне већ модалне, а такве се скраћене реченице могу растворити у развијене споредне реченице свезом „да не“ или „а да не“ а могу се растворити и начином приређивања свезом „а“; на пр. одредбу за начин „без мога знања“ можемо исказати приређеном реченицом: „а ја за то нисам знао“, или споредном реченицом: „а да ја за то и не знам“ или скраћеном реченицом: „а ја за то и не знајући“. Да се сетимо оне накараде „без да“, која је превод немачкога „ohne dass“ и потискује нашу свезу „да не, а да не“, био би уз њу у немачким синтаксама нашао и свезу „indem“ и у исти мах и то, да се њима почињу „Modale Adverbialsätze.“ Све ово вреди и за тачку в. у § 121.

¹ в. § 166 натпис: Поредне (модалне или компаративне) реченице.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILBAS атрибутну употребу глаголескога прилога садашњег времена наведени су у § 120, 3. поред „врнућ, држећ, могућ, текућа (вода) будућ и“ и примери: „носећа и смрдећ,“ о којима се не може рећи, да су онако исто раширени као првих пет: јер сам писац износи у заградама, да се „носећа = трудна говори у Хрватској, а смрдећ = смрдљив у Дубровнику, дакле да су провинцијализми. Кад је већ узео ова два, зашто није поменуо и реч „теглећи, а, е,“ које има у Вукову речнику, и то не као провинцијализам.

За придевну употребу радног глаголеског придева (§ 124, 3.) наводе се посебице „врео и зрео“, други се налазе у примерима, ну међу њима нема: „смео, изнемогао, труп и остали“, који се за цело често употребљавају.

У чланку о прилозима (§ 126.) могло би се додати још ово:

У одељку о императиву, у ком је писац изнео изврени монографски прилог Брозов (в. Rad Jugoslav. Akademije LXXVI. стр. 1—69), спомиње се у (§ 110, Нап.) и прилог „на“, који је, како вели Миклошић (Vergl. Gramm. IV. 383 и 11.) постао од заменице, па би га требало уврстити у тачку 1.

Уз прилоге изведене од глагола (тачка 5.) требало је казати „с одређеним обликом“ и навести „буди“ или „буд“ и „нека.“

У § 127, 3. не би на одмет било, да је писац објасни постанак неодређеног значења заменица и прилога: неко, некакав, некако, некад, негде, некуда итд. У старословенском језику те се речи не пишу са „не“ већ са „нѣ“: нѣкто, нѣкаковъ, нѣкако итд. и ово је нѣ постало сливањем из не вѣ не scitur, дакле нѣкто = не вѣ кто не scitur quis = aliquis.

У § 141 не ваља одредба: „Кад ушитне реченице не зависе ни од које речи, онда се оне зову независне (директне) ушитне реченице.“ Према тој одредби биле би зависне ушитне реченице оне, које зависе ма од које речи, а то неће допустити ни сам писац (в. § 159.).

У § 142. требало је распоредити ушитне реченице по непознатим реченичним члановима, па показати, како се они траже.

У § 143. стоји: „Све реченице, кад се веома нагласе, постају ушитним.“ Ако то писац говори од збиље, онда нема музикалнога слуха.

Налик на ово правило је и тачка 1. у § 146.: „Просте независне реченице могу се саставити у сложну реченицу на два начина: 1.) без свега (асиндетон): просто ређањем.“ Према томе изиђе из ових простих реченица: „Сунце греје.“ „Бог види.“ „Ружа је лепа.“ — ако их саставимо, сложена приређена реченица: „Сунце греје, Бог види, ружа је лепа.“ Начином асиндетским могу се просте независне реченице саставити у једну целину само онда, ако их мисао веже; на пр.: „Неста вина, нестало разговора.“ „Страшно риче запад ветар, тресак млати бор и раст.“

Као што се из овога последњег правила види, отпочет је и одсек о сложеним реченицама погрешно. Да после свега, што смо казали, улазимо у његово разматрање, држимо да није потребно. Узгред смо указали на нетачности у њему, и казаћемо, ако устреба, други пут више. Није нам жао утрошенога труда и времена, јер нисмо ради, да нас коре немаром према недостацима у књигама од науке, књигама школским. Ако смо се латили тога посла, нисмо то чинили у намери, да кудимо пишчев рад, већ да савесно послужимо науци и школи.

Признајемо, да је ова „Синтакса“ заиста садржином обилатија од свих готово досадашњих синтакса за школу писаних, и потрудили смо се, да покажемо и докажемо, на који је начин постала тако обилатом. Али баш то, што је тако обилата — остављајући на страну њену слабу обраду — може бити за школску књигу рђаво; јер многа њена мање знатна и употребом скучена правила могу бити опасна у рукама невешта наставника или мало школована читаоца. Да не бисмо говор отезали помињемо само параграфе, и то: § 6, 9. Нап.; § 50, 1. б. предлога „кроз“; § 55, 1. Нап. 2. предл. „међу“; § 63. Нап.; § 64, 1. б. Нап.; § 64. 1. д. Нап. 2.; § 65, б.) и в.) што би се све (на још и друге ствари) могло без штете изоставити из књиге, за школу писане.

Многа се правила, исказана на једноме месту, понављају од речи до речи на другоме месту, па се тим не само увеличава обим књиге, него се и скреће пажња читаочева с предмета, о ком се говори. Где се укаже потреба поменути такво правило, довољно је упутити на тај параграф, у коме се о њему говорило. Ми овде примера ради износимо нека од тих поновљених правила, међући у заграде параграф, у ком се исто правило од речи до речи доцније понавља: § 6, 2. б. Нап. 1. (§ 82, а. Нап. 4.); § 7, 9. Нап. (§ 117., 1. Нап. 1.); § 12, 3. Нап. (§ 85.); § 40, 4. (§ 117, 1. Нап. 2.); § 100, 3. Нап. 1. (§ 106. Нап. 1.); § 100 3. Нап. 2. (§ 106. 1 и § 118, 4. Нап. 4.); § 104, 1. Нап. 3. (§ 122. 2. а. Нап.); § 105. Нап. (§ 122, 2. б. Нап.); § 114. (§ 170.); § 119, 4. Нап. 4. (§ 124, 2.) итд.

Терминологија ове „Синтаксе“ не може нас задовољити. Писац не само што не пази на разлику синтактичких термина, него се и удаљава од уобичајене терминологије у граматичици у опште. Не пази, на пр. на разлику између „прирока“ и „прирокова имена,“ између „одредбе“ и „допуне.“ Избацује у § 9. уобичајени термин „додатак“, зовући споредне реченичне чланове „синтактичним одредбама“, па после свуда употребљава термин „додатак“. Акузативни објекат крсти разним именима, као: „прави,“ „непосредни,“ „ближи“ и „директни“ објекат. Место „вештаствене“ (именице) пише „градивне.“ „Компаратив“ је у њега „први поређен придев“ (место први ред поређења), а „суперлатив“ „други поређен придев“ (место други ред поређења).

www.unilib.rs Несећаан је и у избору термина, кад има да бира између више њих.

Тако зове он савезну заменицу „што“ (§ 12.) и неодређене заменице „што, што год, нешто“ (§ 87.) *личним* заменицама. Овде бира из опште поделе заменица на „личне“ или „именичке“ баш онај најнеподеснији назив. Ми бисмо у тој подели задржали само назив „именичке“ и никако не бисмо ставили још „или личне;“ јер заменице: „што, нешто, ништа, евашта, којешта“ не замењују „лица“ већ „ствари,“ док се заменице: „ја, ти, он, ми, ви, ко, неко, нико, свако, којеко“ говоре само за „лица.“ Имена лицима и стварима су „именице“ а не „лица,“ с тога ваља за заменице, које замењују именице, само назив „именичке,“ а никако и „личне.“ Кад се у посебној подели заменица на: личне, присвојне, показне, упитне, савезне (односне) и неодређене наводе као *личне* само: ја, ти, он, ми, ви и повратна себе, а све остале горе поменуте личне (именичке) заменице улазе у категорију „упитних, савезних и неодређених“, онда се овим ствара у ђака, који се и иначе држе оне посебне поделе, само забуна.

Нема ти јаднијег детета у српској синтакси од атрибута, који је прави полибаитист. Не сме нам бити за чудо, ако једнога дана чујемо, да је убоги атрибут поднео молбу министарству унутрашњих послова, да му оно утврди презиме, кад му српска просвета непрестано надева нова имена, и то горе од горега. Једни га зову додатак: „придевни,“ други „описни,“ трећи „спојени,“ четврти „прости“ итд. Додатак „придевни“ одговара најбоље оној служби, коју атрибут врши, а ипак се нико на њ не осврће, него сви јуре за оним безначајним именом „прост“ па и г. Лукић. Што би нам шкодило, кад се и многи други граматички термини сковали, да место „придевни додатак“ прихватимо за атрибут несковану реч „придевак“ (в. Вуков речник) поред сличних граматичких, термина, као „наставак“ „дометак“ и „предметак.“ Онда би и „прости и проширени придевак“ (прости и проширени атрибут), о коме говоре све напредније словенске граматике, имао своје значење у синтакси. Тако бисмо имали у овим примерима *просте* атрибуте: „То не била два бора зелена, ни међ њима танковрха јела: већ то била два брата рођена, међу њима сестрица Јелница.“ — „Леп је зоре осмејак, леп је дана огрејак.“ „Лети као муха без главе;“ а *проширене* атрибуте у овим примерима: „Дође момче црна ока на коњицу лака скока.“ „Тужан је јавк из околине, громак је одзив гласа твог, тврда је мишца српскога сина, свете су патње рода мог.“

Кад смо се већ дотакали неподесних термина за атрибут, сетимо се још већег јадника од атрибута, који се зове „број.“ Док је атрибут, који врши само једну службу у граматици, обасут свакојаким надимцима, неће се нико смиловати на „број,“ да му бар још једно име

наде. Звала се газдарица му „аритметика“ или „граматика“, свака га зивка само „број.“ Да је бар женскога рода, могло би се о њему рећи, гледајући његове разне службе, да је ein Mädchen für Alles. У аритметици игра бар улогу каваљера, али у граматички је прави покућар. Сад се њиме бележи име врсти (numeral), сад граматички numeral (једнина и множина). Вечито чујемо: „Синтакса је логика језика.“ Тешко нама, ако ову нашу логику стане претресати неки логичар у „Полицијском Гласнику“, па изнесе на видик ону логичку дефиницију броја: „Број је име броју,“ и ако тому дода још све, што наше синтаксе казују о броју, као: „Бројем се показује колико има чега на броју или где је што по броју на реду.“ Ово није из Лукићеве синтаксе, али и у њој читамо (§ 75.): „Бројеви казују не само број предмета, већ и њихов ред у бројању.“ Још 1890 год. изнео је П. Ђорђевић у „Коду,“ да је незгодно речју „број“ бележити и име врсти (numeral) и граматички numeral (једнину и множину); за име врсти Дивковић вели „бројно име.“ Ова је реч незгодна и с тога, што се, кад њу употребимо, не разликује име врсте речи од онога што значи сама врста (као кад бисмо на пр. речју „лице“ звали личне заменице). С тога би према речима „именица“ и „заменица“ могла бити начињена и реч *бројница* или *бројевница* за име речи, која именује количину или број. Јамачно је сваком наставнику српскога или и кога другога језика доста посла задавала двосмисленост ове речи број. До душе овај су термин „бројевница“ прихватиле немачке граматике за наше средње школе, али у српским граматикама иде све по старом. Ту лепу и корисну новину не видимо ни у Лукићевој „Синтакси“, али видимо, да је у своје крило примила и којештарије, као ону напомену у § 7, 9., коју још од речи до речи понавља у § 117, 1. Нап. 1.

И она имена падежа (као: именитељни, родитељни итд.) нисмо заменили згоднијима, већ смо их натоварили на леђа оном граматичком покућару „броју,“ па их зовемо 1., 2., 3. итд. падеж. Ну како је у једним српским граматикама инструментал 6. и локатив 7. падеж а у другим обрнуто, шта смо створили него нову забуну. Збрисавши имена падежа, која су служила као обележје бар главних њихових функција, доконали смо се бројева, па бројећи онако по нашински, дошли смо с падежима до банкрота.

Такав немар према српском језику, који је и иначе привременим програмом до зла бога уназађен, за осуду је. Изгледа, да смо се зажелели онога доба „кад се мислило — по замућеним појмима о језику и о државном праву — да у свима другим наукама ваља научне распре да расправља сама наука, а у филологији треба сва питања у распри да прекине државна власт постављеним државним законима.¹

¹ Бошковић: Скуп. списи II. стр. 83.

Да не бисмо говор отезали, прећи ћемо још на неке мане у терминологији у Лукићевој синтакси, овога пута на латинске термине.

Г. Лукић зове „збирне бројеве“ *дистрибутивним* место *коллективним*. Латинске бројевнице „singuli, bini, terni итд.“ су дистрибутивне (распоредне), али таквих бројевница нема у српском језику, већ се описују предлогом „по“ са простим бројевницама: по један, по два, по три итд.

Г. Лукић пише генитив (genitivus) место генетив (genetivus) држећи се г. Туромана, који је на нашу замерку, да погрешно пише у својој латинској граматици genitivus, место genetivus, изнео као аргумент противу нас Ellendt-Seuffert-ову граматику, па нам довикнуо: „Тако пише грамматика, која је доживела 36. издање.“ Тек што је ово пустио у свет, изиђе 37. издање поменуте књиге и у њему свуда „genetivus.“ Ну г. Туроман издаје исте године други плагијат „Грчку граматику“ и не обзирући се на Каегі-ев оригинал, у коме стоји свуда „генетив“ и настављајући полемику против нас у предговору те књиге, вели: „И у грчкој и у латинској граматици својој употребљавам ја традиционални облик genitivus — генитив.“ Своју полемику завршује у својој академској мудрости лудим „вицом“, како не говоримо: „интелигенција“ већ „интелигенција.“ Та „интелигенција“, коју смо овакву примили из францускога, а не из латинскога језика, приморава нас, да г. Туромана и г. Лукића запитамо, зашто пишу „генерал“ а не „генирал“, кад је та реч баш истога порекла, кога је и генетив?“

Тако исто угледа се г. Лукић на г. Туромана у мењању речи: „презенс, презенса, презенсу итд.“ И то је ваљда традиционално? Само је та традиција сувише кратка века, јер се датира тек од постанка Туроманове школе. Кад смо усвојили научни термин „презент“, мењаћемо га правилно као у латинском: „praesent-is — презента, praesent-i презенту итд.“

Треба рећи коју нарочито о примерима, у књизи употребљеним. У ову су синтаксу унесени поглавито примери из Новаковићеве, Дивковићеве и Живановићеве синтаксе и из Ђорђевићевих прилога за српску синтаксу. Лепо стоји, што су речи, ради којих су примери узети, штампане проређеним словима. Похвално је и то, што их је писац понављало више тачно и верно наводио (у колико је верност могућна, кад се не узима из самих извора). Али му не служи на част, што није брижљиво пазно, да уз поједина правила дођу баш они који треба. Гдекоја су правила остала без примера, а има и тога, да за какво знатно правило дођу само 1–2 примера, а за мање знатна по више. Има и таквих примера, који нису за школу.

Показани садржај и начин израде ове „Синтаксе српскога језика“ ослобађају ме од дужности, да на крају свега говора сводим свој суд о

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.BE

вој као о књизи школској. Г. Лукићу стоји слободно, да обара оно, што сам овде навео. Само му напомињем ове Вукове речи (op. cit. стр. 126): „Што се год буде више врцао и копрцао против онога мога суда, он ће се све више заплетати, као пиле у кучине, и све ће више истину онијех мојих ријечи сам доказивати; јер ја оно нити сам казао у љутини, нити коме за инат или за љубав, него сам најприје добро испекао, па онда рекао мислећи, да је боље казати и мање, него више, само да остане истина за свагда.“

23. нов. 1902. у Београду.

В. Малина.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Б Е Л Е Ш К Е

БЕЛЕШКЕ ИЗ НАУКЕ И ПРОСВЕТНИ ЗАПИСИ

Женске гимназије у Русији. — У Русији има данас 11 девојачких гимназија, а њима ће се ускоро придружити и дванаеста, којој је у најновије време у Петрограду темељ ударен. Наставни су предмети ово: руски језик и литература, веронаука, француски и немачки језик, математика, географија, физика и космографија, педагогика, хигијена, основна знања из медицине, краснорис, цртање, ручни радови, певање и играње; даље, као необавезни предмети: енглески, латински и музика. На челу сваког оваког завода стоји по један главни управитељ и један инспектор за наставу, као и једна управитељица, која има да води старање о одржању реда и о школској хигијени, и која у одсуству директора председава на седницама. Под њом су надзорнице појединих разреда. Школарина износи 80—100 рубаља (240—300 динара) годишње, али паравно да има и известан број бесплатних места. При свакој је гимназији постављена по једна докторка, која нема само да предаје медицину и хигијену, већ која на првом месту има да води старање о здрављу ученица. Овој уредби има се захвалити, што су руске девојачке гимназије биле до сада поштеђене потпуно од заразних болести.

*

Рускиње лекари. — На петроградском Универзитету промовирано је недавно за лекаре 120 младих кандидаткиња медицине. С овим чином руском женскињу је опет, након петнаестогодишње забране, отворен пут за медицинску праксу.

*

Женскиње у државној служби. — Једне берлинске новине допеле су ту скоро вест, да берлинска општина намерава створити места за варошке библиотекарке. За народне библиотеке и читаонице неће се тражити више научно образовање, док међутим за будуће помоћнице варошких библиотека тражиће се нарочита виша спрема из старих језика, тако да за ова места могу бити биране само оне женскиње, које су добиле сведочанство о зрелости за Универзитет и које су се неко време бавиле академским штудијама.

WWW.UNILIB.RU берлинској школи за библиотекарке, која се налази у јужном делу Берлина, под управом професора Д-р Хотингера, извршен је пре кратког времена тромесечни испит. Пред већим бројем слушалаца, господе и дама, који с интересовањем прате ову ствар, међу којима беху и стручне особе, као: н. пр. директор одсека Краљ. Библиотеке професор др. Швенке и госпођица Бона Пајзер, библиотекарка у Читаоници друштва за етичку културу, показаше осам младих дама шта су научиле за четврт године из своје струке. Било је интересно слушати каква се стручна спрема од њих тражи. Осим знатног знања из језика, особито из латинског и елемената грчког и новијих језика, на првом месту обрађена је пажња на то да свака дама знаде и практично шта треба учинити да се самостално заснује једна народна библиотека, како да се уреди и да се њоме управља, а с друге стране опет да буде способна да послужи као спремна, употребљива помоћница на научним библиотекама.

Данас већ више није оскудица у таквим дамама које се баве академским штудијама; њихов број све се више увећава. На немачким универзитетима је уписано у овогодишњем зимском течају укупно 1180 женскиња и то: у Берлину 552, Бреслави 114, Бону 113, Лајпцигу 67, Штрасбургу 66, Вирцбургу 58, Кенигсбергу 51, Гетингену 48, Халу 43, Хајделбергу 42, Минхену 33, Гисену 19, Марбургу 19, Фрајбургу 17, Јени 16, Киљу 13, Ерлангену 10 и Тибингену 3. На Универзитетима у Грајфсвалду, Минстеру и Роштоку нема дакле за сада ниједне женскиње.

Ко у осталом мисли, да су женскиње са докторском титулом најаве саввим новијег времена, тај се јако vara. Још у 1730 год. добила је у Италији Лаура Баси медицинску докторску титулу, а у години 1754 задобила је докторат на медицинском факултету на Универзитету у Халу свештеничка жена Доротеја Христијанија Еркслебен, рођена Лепорин. То је у оно време изазвало наравно велику сензацију и одушевило једног професора толико да јој је спевао чак и једну оду, која је врло рђаво испала и ако је била у најбољој намери спевана.

Међутим, много што шта се и на овом пољу изменило и побољшало, што бележимо са задовољством. У Холандској је нека госпођица Кремер предложила да се и женама допусти да смеју предиковати са предикаоница. Два професора теологије, у исто време и чланови Синода, д-р Оферхаус са Универзитета у Лајдену и д-р Канегитер са Универзитета у Утрехту, потпомогли су ову молбу и предложили Синоду да донесе одлуку, да се и жене пусте на предикаоницу. Овај је предлог истина био одбачен, али само са 10 против 9 гласова, дакле са једним јединим гласом већине!

У Русији су много предусретљивији према женскињу што ваља нарочито констатовати. Тако је сада царско техничко друштво отворило за женскиње курс за изучавање грађевинарства. Рок курсова оних, који ће се налазити при вештачко-стручњачким класама за жене, одређен је на две године дана; у чих могу ступати женскиње које имају гимназијску спрему. Колико је тиме отворено широко поље женскињу!

Па и на још једном пољу, на пољу зубног лекарства, могу жене успешно да делају. У Лајпцигу је — први пут у Краљевини Саксонској — једна жена задобила титулу зубног лекара. То је била госпођица Флора Бонди, родом из Мајнца, која је с добрим успехом положила испит за зубног лекара.

И тако се одваљује камен по камен од оне препреке која се била испречила испред женског покрета. Одважно и истрајно корачају напред оне што крче пута овом женском покрету; њих прате жеље и захвалност свију оних, којима је на срцу женско благостање и право женино.

Ископавања у некадашњој Етрурији. — Особито драгоцени резултати

постигнути су приликом ископавања на развалинама етрурске вароши *Ферентинума* код Витербо-а. Нађене су потпуно очуване мермерне статуе Муза, у природној величини, један диван Ерос (рад грчки), много драгоцених фрагмената, међу њима глава једне Венере и једног Сатира, једна спомен-табла за Германикову ћерку Јулију и грдна множина шарених мермерних плоча из старог позоришта. Због тога се живо и даље ради на овим ископавањима, како овде тако и на другим местима у околини Витербо-а.

*

Гробови од осам хиљада година. — Како енглески лист *Nature* јавља, *д-р Elliot Smith*, професор анатомије на Каирској медицинској школи, испитивао је у Гирзи, у Горњем Мисиру, где је *д-р Рајенер* ископао за калифорнијски универзитет једно гробљиште, ту пронађене људске остатке. Гробови обухватају време од осам хиљада година и садрже лешеве из најстаријих преисториских периода на све до доцнијег континског доба, тако да се може говорити о гробовима којима је готово девет хиљада година. Заступљене су првих петнаест и осамнаеста династија, као и доба Птолемеја. *Nature* не јавља ништа да ли су у њима нађени и какви споменици уметности или културно-историски. Сувота ваздуха и земљишта, као и брижљивост сахрањивања одржали су људске остатке овде тако добро да су се очували не само нокти, коса и жиле, већ и мишићи и нерви, и ако се не каже из кога су времена ти остаци. *Др. Смит* је у много случајева нашао још и možдану масу; а као сасвим чудноват случај обележава овај енглески научни лист то како су се у очима могла констатовати још сочива као и велики трбушни нерв. По свој прилици да ће научним проналасцима одговарати и културно-историски.

*

Ново о Диогену. — Аустриски испитивач папируса *д-р Карло Весели* нашао је, у једном бечком папирусу, нове изреке књићара Диогена. Завијуктак је, како изгледа, из доба Помпејева, и преостало је од њега још неколико стубаца, од чести доста добро очуваних. На овим пожутелим листовима налазимо важне новине, као нпр.: причу о Диогену и стражарима, о Диогену у берберници, о Диогену са штапом, о Диогену и Менандру, итд. Цео завијуктак мора да је некада имао на три стотине таквих малих прича.

*

Један примерак тако зване Малерми-Библије. — Једна антикварница у Берлину продала је недавно за Енглеску један примерак трећег издања тако зв. Малерми-Библије за 5000 марака. Прво издање ове Библије изишло је у Млецима 1490 год.; од ње су неколики екземплари познати, док су од оног издања од 1493 г. позната до сада само два примерка, који су пронађени тек 1900 г. и, што је најчудније, оба готово једновремено. Један се примерак налази у Берлину а други у Паризу. Овај примерак пак што је сад продат нема пет листова у регистру. Велику вредност овога дела чине дивни дрворези, вих 441 на броју, који се почешће разликују од оних из оба прва издања. Слике имају већим делом монограм „b“, и пређашњи библиографи мислили су, према томе, да су ове цртеже сликали Белини, Буонконсиљно ди Мараскалко и најзад Сацдро Ботичели. Према новијим истраживањима, монограм овај није монограм ниједног сликара већ дрворешчев. Професор Тола

www је први указао на то, да су 110 дрвореза из Келнске Библије од 1480 и нирнбершке од 1483 год. послужили као подлога овом талијанском издању, а Липман је извео и показао како је се талијански уметник умео вешто послужити овим немачким цртежима.

*

Барберинијева библиотека. — Чувена Барберинијева библиотека, коју је папа пре неког времена купио за пола милиона, пренета је сада из палате Барберинијеве у Ватикан. Пренос је извршен у пломбираним сандуцима а пазило се да се преноси оним редом како су и стајале у библиотеци, и пренос је трајао две недеље. Библиотека, коју је основао између 1635 и 1640 год. кардинал Франц Барберини, синовац папе Урбана VIII, а коју је доцније обогатио кардинал Антон Барберини, садржи 50.000 свезака штампаних списа и 8000 рукописа, као и архив с регестима Урбана VIII на пергаменту у дивној изради, и заузимала је у палати Барбериновој једну велику и три мале сале. И дивни рафови прешли су такође у својину Ватикана.

*

Насељеност Кине. — О броју становника небескога царства нису постојали досада никакви тачни подаци, већ се он само приближно оцењивао. Да би се прикупила позната ратна оштета, коју Кина има да даје силама, требало је пребројати становништво и овоме је послу приступљено, па је, пре краткога времена, и довршен. Резултат је у више погледа интересан и изненађује нас. Док је, наиме, по најновијим оценама, број становника износио само до 350 милијуна, докле је сада утврђен, само за 18 провинција, број 400 милијуна, а за целу Кину округло 425 милијуна. Ова таблица, узета из „Ostasiatischen Lloyd-a“, даје слику насељености појединих провинција и баца уједно интересантну светлост на ванредно променљиву густину у појединим провинцијама.

ПРОВИНЦИЈЕ	КВАДР. КИЛОМЕТАРА	БРОЈ СТАНОВНИКА	ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ НА КВ. КМ.
Чили	300.000	20,937.000	70
Шантунг	145.000	38,247.900	264
Шанси	212.000	12,200.495	57
Хонан	176.000	35,316.825	201
Квангсу	100.000	13,980.235	140
Анхуји	142.000	23,672.314	167
Квангси	180.000	26,532.125	148
Чекијанг	95.000	11,580.962	122
Фукијен	120.000	22,876.540	191
Хупех	185.000	35,280.685	191
Хунап	216.000	22,169.673	103
Кансу	325.000	10,385.376	32
Шенси	195.000	8,450.182	43
Сечуан	566 000	68,724.890	121
Куантунг	259.000	31,865.251	123
Куангси	200.000	5,141.330	26
Куенчу	174.000	7,650.282	44
Линан	380.000	12,721.574	34
<i>18 провинција</i>	<i>3,970.000</i>	<i>407,735.305</i>	<i>103</i>

Према овоме је најгушће насељена провинција Шантунг, гушће насељена него иначе релативно најнасељенији крај на земљи, Саксонска, где на квадратни километар долазе 234 човека. Густина насељености целог царства је нешто већа него Немачке, провинција Кијангси одговара у погледу густине од прилике Холандији, Шанси је насељена као Угарска, а нешто гушће него Србија, Фукијен и Хупех као Енглеска, Чили као Француска, Јинан као Бугарска.

Друкчија се слика добива, ако се овде урачунају и ивичне земље Кине: Манџурија, Монголија, Тибет и Туркестан, јер су ове земље, са својим огромним степима и пустињама и са малим бројем становника на огромном простору, у погледу густине насељености у правој супротности према правом кинеском царству. Доња таблица показује односе насељености у комплексу земаља који се у географији означаје као Кина:

ЗЕМЉА	КВАДР. КИЛОМЕТАРА	БРОЈ СТАНОВНИКА	ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ НА КВ. КМ.
18 провинција . . .	3,970.000	407,737.305	103
Манџурија . . .	942.000	8,500.000	9
Монголија . . .	3,543.000	2,580.000	0,7
Тибет	1,200.000	6,430.020	5
Туркестан . . .	1,426.000	1,200.000	0,8
<i>Свега</i>	<i>11,081.000</i>	<i>426,447.325</i>	<i>38,5</i>

„Naturwiss. Wochenschrift“ 1902. Октобар.

*

Примери за похвалу. — Прошле школске године због оскудице у учитељима и учитељицама остало је неколико одељења без својих наставника. Због овога је требало да се та одељења затворе привремено, и да се ученици распусте кућама. Ну, осталим учитељима и учитељицама из тих школа било је то жао. Било им је жао да деца дангубе, па су радили добровољно и у тим одељењима, која нису имала наставника. Такав рад и њихово старање за народну просвету за похвалу је. Зато су ти учитељи заслужили да се њихова имена забележе као лепа примери љубави и пожртвовања за добро народа. Ево њихових имена:

1. Захарија Варјачић	}	наставници у Кривељу, тимоч. окр.
2. Станија Варјачићка		
3. Јован Карабашевић		
4. Јелисавета Карабашевићка		
5. Јосиф Брадић		
6. Милева Брадићка		
7. Владислав Станков		
8. Евгенија Коцићка		
9. Милица Стојановићка		
10. Драгутин Михаиловић		
11. Милева Михаиловићка		
12. Персида Митровићева		
13. Димитрије Смиљковић		
14. Свешт. Велимир Антоњијевић		
15. Вукашин Псповић		
16. Лелосава Поповићка		
17. Јелена Маринковићка		
18. Катарина Гавриловићева		

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

19. Милутин Радоњић учитељ на Рашкој, чачан. окр.
 20. Миљко Богдановић " у Жичи, " "
 21. Драгутин Одокољић " " Луџама, " "
 22. Тодор Цветић " " Д. Краварци, " "
 23. Станко Јовановић " " Влаољу, пожар. окр.,
 заступао је пуне две шк. године учитељицу у празној жен. школи.

Има неких међу овим учитељима, који су у току шк. године радили са 89 и 95 ученика у сва четири разреда, па су, по извештају шк. надзорника, постигли *потпуно одличан успех*.

При одређивању награда за рад у продужним школама овим учитељима из тимоч. округа г. министар је имао на уму и овај њихов рад; а учитељима из чачанског округа одредно је награду из окр. школ. буџета из позиције на непредвиђене потребе.

Част и хвалу доиста су заслужили ови учитељи оваквим радом, који је за сваку похвалу, а и за дивљење.

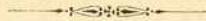
Љ. П.

*

Свештеник за народну просвету. — У селу Јасикову, срез хољски окр. пожаревачког, постављен је г. Сава Добросављевић, свештеник, за учитељ заступника. Он је две пуне школ. године радио у четвороразредној мушкој школи, а заступао је и учитељицу у женској школи. На овај начин он је, према извештају школског надзорника, радио стално са **120** ђака. Ну, ово није све. Он се трудио да се у селу подигне и нова школска зграда, па је и успео. Школска је зграда довршена, и надзорник вели: „данас се Јасиково може поносити својом дивном школском зградом“.

Несумњиво је да овај добри попа није све ово радио за педесет динара, које је као учит. заступник примао свакога месеца, већ из љубави према народној просвети.

Љ. П.

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмини. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Прегилата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (Министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писца, враћају.
